

**ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК КАЗАХСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ЖЕНСКОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN OF THE KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER
TRAINING UNIVERSITY**

№4 (52) 2014

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАБАРШЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

КАЗАХСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЖЕНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ВЕСТНИК
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

KAZAKH STATE WOMEN'S TEACHER TRAINING UNIVERSITY
BULLETIN
SCIENTIFIC JOURNAL

№4 (52)

2006 жылдан бастап шығады, шығару жиілігі – жылына 6 рет

Қазақстан Республикасының Мәдениет және Ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінің мерзімді баспасөз басылымдарын және (немесе) Ақпарат агенттіктерін есепке алу туралы №13965-Ж куәлігі бойынша тіркелген

Бас редактор

Нөкетаева Д.Ж. - п.ғ.к.

Бас редактордың орынбасары

Алиев Б.Ә. – ф.-м.ғ.д., профессор

Редакциялық алқа

Бакибаев А. - х.ғ.д., профессор (Ресей)

Абилев С. К. - б.ғ.д., профессор (Ресей)

Щепеткин И.А. - б.ғ.к., профессор (АҚШ Монтана университеті)

Бутин Б.М. - х.ғ.д., профессор

Сәтімбеков Р.С. - профессор

Құрманбаева М.С. - б.ғ.д., профессор м.а.

Дейв Чан – PhD Geotechnical Engineering, профессор (Канада, Альберта университеті).

Лазерев В.А. – п.ғ.д, профессор (Ресей, Центр современного образования и НМС по математике МО и Н РФ).

Обозов А.Дж. – техн.ғ.д., профессор (Қырғызстан, И.Раззаков атындағы Қырғыз мемлекеттік техникалық университеті).

Жамалов А. – техн.ғ.д., профессор

Құлбек М.Қ. – ф.-м.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ).

Баймахан Р.Б. – техн.ғ.д., профессор

Есқалиев М.Е.– техн.ғ.д., профессор

Роже Бастриос – PhD., профессор, гуманитарлық ғылымдар докторы (Франция)

Фарух Чолах – PhD., профессор (Түркия)

Семенов П.А. – ф.ғ.д. (Ресей)

Сүлейменова Ж.Н.– п.ғ.д., профессор

Қансейітова Ұ.Р. – п.ғ.к.

Әбді Уақап Қара – профессор, PhD (Түркия)

Ахмет Ташағыл – профессор, PhD (Түркия)

Махмудов Б. Л. – PhD (Абай атындағы ҚазҰПУ)

Сүлейменова Ж.Д. – PhD (Астана қаласы)

Смағұлова С.Ә. – т.ғ.д., профессор (Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты)

Гогоберидзе А.Г. – п.ғ.д., профессор (Ресей)

Джуринский А.Н. – п.ғ.д., профессор (Ресей)
Артамонова Е.И. – п.ғ.д., профессор (Ресей)
Аймағамбетова Қ.А.–п.ғ.д., профессор
Бапаева М.К. – п.ғ.к., доцент
Сұлтанова Р. – Азияттық музыка орталығының директоры (Кембридж университеті)
Бағдат Естемесұлы – музыка институтының профессоры (Қытай Халық Республикасы Шыңжаң педагогикалық университеті)
Құлманова Ш.Б. – п.ғ.д., профессор
Халитова И.Р. – п.ғ.д., (Абай атындағы ҚазҰПУ).

Редакциялық кеңес

Кішібаев Қ.О. - х.ғ.к.
Мырзахметова Н.О. - х.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.
Мамырова К. Н. - п.ғ.к., доцент
Мухамединова Н. А. - п.ғ.к., доцент
Жексембиев Р.Қ. - б.ғ.к., доцент
Мырзалиев Ж. – ф.-м.ғ.д., профессор
Тұңғатарова Ә.Б.– ф.-м.ғ.д, профессор (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ).
Исаев С.Ә. – ф. - м.ғ.к, профессор
Мұқашов Қ.М. – ф.-м. ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ).
Заурбеков Н.С. – техн.ғ.д., профессор (Алматы технологиялық Университеті).
Файзуллаев А.А. – п .ғ.д, қауым.профессор
Ершина А.Қ. – ф.-м.ғ.д., профессор
Салғараева Г.И. – техн.ғ.к., профессор
Сатбекова А.А. – п.ғ.д., профессор
Ержанова С.Б. – ф.ғ.д., профессор м.а.
Ермекова Т.Н. – ф.ғ.д., доцент
Базылова Б.Қ. – ф.ғ.к., доцент
Рысбаева Г.Қ. – ф.ғ.к., доцент
Нұрланбекова Е.Қ. – п.ғ.к.
Аширбекова Ж.Б. – т.ғ.к., доцент
Қожакеева Л.Т. – т.ғ.д., профессор
Иманбекова Б.И. – саяси ғ.д., доцент
Заманбеков Ш.З. – э.ғ.к., доцент
Баданов А.И. – э.ғ.к., доцент
Қайпбаева А.Т. – т.ғ.к.
Жиенбаева С.Н.–п.ғ.д., профессор
Шаталина В.В.-п.ғ.к., доктор PhD, (Ресей)
Шеръязданова Х.Т. – п.ғ.д., профессор
Мұратбаева Г.А. – п.ғ.д., доцент
Абаева Г.А. – п.ғ.к., доцент
Бейсенова Ж.Ж.– п.ғ.к., аға оқытушы
Өмірбаева Г.Ш. – п.ғ.к., доцент
Қоңыратбай Т.Ә. – ф.ғ.д., профессор
Бисембаева Б.Ә. – п.ғ.к., доцент (Астана қаласы)
Какимова Л.Ш. – п.ғ.к., доцент
Жауапты редактор-Сәндібаева Н.Ә. - п.ғ.к.
Редакторлар Ж.Қ. Қуанышева, С.Авдарсолқызы, Қ.Ж.Тұрсынбаева, Р.Т.Айтбаева, А.Текесбаева, М.А.Оразалиева.
Корректор Маханбетова С.Е. – магистр

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – TABLE OF CONTENTS

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ – ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ – NATURAL SCIENCES

<i>Барамысова Г.Т., Джембаев Б.Ж., Кусаинова Ж.Н., Тусипова У.С.</i> ИССЛЕДОВАНИЯ ПО СИНТЕЗУ НОВЫХ АМИНОФОСФОНАТОВ НА ОСНОВЕ 1-ЭТИНИЛ-1 АМИНОЦИКЛОГЕКСАН.....	5
<i>Жайлыбай К.Н.</i> ТІРШЛІКТІҢ ПАЙДА БОЛУЫ ТУРАЛЫ ЗАМАНАУИ КОНЦЕПЦИЯЛАР.....	12
<i>Nurbekova M.A., Abdraitova M.R., Kuanysheva Zh.K.</i> COMMON CULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF PUPILS IN THE PROJECT ACTIVITIES IN CHEMISTRY.....	18

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА PHYSICS, MATHEMATICS, COMPUTERSCIENCE

<i>Zhatykhhanov B.</i> NEW EVIDENCE OF IRRATIONALITY $\sqrt{2}$ AND $\sqrt{3}$, OR ABOUT HOW THE LAST DIGIT OF HELPING TO SOLVE THE PROBLEM.....	21
<i>Kozhamkulova Z., Koishieva T.</i> FORMATION OF INFORMATION-LOGICAL COMPETENCE OF STUDENTS IN THEORETICAL MODELING.....	24
<i>Кунелбаев М.М., Исмаилова Г.А.</i> ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚОРЛАРДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТҮРЛЕРІ.....	27

ФИЛОЛОГИЯ– PHILOLOGY

<i>Серикова Т.С., Егизбаева З.С.</i> ИНОЯЗЫЧНЫЕ СЛОВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	31
<i>Умирбекова А.А., Карабаева А.Қ.</i> МОДУЛЬДІК ҰҒЫМНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	38

ТАРИХ, ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ– ИСТОРИЯ, ЭКОНОМИКА И ПРАВО– HISTORY, ECONOMY AND LAW

<i>Astemes G.K.</i> THE DEVELOPMENT OF COLLABORATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND UZBEKISTAN.....	42
<i>Омурова Б.Н.</i> МЕСТО И РОЛЬ КПК В СОВРЕМЕННОМ КИТАЕ.....	45
<i>Syzdykova S.M.</i> SOCIAL STATE: AS A MAIN MECHANISM OF A SOCIAL POLICY.....	51

ПЕДАГОГИКА – ПСИХОЛОГИЯ, PEDAGOGY - PSYCHOLOGY

<i>Айтжанова Ж.Н.</i> МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К ТВОРЧЕСКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	53
<i>Байназарова Т.Б.</i> ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ.....	57
<i>Кансеитова У.Р.</i> АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕГЕ ҚАТЫСТЫ ОЙЛАР.....	61
<i>Kulmanova Z.B.</i> THE ROLE OF GAMES IN TEACHING AND LEARNING LANGUAGES.....	66
<i>Медеубаева К.Т.</i> БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-МАМАНДАРДЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ МЕН ИННОВАЦИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ.....	71

ӨНЕР ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ - ИСКУССТВО И КУЛЬТУРА - ART AND CULTURE

<i>Айнабекова Н.Т.</i> ҚАЗАҚ КЛАССИКАЛЫҚ ОПЕРА ХОРЛАРЫН ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ.....	76
<i>Исаметова К.И.</i> ФОЛЬКЛОРНОЕ СТИХОСЛОЖЕНИЕ И НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ МУЗЫКАЛЬНОЙ РЕЧИ ЯКУТСКОГО ЭПОСА – ОЛОНХО.....	80

УДК 547.823.241.07+631.5

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО СИНТЕЗУ НОВЫХ АМИНОФОСФОНАТОВ НА ОСНОВЕ 1-ЭТИНИЛ-1-АМИНОЦИКЛОГЕКСАН

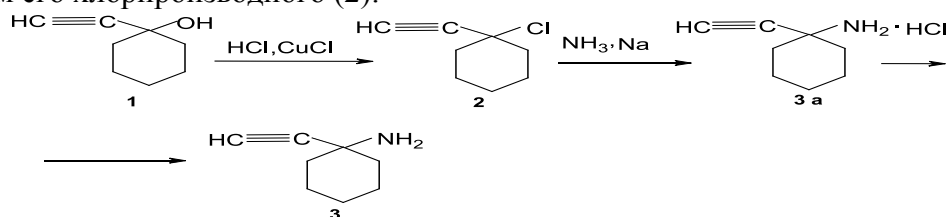
*Барамысова Г.Т., д.х.н., профессор
Джиембаев Б.Ж., д.х.н., профессор
Кусаинова Ж.Н., магистрант
Тусипова У.С., магистрант
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В данной статье приводятся экспериментальные результаты по синтезу новых аминоксфонатов на основе 1-этинил-1-аминоциклогексана с различными карбонильными соединениями алифотического и ароматического рядов и диалкилфосфориетыми кислотами. Показана возможность их получения как в трехкомпонентной системе, так и через образование соответствующих оснований Шиффа. Приводятся данные по влиянию заместителей в карбонильной компоненте на выход аминоксфонатов. Состав и строение полученных соединений установлены на основании данных физико – химических методов анализа. В результате реакции фосфонметилирования амина (3) в трехкомпонентной системе получен ряд новых 1-алкиламиноалкилфосфонатов, представляющие интерес в качестве потенциально биологически активных веществ и имеющих перспективы для дальнейших химических трансформаций их молекул. Показано, что процесс тройной конденсации (фосфит– альдегид–ацетиленовый амин) находится в прямой зависимости от природы как фосфорилирующего реагента, так и альдегида.

Ключевые слова: 1-этинил-1-аминоциклогексан, диалкилфосфиты, алифатические и ароматические альдегиды, реакция Кабачника-Филдса и Пудовика, физико-химические методы анализа.

В течение последнего столетия интенсивное развитие получила химия алициклических соединений, которые являются основой многих природных и синтетических биологически активных веществ. В Казахстане проводятся исследования по разработке методов синтеза и изучению реакционной способности непредельных фосфорорганических соединений. В результате этих работ были найдены новые классы фосфорорганических соединений, которые оказались перспективными в качестве регуляторов роста растений, комплексонов, биологически активных веществ [1]. Используя реакционную способность молекулярной структуры 1-этинил-1-аминоциклогексана (3) и синтетический потенциал реакций фосфорилирования, нами проведен большой блок химических превращений по синтезу новых аминоксфонатов. Интерес, к 1-этинил-1-аминоциклогексану обусловлен, прежде всего, наличием в его молекуле нескольких реакционных центров (аминогруппа, кратные связи) и уникальными синтетическими возможностями синтеза новых соединений, потенциально обладающих биологической активностью.

1-Этинил-1-аминоциклогексан (3) получен на основе этинилкарбинола (1) и аминированием его хлорпроизводного (2):

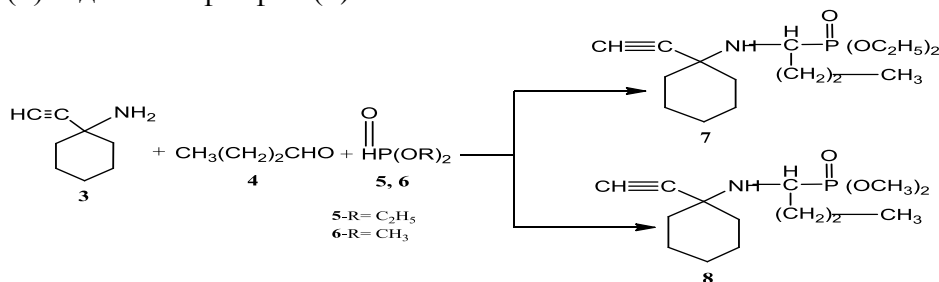
Химия ацетилен представляет собой одно из важнейших фундаментальных направлений органической химии, у истоков которого стоял великий русский химик А.Е.Фаворский, а в Казахстане - член-корреспондент АН КазССР И.Н.Азербав.

В связи с этим, в продолжение развития работ по синтезу новых синтонов на основе 1-этинил-1-аминоциклогексана (3), были осуществлены исследования по синтезу на его основе новых ацетилен содержащих аминофосфонатов.

Границы реакции Кабачника-Филдса и ее применимость для различных типов альдегидов и аминов, гидрофосфорильных соединений к настоящему времени заметно расширились. Возможности классического варианта реакции расширяются при использовании в качестве аминного компонента гетероциклических соединений, хиральных циклических карбаматов, мочевины, амидов карбоновых и фосфорных кислот, каркасных аминов, функционализированных селенамидов [2-4].

В работах [2-4] обсуждаются механизмы трехкомпонентной конденсации циклогексиламина в условиях реакции Кабачника-Филдса. Введение этинильной группы в молекулярную структуру циклогексиламина повышает реакционную способность (3) в реакции фосфонметилирования.

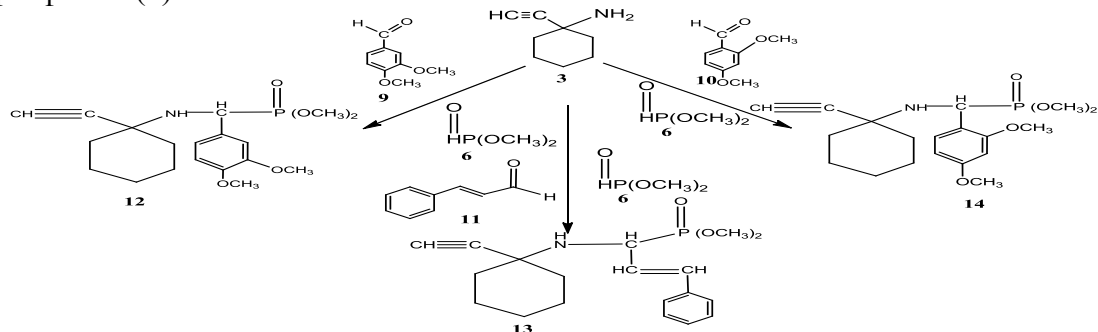
С целью синтеза новых потенциально активных соединений нами проведен цикл работ по получению новых алкиламинофосфонатов (7,8) в условиях трехкомпонентной конденсации – 1-этинил-1-аминоциклогексан – альдегид – диалкилфосфит. В качестве карбонильных компонентов выбраны альдегиды алифатического (4) и ароматического (9,11) рядов. В качестве гидрофосфорилированных соединений были использованы диэтилфосфит (5) и диметилфосфит (6).

Постепенное добавление ацетиленового амина (3) к смеси карбонильного соединения (4) и соответствующих диалкилфосфитов (5,6) в абсолютном бензоле сопровождается увеличением температуры реакционной смеси на 2-4°C. Для завершения реакции смесь нагревали в течение 3-4 ч с насадкой Дина-Старка для азеотропной отгонки воды, образующейся в ходе трехкомпонентной конденсации.

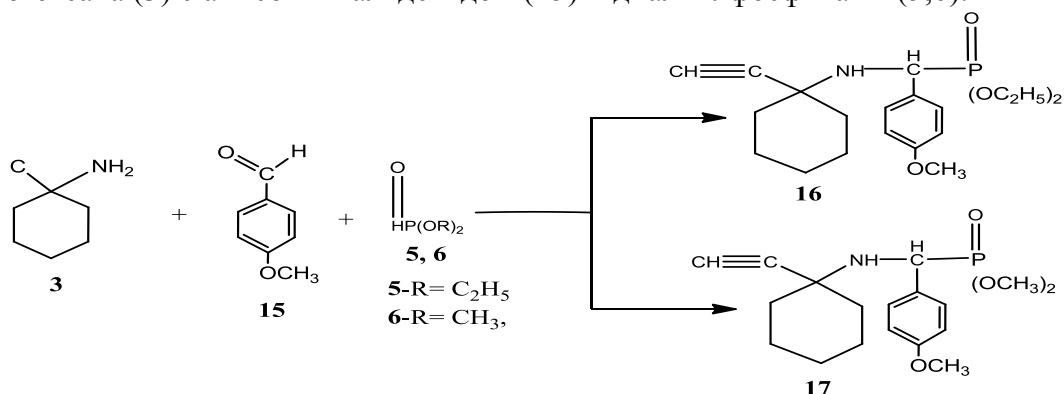
Целевые продукты (7,8) получены с выходом 62 и 77% соответственно. Отмечено влияние строения заместителей у атома фосфора в фосфорильном фрагменте на выход целевых продуктов: более высокие выходы получены с диэтилфосфитом. Синтезированные аминофосфонаты идентифицированы с помощью физико-химических методов, элементного анализа, индивидуальность – ТСХ.

В продолжение исследований в данном направлении изучено взаимодействие амина (3) в трёхкомпонентном синтезе α-аминофосфонатов (12-14) с альдегидами (9-11) и диметилфосфитом (6):

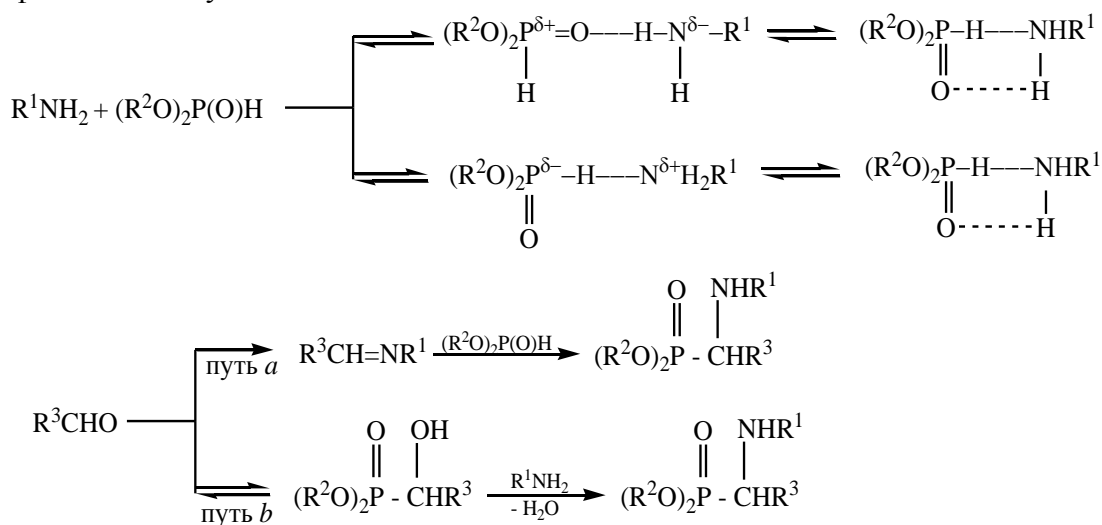
В качестве карбонильных компонентов использованы различно замещенные бензальдегиды (9,10) и непредельный коричный альдегид (11).

В продолжение исследований по разработке методов синтеза и поиска новых биологически активных веществ, нами изучены реакции взаимодействия 1-этинил-1-аминоциклогексана (3) с анисовым альдегидом (15) и диалкилфосфитами (5,6).

Выход целевых продуктов (19,20) составляет 89 и 70% при добавлении амина (3) в смесь альдегида (18) и соответствующего диалкилфосфита в абсолютном бензоле, нагреванием реакционной смеси в течение 3-4 ч при 80°C с азеотропной отгонкой воды в насадку Дина-Старка. Таким образом, экспериментально подтверждено, что на выход ацетиленсодержащих аминофосфонатов алициклического ряда существенную роль играют такие факторы как основность амина, природа карбонильного компонента и диалкилфосфита.

Кинетике и механизму классической реакции Кабачника-Филдса в литературе уделяется большое внимание. Это уникальный метод создания остова (N-C-P-(O)) аминофосфонатов в одну стадию.

Комплексные исследования механизма реакции с использованием кинетических, спектральных и синтетических методов обобщены в обзорах [5-8]. Однако до сих пор нет единого мнения на механизм этой реакции. В литературе рассматриваются два возможных механизма реакции: гидрофосфонатный и иминный.

Наличие в молекуле карбоциклического амина этинильного заместителя и первичной аминогруппы значительно повышает протондонорные свойства 1-этинил-1-аминоциклогексана и предопределяет «иминный» маршрут реакции. Варьированию природы карбонильного и гидрофосфорильного компонентов посвящены данные исследования. На примере всех изученных замещенных бензальдегидов, можно предположить, что введение в молекулу бензальдегида электроннодонорных заместителей заметно влияют на скорость образования аминофосфонатов.

У алифатических альдегидов, высокий выход (62-77%) аминофосфонатов (7,8) получен с масляным альдегидом (4), при этом существенную роль имеет строение заместителей у атома фосфора-наименьший выход получен с диметилфосфитом (62%). В отличие от алифатических альдегидов реакционная способность ароматических альдегидов зависит от влияния электронных и пространственных эффектов донорных и акцепторных заместителей которые расположены в п-,м-,о-положениях ароматического кольца. Проанализировав данные по влиянию электронных и пространственных факторов на реакционную способность ароматических альдегидов, можно сделать вывод, что наибольшее влияние на усиление реакционной способности и увеличение выхода аминофосфонатов (19,20) оказывает о-ОН (салициловый альдегид) заместитель (60-89%) [4].

Отмечено, что по сравнению с п-метоксибензальдегидом (15) различное положение метоксильных групп (ОСН₃) в ароматическом ядре дизамещенных бензальдегидов, 3,4-диметоксибензальдегида (12) и 2,4-диметоксибензальдегида (10) также оказывает существенное влияние на выход аминофосфонатов [2, 4].

Получение аминофосфонатов взаимодействием гидрофосфорильных соединений с основаниями Шиффа привлекает простотой выполнения. Предпочтение «иминного метода» обусловлено стремлением достичь максимального разнообразия функциональных групп при атоме азота и углерода в потенциальном аминофосфонате и создании условий для максимальной степени стереоселективности присоединения гидрофосфорильных соединений по С=N связи. Реакция идет в растворе или конденсированной фазе в присутствии кислых, основных катализаторов или без них, при простом смешении реагентов [9].

Анализ мировой химической научной и патентной литературы показывает, что в последние четыре десятилетия значительно возрос интерес исследователей к проблеме синтеза, строения и химических превращений шиффовых оснований [10, 11].

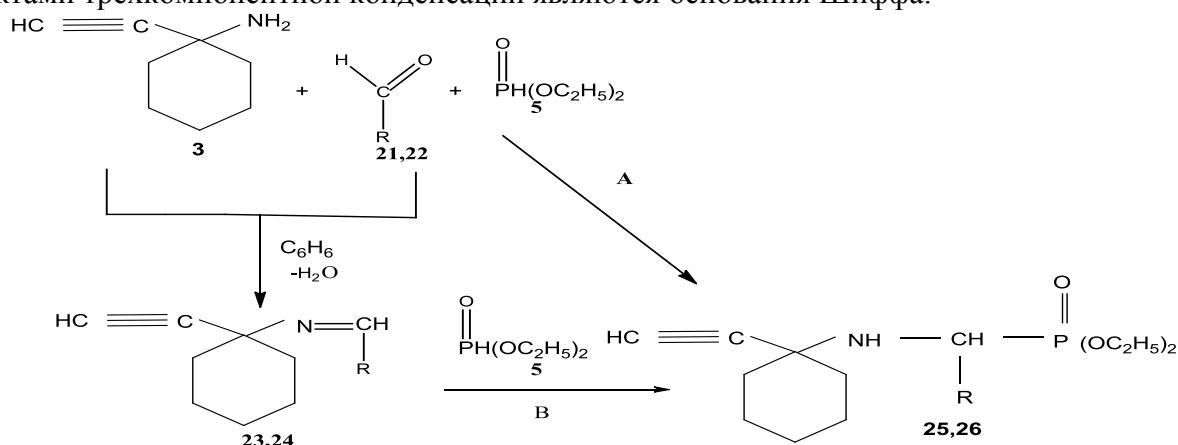
С целью получения новых аминофосфонатов алициклического ряда (25, 26), которые представляют интерес в качестве потенциальных биологически активных веществ разработаны оптимальные условия их синтеза через основания Шиффа. В качестве карбонильных компонентов были использованы вератровый альдегид (21) и п-аминодиметилбензальдегид (22).

При проведении реакции отмечалось влияние природы исходных альдегидов на выход шиффовых оснований (23, 24). Наибольший выход (74%) соответствующего азометина (24) наблюдается в случае п-монозамещенного альдегида (22), а при взаимодействии 1-этинил-1-аминоциклогексана (3) с 3,4-диметокси-бензальдегидом (12) основание (23) образуется с 61%-ным выходом. Таким образом, в результате исследования реакции конденсации 1-этинил-1-аминоциклогексана с ароматическими альдегидами синтезированы новые основания Шиффа алициклического ряда, перспективные как потенциальные биологически активные вещества, так и в качестве синтонов для получения полифункциональных биологически активных соединений.

Иминная группа, являясь изоэлектронным аналогом карбонильной группы, обладает высокой реакционной способностью, в том числе в реакциях нуклеофильного присоединения. Важным примером нуклеофильного присоединения по двойной С=N связи азометиннов является взаимодействие оснований Шиффа с гидрофосфорильными соединениями, содержащими активную связь Р-Н. При этом гидрофосфорильные соединения претерпевают α-аминоалкилирование, приводящее к образованию аминоалкил-(арил)-фосфонистых и фосфиновых кислот и их производных солей. Интерес к этим соединениям обусловлен тем, что некоторые из них обнаружены в живой природе и проявили биологическую активность. Реакция введена в синтетическую практику А.Н.Пудовиком [12].

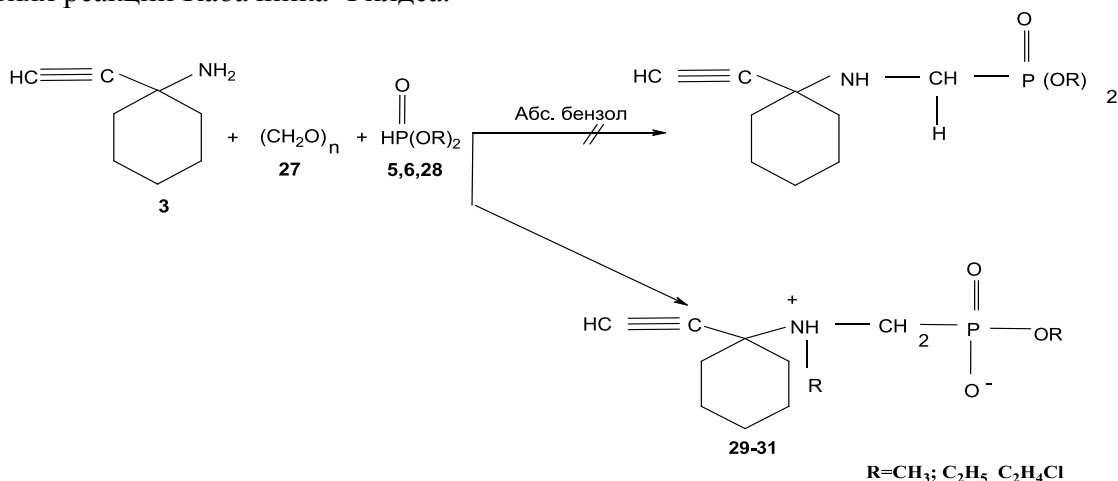
Исследована возможность получения аминофосфонатов в двухкомпонентной системе: основание Шиффа (23, 24)-диэтилфосфит (5). Взаимодействие соответствующих азометиннов и диэтилфосфита проводились в безводном бензоле при перемешивании в течение 3 ч при комнатной температуре с добавлением каталитических количеств свежеприготовленного

насыщенного раствора этилата натрия, путь Б. В результате чего с выходом 67,0% был выделен и охарактеризован α -аминофосфонат, который на основании данных тонкослойной хроматографии, элементного анализа и спектров ИК соответствовал аминоксффонату, синтезированного при совместной конденсации 1-этинил-1-аминоциклогексан - вератровый альдегид-диэтилфосфит (путь А). Выход аминоксффоната составил 61,0%. При использовании в качестве карбонильного компонента п-диметилбензальдегид выход аминоксффонатов составил 79%. Смешение образцов не дало депрессии температуры плавления. Идентичность соединений подтверждена данными тонкослойной хроматографии на окиси алюминия. Таким образом, образование одних и тех же продуктов (25, 26), полученных как при конденсации 1-этинил-1-аминоциклогексана с различно замещенными бензальдегидами (21, 22) и диэтилфосфита, так и при взаимодействии азометинов (23, 24) с гидрофосфорильным соединением (5), свидетельствует о том, что промежуточными продуктами трехкомпонентной конденсации являются основания Шиффа.

При этом выходы аминоксффонатов в первом случае (путь А) значительно ниже, чем во втором (путь Б). Чистота и выход целевых продуктов увеличивается, если проводить реакцию не в трехкомпонентной среде, а постадийно с промежуточным выделением имина.

Продолжая ранее начатые работы [13, 14] по синтезу и исследованию свойств новых производных 1-этинил-1-аминоциклогексана (3), изучено его фосфонметилирование в условиях реакции Кабачника-Филдса.

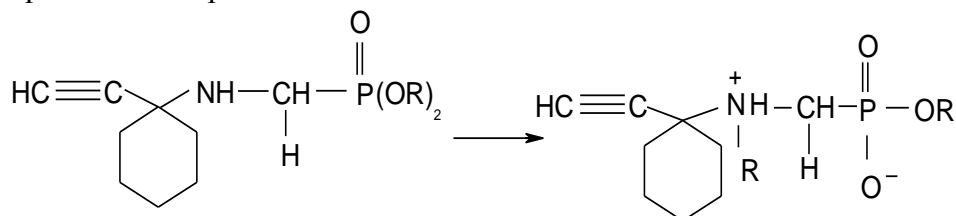

Реакцию проводили в диоксане при добавлении диалкилфосфитов (3) в смесь амина (3) и параформа (27) и нагреванием реакционной смеси в течение 6 ч при 60°C. Установлено, что при конденсации 1-этинил-1-аминоциклогексана (3) с параформом (27) и диалкилфосфористыми кислотами (5, 6, 21) образуются внутренние соли О-(1-алкил-(1-алкиламино) фосфоновых кислот (29-31) с выходом 18-20 %. Продукты реакции (29-31) выделены и исследованы методами элементного анализа и ИК спектроскопии.

№ Соед.	Выход, %	R	Т плав. °C	R _f	ИК-спектр, ν, см ⁻¹				
					CH C≡C	≡CH	P=O	P-O-C	NH ⁺
5	30	CH ₃	226-227	.72	2114	3209	1184	1060	2640
6	28	C ₂ H ₅	232-233	.85	2102	3256	1262	1090	2932
7	20	CH ₂ Cl	210-211	.68	2103	3280	1251	1085	2983

Система-Бензол-ацетон (5:1)

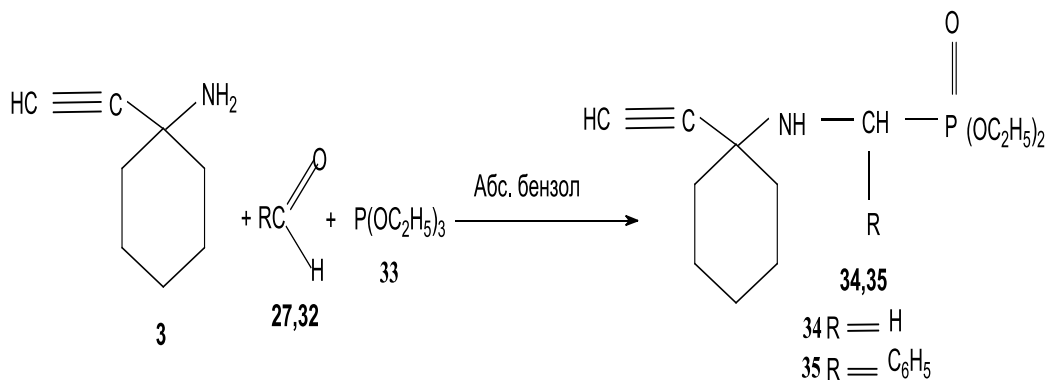
На основании ИК спектров установлено, что соли (29-31) образуются в результате внутримолекулярного алкилирования.

В ИК-спектрах наблюдаются низкочастотный сдвиг полосы валентных колебаний группы NH в области 2450-2770 см⁻¹, положение полосы и ее полуширина является характерными для четвертичных аммониевых оснований. Полосы деформационных колебаний группы NH в соединениях (29-31) имеют среднюю интенсивность и идентифицируются в области 1610-1650 см⁻¹.

С целью получения целевых продуктов фосфонметилирования 1-этинил-1-аминоциклогексана (3), проведена реакция взаимодействия ацетиленового амина (3) с параформом (27) и бензальдегидом (32) и с использованием в качестве фосфорилирующего агента триэтилфосфита (33):

Конденсацию 1-этинил-1-аминоциклогексана (3), параформа (27) (бензальдегида) (32) с триэтилфосфитом (33) проводили в среде абсолютного бензола, с азеотропной отгонкой образующейся в результате реакции воды.

В этом случае, в отличие от продуктов реакции внутримолекулярного алкилирования (29-31), были получены целевые 1-алкиламиноалкилфосфонаты (34, 35). Отмечено, что алициклический ацетиленовый амин (3) в реакциях тройной конденсации с параформом (27) и триэтилфосфитом (33) проявляет меньшую активность, чем с бензальдегидом. Аминофосфонаты, О, О- диэтил-(1-этинилциклогексил-аминометил)фосфон (34) и О,О-диэтил-1-фенил-(1-этинилциклогексил-аминометил)фосфон (35) получены с выходами 59 % и 71% соответственно. Состав и структура синтезированных соединений установлена с помощью данных элементного анализа, ИК, ЯМР³¹P спектроскопии. В спектре ИК соединений (34, 35) идентифицируются полосы валентных колебаний при 1250, 1255 см⁻¹ (P=O), 1065, 1035 (P-O-C), 2105, 2120 см⁻¹ (C≡C), 3295, 3310 см⁻¹ (≡CH), 3215, 3290 см⁻¹ (N-H) связей. В спектре ЯМР³¹P в области 26,6 м.д. (34) и 23,8 м.д. (35) отмечены сигналы ядер фосфора соответствующие С-P(O)(OR)₂ группировке. Таким образом, в результате реакции фосфонметилирования амина (3) в трехкомпонентной системе получен ряд новых 1-алкиламиноалкилфосфонатов, представляющие интерес в качестве потенциально

биологически активных веществ и имеющих перспективы для дальнейших химических трансформаций их молекул. Показано, что процесс тройной конденсации (фосфит-альдегид-ацетиленовый амин) находится в прямой зависимости от природы как фосфорилирующего реагента, так и альдегида.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Джиембаев Б.Ж. α -Окси и α -аминофосфонаты шестичленных (N, O, S, Se) гетероциклов. Алматы, 2003. 234 с.
2. Ахатаев Н.А., Джиембаев Б.Ж., Барамысова Г.Т., Амидофосфаты и триамидофосфаты на основе 1-этинил-1-аминоциклогексана // Вестник АГУ. Сер.хим. Алматы. 2010. №2(24). С. 40–41.
3. Ахатаев Н.А., Барамысова Г.Т., Джиембаев Б.Ж., Нургожаева А.М., Бутин Б.М. Синтез, строение и химические превращения азот- и фосфорсодержащих производных 1-этинил-1-аминоциклогексана // Матер. 1-ой Международной Российско-Казахстанская конференция по химии и химической технологии. Томск, 26-29 апреля 2011. С. 225–227.
4. Барамысова Г.Т., Игдинова А.Н., Ахатаев Н.А., Нургожаева А.М., Таусарова Б.Р. 1-этинил- 1-аминоциклогексан негізінде жаңа туындылар синтезі // Химический журнал Казахстана. 2011. №2. С. 78–83.
5. Ионин Б.И., Боголюбов Г.М., Петров А.А. Фосфорорганические соединения с ацетиленовыми и диеновыми заместителями // Усп. химии. – 1967. – Т. 36. – С. 587-610.
6. Черкасов Р.А., Галкин В.И. Реакция Кабачника - Филдса: Синтетический потенциал и проблемы механизма // Усп. химии. - 1998. - Т.67, вып.10. - С. 940 - 968.
7. *Gancarz R. Kabachnik- Fields Reaction on Synthesis Biologically Active Compounds.*
8. //Scientific Papers of the Institute of Organic Chemistry, Biochemistry and Biotechnology of Wroslav University of Technology. – Wroslav. - 1994. - S. 77.
9. *Галкина И.В., Собанов А.А., Галкин В.И., Черкасов Р.А. IV. Салициловый альдегид в реакции Кабачника-Филдса // Журнал общей химии. 1998. - Т.68. - вып.9. - С. 14651468.*
10. *Галкина И.В., Галкин В. И., Черкасов Р. А. Влияние природы гидрофосфорильного соединения на механизм реакции Кабачника-Филдса. // Ж. общ. хим. 1998. - Т.68. — вып.9.-С. 1469- 1475.*

ТҮЙІНДЕМЕ

*Барамысова Г.Т., х.ғ.д., профессор, Джиембаев Б.Ж., х.ғ.д., профессор,
Кусаинова Ж.Н., магистрант, Тусипова У.С., магистрант
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

1-ЭТИНИЛ-1 АМИНОЦИКЛОГЕКСАН НЕГІЗІНДЕГІ ЖАҢА АМИНОФОНАТТАРДЫҢ СИНТЕЗІ БОЙЫНША ЗЕРТТЕУЛЕР

1-этинил-1-аминоциклогексан түрлі аминофосфонаттық және ароматты қатарлардың карбонильді қосылыстарымен және диалкилфосфорлы қышқылдармен негізделіп жаңа аминофосфонатты синтездеудің тәжірбиелік нәтижелері көрсетілген. Оларды Шифф негіздеріне сәйкес түзілген үш компонентті жүйеде алу мүмкіндігі берілген. Карбонильді қосылысқа орынбасушының әсерімен аминофосфонаттың шығымына әсер ететін мәліметтер көрсетілген. Алынған қосылыстардың құрылымы мен қасиеттері жүргізілген физико-химиялық әдістерге негізделіп анықталған.

Түйін сөздер: 1-этинил-1-аминоциклогексан, диалкилфосфиттер, алифатикалық және ароматты альдегидтер, Кабачник-Филдс және Пудовик реакциясы, физика-химиялық талдау әдістері.

SUMMARY

*G.T. Baramysova, prof., d.ch.s., B.J. Dzhiembaev, prof., d.ch.s.
Zh.N. Kusainova, master, U.S. Tusipova, master
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

**THE STUDIES ON SYNTHESIS OF NEW AMINOPHOSPHONATES
BASED ON 1-ETHINYL-1 AMINOCYCLOHEXANE**

This article summarizes the experimental results on the synthesis of new amino phosphonates based on 1-ethynyl-1-amino-cyclohexane with various carbonyl compounds and aromatic series alifoticheskogo and dialkilfosforietymi acids. Indications possibility of obtaining a three-component system as well as through the formation of Schiff bases of Compliance. The data on the effect of zyamestiteley in the carbonyl component output aminofosfonatov. The composition and structure of the compounds obtained are set on the basis of the physico-chemical methods of analysis.

Keywords: 1-ethynyl-1-aminocyclohexane, phosphates, aliphatic and aromatic aldehydes, the reaction Kabachnik Fields and Pudovik, physico-chemical analysis techniques

ӘОЖ 57. 017. 2

ТІРШІЛІКТІҢ ПАЙДА БОЛУЫ ТУРАЛЫ ЗАМАНАУИ КОНЦЕПЦИЯЛАР

*Жайлыбай К.Н., б.ғ.д., профессор
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аннотация: Жер ғаламшарындағы барлық тірі организмдерде тіршілік әрекеттерінің орындалуы – үш түрлі күрделі органикалық қосындылар арқылы жүзеге асады. Олар: ДНҚ, РНҚ және белоктар. ДНҚ-да нәсілдік ақпарат (тұқым қуалау информациясы) жинақталып сақталады. Организмдердегі барлық «*активті жұмыстарды*» белоктар атқарады. Ал, РНҚ-ДНҚ мен белоктар арасын жалғастырушы жүйе. ДНҚ-да жазылған ақпараттарды «оқып», РНҚ рибосомамен «*бірлесіп*» белоктарды синтездейді. Мақалада ғылымның дамуына байланысты тіршілік туралы түсініктердің өзгеруі туралы келтірілген. РНҚ-ның, ДНҚ-ның, рибосоманың, алғашқы клетканың пайда болуы қазіргі заманауи концепциясы тұрғысынан баяндалады, тіршілік туралы түсінік мемлекеттік тілде тұжырымдалған.

Түйін сөздер: Тіршілік туралы түсініктер, РНҚ-ның, ДНҚ-ның, рибосоманың, алғашқы клетканың пайда болуы туралы заманауи концепция.

Алғашқы планета бетінде бірімен бірі жалғасып жатқан химиялық реакциялар және физикалық процестер нәтижесінде *тіршіліктің пайда болуына* қолайлы жағдайлар туындады. Бұл кезең ең кемінде 500 млн. жылдарды қамтиды.

Тіршілікті қалай түсінеміз? Тіршілік туралы әлі толық дәлелденген, түпкілікті түсінік жоқ. Ғылым және технология дамыған сайын тіршілік туралы түсінік қайтадан анықталып, тұжырымдалуда. Мысалы, біздің эрамыздан бұрын, 384 – 322 жылдары өмір сүрген ғұлама Аристотельдің пікірі бойынша, *тіршілік өзін-өзі құрастыру үшін қоректену, өсіп даму және денесінің қартайып әлсіреуі*. XIX – ғасырда ғылыми коммунизмнің негізін қалаған саясаткер ғалым Ф.Энгельстің тұжырымдамасы бойынша, *тіршілік – бұл табиғи ортамен тұрақты зат алмасуы негізінде өмір сүретін белокты денелер*. Бұл сол замандағы ғылым деңгейіне сәйкес түсінік.

Қазіргі кезеңдегі ғылым жетістіктеріне негізделген тіршілік туралы тұжырым төмендегі анықтамаларға сәйкес:

а) тіршілік дегеніміз – өз денесін құрастыруға, көбеюге бағытталған функциясын, қызметін атқаратын нуклеин қышқылдары мен белоктары бар және бұл заттарды өздері құрастыра алатын биологиялық жүйе;

б) тіршілік – бұл генотиптік формасы, қасиеті, белгілері нуклеин қышқылдарында (ДНҚ, РНҚ) жазылған жүйе.

Жер ғаламшарындағы барлық тірі организмдерде тіршілік әрекеттерінің орындалуы – үш түрлі күрделі органикалық қосындылар арқылы жүзеге асады. Олар: ДНҚ, РНҚ және белоктар. *ДНҚ-да* нәсілдік ақпарат (тұқым қуалау информациясы) жинақталып сақталады. Организмдердегі барлық *«активті жұмыстарды»* белоктар атқарады. Ал, *РНҚ-* ДНҚ мен белоктар арасын жалғастырушы жүйе. ДНҚ-да жазылған ақпараттарды «оқып», РНҚ рибосомамен *«бірлесіп»* белоктарды синтездейді.

Сонымен, тіршілік – бұл ішкі организмдік бағдарламалары бар, нуклеин қышқылдары, белоктар мен ферменттерді өздері құрастыруға қабілетті, әрі жоғары деңгейде реттелінген молекулалық – генетикалық структуралар, морфофизиологиялық және биохимиялық ерекшеліктері пайда болған, өздігінен көбейе алатын биологиялық жүйе. Бұл құрылымдар ішкі организмдік бағдарламалар арқылы және қоршаған ортадағы заттар мен энергияны пайдалануы нәтижесінде ұзақ жылдар бойы сұрыпталып, эволюция барысында жетіледі немесе кейбір мүшелері, құрылымдары өзгереді, редукцияланады, жойылады.

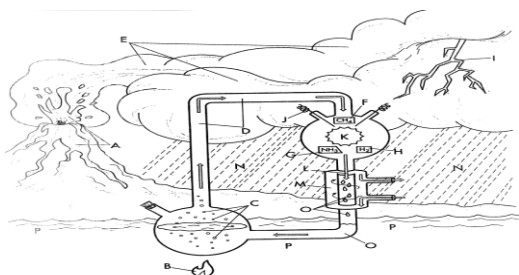
Антикалық дәуірде, орта ғасыр кезеңдерінде тірі организмдер өздігінен пайда болады деген тұжырымдар ғалымдар және қарапайым адамдар арасында кеңінен таралған. Бірақ, XIX – ғасырдың орта кезінде Л.Пастер өзінің тәжірибелері арқылы тірі организмдер өздігінен пайда болмайтынын дәлелдеді. Яғни, жылан жұмыртқасынан жылан шығады, қойдан қозы туады, қасқырдан күшік, аюдан қонжық туады, фламинго жұмыртқасынан фламинго балапаны шығады, түйеден бота туады, т.с.с. Тіршіліктің алғашқы пайда болуы туралы концепциялардың негізгілеріне тоқталамыз.

Өлі материядан тіршіліктің өздігінен пайда болуы және биохимиялық эволюциясы, яғни абиогенез концепциясы. Физиктердің дәлелдеуі бойынша, 13,5-14 млрд. жыл бұрын өте кішкене және өте тығыз материяның орасан күшті жарылысынан Ғарыш пайда болған және Ғарыш өте үлкен жылдамдықпен кеңейуде. Ғарышта шашылған, орталық жұлдыз (Күн) құрамына кірмеген, бұлт сияқты газ-шаң күйіндегі бөлшектер оны айнала қозғалып, біртіндеп жинақталып, болашақ планеталарға айналған. Бұлт сияқты газ-шаң күйіндегі протопланеталарда органикалық заттар синтезі болатыны туралы ғалымдар бұрын болжам жасаған. Бірақ, бұл процесті дәлелдеген Новосібірдегі Катализ институтындағы академик В.Н.Пармон бастаған ғалымдар ұжымы. Газ-шаң күйіндегі протопланеталарда сутегі, азот, улы газ (СО), цианисті сутегі және басқада қарапайым молекулалардың қосылыстары нәтижесінде алуан түрлі органикалық заттардың пайда болатынын күрделі есептеулер мен компьютерлік модельдеу арқылы анықталды. Яғни, енді қалыптаса бастаған Жер ғаламшарының алғашқы кезінен бастап-ақ органикалық заттар мол болған [1, 2]. 1924 жылы совет биохимигі, академик А.И.Опарин, кейінірек, 1929 жылы ағылшын ғалымы Дж.Холдеин төмендегідей концепция ұсынды және бұл концепция кейінгі ғылыми зерттеулермен толықтырылған, дамытылған. Жер ғаламшарындағы тіршіліктің өлі материядан химиялық эволюция нәтижесінде, яғни молекулалардың, қосындылардың өте күрделі өзгерістері арқылы өздігінен пайда болған. Мұндай күрделі өзгерістердің жүруіне сол кездегі Жерде қалыптасқан жағдайлар бұған мүмкіндіктер туғызған.

Атап айтатын болсақ, суынып келе жатқан алғашқы Жер ғаламшары бетінде бос энергияның (найзағай, вулкан, жарылыстар, т.б.) қатысуымен сутегі, азот, көміртегі, улы газ (СО), су буларынан алдымен жай молекулалы қосындылар: аммиак, метан, Н₂S, т.б. пайда болған. Кейін олар бір-бірімен және басқа заттармен қосылып, сулы ортада алуан түрлі қосындылар түзілген (синтезделген). Осы заттар ішінде – N = C = N⁻ байланыс тобы бар қосындылардың реакцияласу мүмкіндігі күшті. Яғни, көміртегі атомына оттегінің және төмен молекулалы қосындылардың азоттық негіздерімен реакцияласуы нәтижесінде әртүрлі органикалық заттардың көптеп түзілуі, пайда болуы мүмкін. Әдепкі кездегі атмосферада

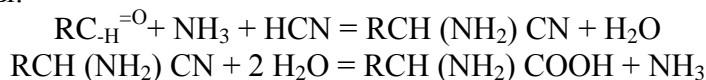
негізінен CO_2 , аммиак, метан, H_2 , H_2S , су буы, т.б. газдардан құралған, ал бос оттегі жоқ болған. Нәтижесінде *гетеротрофты тотықсыздану биосферасы* қалыптасқан. Жер атмосферасындағы оттегінің аздап жинақталуы Күннің ультракүлгін сәулелерінің және найзағайдың әсерінен су мен оның буларының ыдырауы арқылы пайда болған. Осы көп емес бос оттегі қорлары дереу тотықсызданған заттардың, қосындылардың тотықтану реакциясына қатысқан (жұмсалған). Солардың ішінде $\text{NH}_3 \rightarrow \text{NO}_3$ қосындысына дейін, $\text{CH}_4 \rightarrow \text{CO}_2$ -ге дейін, $\text{H}_2\text{S} \rightarrow \text{SO}_4$ -ке дейін тотыққан. Кейбір жағдайларда CH_4 қосындысының тотықтану реакциясынан метил спирті, формальдегид, құмырсқа қышқылы, т.б. заттар пайда болып, жауын-шашындармен сулы ортаға (алғашқы мұхитқа) түскен. Ол заттар аммиакпен, цианисты сутегімен, т.б. қосындылармен реакцияға түсіп, амин қышқылдары, аденин сияқты заттардың түзілуі (синтезделуі) мүмкін. Осындай және басқа да реакциялар нәтижесінде сулы ортада (алғашқы мұхитта) алуан түрлі органикалық заттар мөлшері артып, алғашқы бульон (сорпа тәрізді сұйық) пайда болған.

Заттардың химиялық эволюциясының болуын және органикалық заттардың абиогенді синтезделу мүмкіндігін 1953 жылы америкалық ғалымдары, химик С.Миллер, физик Г.Ури модельді эксперименттер арқылы дәлелдеген. Олар лабораториялық жағдайда метан, аммиак, сутегі және су буларынан тұратын Жердің алғашқы атмосферасы моделін жасап, оған электр разряды ұшқындарымен әсер еткен. Нәтижесінде жай амин қышқылдары – гликокол, dl – аланин, β – аланин, аминамай қышқылдары түзілді. Солармен бірге, электр ұшқындарының тікелей әсерінен синиль қышқылы және альдегидтер пайда болды. Осы тәжірибе қорытындысы арқылы абиотикалық заттардан қарапайым органикалық заттардың түзілуі дәлелденді (1 сурет).

1-сурет. Миллиард жылдар бұрын Жер ғаламшарында органикалық молекулалардың пайда болуын дәлелдейтін тәжірибе (С.Миллер, Г.Ури тәжірибесі, 1953). Белгілер: А-вулкан; В-от; С-қайнап жатқан су; Е-атмосфералық газдар; F-метан; G-аммиак; H-сутегі; I-найзағай; J-электродтар; K-электр ұшқындары (разряд); L-конденсатор түтігі; M-конденсатор спиралі; N-жауын; O-органикалық молекулалар; P-теңіз суы.

Амин қышқылдарының пайда болуын С.Миллер төмендегі теңдеу бойынша жүзеге асқан деген пікір айтады:

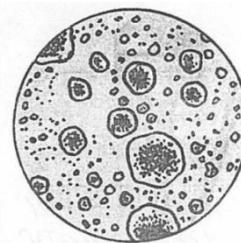
Бұдан кейінгі зерттеулерде аденин, гуанин, аденозин, аденозинмонофосфат, аденозиндифосфат, аденозинүшфосфат қосындыларының абиогенді (табиғи) жағдайда синтезделетіні анықталды. Полимеризациялану реакциялары нәтижесінде жай молекулалы қосындылардан күрделі молекулалы – белок, липидтер, нуклеин қышқылдары және олардың туынды қосындылары түзілетіні белгілі болды. Ғалымдардың (2008) зерттеу нәтижелеріне қарағанда, ерте архейлік кезеңде (3,5-3,8 млрд. жыл бұрын) бактериялар ыстыққа ($64,8-73,3^\circ\text{C}$ -қа) төзімді болған және сондай ыстық жағдайда тіршілік еткен. Ал, кейінгі кезеңдегі бактериялар $+37-35^\circ\text{C}$ -та өмір сүруге бейімделген. Жер эволюциясының алғашқы кезеңдерінде пайда болған бактериялар, прокариодты организмдер ыстық жағдайда, бұлақтарда өмір сүрген. А.И.Опарин–Дж.Холдеин концепциясы бойынша тіршіліктің пайда болуын және қалыптасуын төрт кезеңге бөлуге болады:

1. *Бірінші кезең.* Алғашқы атмосфера газдарынан төмен молекулалы органикалық қосындылардың пайда болуы;

2. *Екінші кезең* – полимерлердің полимеризациялануы (бір – біріне қосылуы) нәтижесінде нуклеин қышқылдары (РНҚ молекулаларының полимері) мен белоктар тізбегінің пайда болуы;

3. *Үшінші кезең* – қоршаған ортадан мембраналар арқылы бөлектенген, фазалық дербестігі бар органикалық заттар жүйесінің (коацерваттардың) қалыптасуы. Академик А.И.Опарин нуклеин қышқылдары, полипептид және полисахарид ерітінділерін қатты сілкіп шайқау арқылы май тамшыларына ұқсас коацерват тамшыларын алды (2-сурет).

4. *Төртінші кезең* – тіршілік қасиеттері бар алғашқы қарапайым клеткалардың (пробионттардың) пайда болуы. Осы клеткаларда өздігінен бөлінуге (яғни, көбеюге) бейімделген репродуктивті аппараттары болып, бөлінген жас клеткаларға аналық клетканың биохимиялық және метаболиттік қасиеттерін толық бере алған.

Әдепкі аралық және соңғы өнімдер кеңістік пен уақыт бойынша бөлектеніп, дербестенуі керек. Бұл жағдайлар мембраналар пайда болғанда ғана жүзеге асады. Мембраналар белок пен липидтерден құралған және де қоршаған ортадан клетканы, заттарды бөлектеп тұрады. Мембраналардың ең алғашқы қарапайым түрлері коацерваттар пайда болған кезде қалыптасқан деген болжам бар. Кейін клетка мембранасы күрделенген.

Кеңістіктегі абиотикалық ортада бөлектенген жүйелерде (коацерваттарда) синтетикалық процестер күшейе түседі. Кейінгі тәжірибелер нәтижелеріне қарағанда, заттармен толыққан, алдын ала фосфорилаза енгізілген тамшы коацерваттарды глюкоза – 1-фосфат (Г–1–Ф) ерітіндісіне енгізгенде крахмал қарқынды, жылдам түзілетіні белгілі болды (3-сурет, 1).

Коацерваттар мен пробионттар эволюциясы барысында порфирин сақинасы орталығына металл атомдарының енуі А.А.Красновский (1975) пікірі бойынша төмендегідей: кремний, алюминий, титан қосындылары сулы ортада ерімейді, сондықтан олармен порфирин комплексінің пайда болуы мүмкін емес. Mg- және Fe- комплекстері өте активті, сонымен бірге басқа молекулалармен реакцияласу мүмкіндігі күшті. А.А.Красновскийдің (1975) зерттеулеріне қарағанда, порфириндер және оның Mg- комплекстері тек қозған күйде (P*) активті және кері айналымды тотықсыздану немесе тотықтану фотохимиялық реакцияласу мүмкіндігі күшейе түседі. Яғни, донор-молекуладан (Д) электрондарды қабылдау немесе акцептор-молекулаға (А) электрондарды беру (жеткізу) қабілеті күшті (төмендегі схема бойынша):

Айналымды фотототықсыздану: $P^* + ДП + Д^+$. Айналымды фотототығу: $P^* + АП^+ + А^-$. Күрделі құрылымды коацерваттарда липопротеинді мембраналар болған болуы мүмкін. Липопротеинді мембраналар кейбір заттарды өткізеді, кейбіреулерін өткізбей «ұстап қалады». Алғашқы клетка тәрізділерде нәсілдік (тұқым қуалау) аппараттары нуклеин қышқылдарында жинақталған. Кейінгі зерттеулер бойынша, алғашқы генетикалық материал РНҚ болған. Ғалымдар бұл кезеңді «РНҚ әлемі» деп атаған. РНҚ нуклеидтері (3-сурет, G) өздігінен бір-бірімен қосылып, қатарлы тізбек құрған және бұл РНҚ молекуласына (H) айналған. РНҚ тізбегі өздігінен репликациялануға қабілетті. РНҚ тізбегі арқау, үлгі болып, нуклеотидтердің орналасу тәртібін белгіледі, нәтижесінде жаңа комплементарлы РНҚ тізбегі қалыптасқан (3-сурет, 2). РНҚ комплексі *рибосомалармен «бірлесіп»* амин қышқылдарын бір-бірімен қосып құрастыруда және белоктар синтезінде маңызды роль атқарады. Барлық тірі организмдерде (бактериядан адамға дейін) рибосомалар құрылымы өте ұқсас. Бірақ, қазіргі рибосомалардың «алғашқы тегі» болатын аралық түрлері сақталмаған. Алғашқы *проторибосома* қандай болатынын Канада биохимиктері (Konstantin Bokov, Sergey V. Steinberg, 2009) қазіргі заманғы организмдердің рибосомаларын бөлшектеп зерттеу арқылы бұл құпияны анықтады.

Алғашқы *проторибосома* 23S-р РНҚ деп аталатын суббірлік (субединица) РНҚ молекуласының негізгі бөлігінде орналасқан. Бұл молекула өте үлкен: 3000 нуклеотидтерден құралған. Мұндай орасан үлкен 23S-р РНҚ молекуласы дайын күйінде бірден пайда болуы мүмкін емес. Аталған биохимик ғалымдар осы үлкен молекуланы біртіндеп «бөлшектегенде» қалған блоктарының құрылымының бұзылмайтыны белгілі болды. Алдымен 19 блокты бөліп алған, сосын 11, 9, 5, 3, 3, 2, 2, 2 блоктар бөлінді. Содан кейін тағыда үш блок бөліп алынды. Ең соңында кішкентай фрагмент, жалпы массаның 7%-ын құрайтын бөлігі қалды. Осы бөлік-алғашқы *катализаторлық орталық (проторибосома)*, тРНҚ-ның екі молекуласын «ұстап», амин қышқылдарының бөлшекке қосылуын жүзеге асырады. Ғалымдар осылайша 23S-р РНҚ молекуласының эволюция барысында біртіндеп күрделенуін, алғашқы *проторибосома* қызметінің, функциясының тұрақтануын, күшеюін дәлелдеді [2].

Ғалымдардың болжамы бойынша, 3,8 – 4,0 млрд. жыл бұрын РНҚ молекуласы ДНҚ молекуласын құрастыруда үлгі (шаблон) болған. Қазіргі зерттеулер нәтижелеріне қарағанда, кейбір микроорганизмдерде РНҚ молекуласын арқау, үлгі етіп, кері транскрипция жасап, ДНҚ молекуласын синтездеуге керекті *фермент-рибозима* бар. Яғни, 3,8 млрд. жыл бұрын архейлік кезеңде репликация катализаторлары бар РНҚ-рибозима комплексті молекуласы арқау (шаблон) болып, ДНҚ нуклеотидтерін (3-сурет, 3) орналастыратын кері транскрипция жасалынған деген болжам бар. Синтезделген ДНҚ молекуласы өз кезегінде кейінгі ДНҚ тізбектерін (J) құрастырушы модель, арқау болған. Содан кейін тізбектер бір – бірімен қосылып, ДНҚ – ның қосарланған кәдімгі молекуласы (K) қалыптасқан (3-сурет, 3). ДНҚ молекуласы РНҚ-ға қарағанда орнықты және нәсілдік ақпараттарды берік сақтайды. Әдепкі, архейлік кезеңде ДНҚ организмдердің *тыныштық жағдайда* болатын фазасында болған. Тек кейін нәсілдік ақпараттарды сақтайтын негізгі молекуласына айналған.

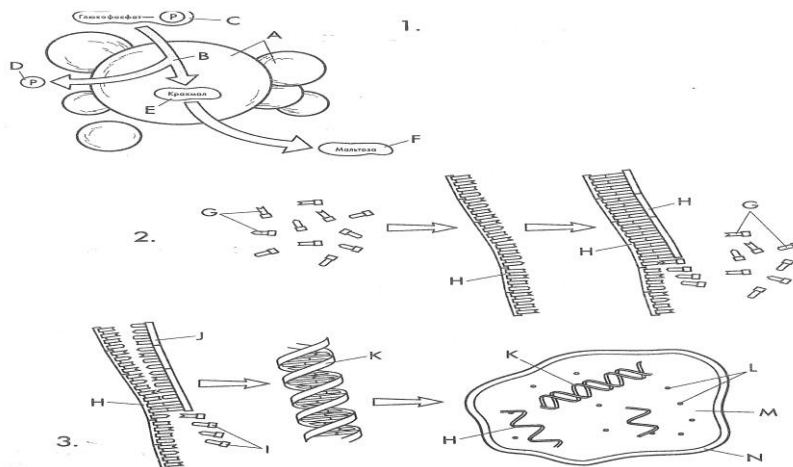
Алғашқы тіршілік иесі – қарапайым клеткада бір ДНҚ (K) молекуласы тізбегі және РНҚ (H) бар. Сонымен бірге, *рибосомалар* (L) болған. Өйткені, рибосомаларсыз клеткада белоктар түзілуі мүмкін емес. Бұлардың барлығы *цитоплазма* (M) тәрізді құрылымда жинақталған, және де *мембранамен* (N) қоршалған (3-сурет, 3). Мұндай құрылымдар қазіргі кезде биосферада тіршілік ететін бактерияларда бар. Кейбір бактериялар мен прокариодтарда ядро жоқ, бірақ толық клетка тәрізді тіршілік етеді.

Сонымен, ұзақ, млрд-таған жылдар бойы коацерваттар және алғашқы тіршілік иелері – қарапайым клеткалар арасында сұрыпталу процесі жүрген, олар:

- а) коацерваттарда белок тәрізді полимерлерді жинақтау мүмкіндігі бойынша;
- б) РНҚ-рибозима комплексі тізбегінің пайда болуы және репликациясының дәлдігі мен жылдамдығы бойынша;
- в) алғашқы қарапайым клеткада белок синтездеуші орын – рибосомалардың пайда болуы;
- г) нуклеин қышқылдарында нуклеотидтердің бірінен кейін бірінің дұрыс орналасуы бойынша;
- д) ДНҚ тізбектері пайда болып және қосарланып, кәдімгі ДНҚ молекуласының пайда болуы;
- е) коацерваттар мен пробионттар эволюциясы барысында порфирин сақинасына және басқа ферменттердің активті орталығына металл иондарының енуі бойынша. Бұл хлорофилл сияқты пигменттердің және басқа активті ферменттердің пайда болуының алғы шарты;
- ж) коацерваттар мен пробионттардағы энергияны беруі және энергияны пайдалануы процестеріндегі АТФ-тың пайда болуы бойынша; Алғашқы тіршілік иелері универсальды мүмкіндіктерді қалыптастыра алған: энергияны жинақтаушы АТФ (аденозинүшфосфат) және РНҚ-рибозима комплекстерінің синтезделуі бойынша сұрыпталу процесі жүрген; Э.М.Галимовтың [3] пікірі бойынша, тіршіліктің пайда болуына күшті әсер еткен алғашқы химиялық эволюциялық процесс - бұл аденозинүшфосфаттың (АТФ) молекуласының синтезделуі;

з) амеба тәрізді прокариодты организмдер мен митохондриялы және хлоропластары бар аэробты бактериялар және цианобактериялардың симбиозы нәтижесінде *фотосинтездеуші* және *фотосинтезге қабілетсіз* эукариодты клеткалардың пайда болуы;

и) эукариодты организмдердің өте ерте кезеңде, яғни, бірнеше миллиардтаған жылдар бұрын архейлік эрада өсімдіктер, саңырауқұлақтар, жануарлар патшалықтарына бөлініп, бір – бірінен тәуелсіз дамуы (эволюциясы). Ұзақ млрд.-таған жылдарғы осындай сұрыптаулар нәтижесінде ішінен ең бейімделгендері, таңдаулылары ғана іріктеліп, тірі организмдерге айналған және ұрпақ жалғастырған, дамыған, көбейген. Басқа «сәтсіз», онша бейімделе алмаған нұсқалары (варианттары) жойылған болуы мүмкін деген ғалымдар арасында түсінік бар. Сонымен, тіршіліктің пайда болуы кездейсоқ уақиға емес, Жер ғаламшары дамуының, эволюциясының нәтижесі. Егер қоршаған орта өзгерсе, ал қазіргі кезеңде антропогендік әсерден орта өте жылдам өзгеруде, оған организмдердің бейімделуі керек. Яғни, биосферадағы барлық биологиялық жүйелердің дамуы одан әрі жалғасуда.

3-сурет. Жер ғаламшарында тіршіліктің пайда болуы. Белгілеулер: 1-коацерваттық кезең; 2-РНҚ-ның қалыптасу кезеңі; 3- ДНҚ молекуласының пайда болуы. А-коацерваттар; В-фосфорилаза; С-глюкофосфат; Д-фосфатты топтар; Е-крахмал; F-мальтоза; G-РНҚ нуклеотидтері; H-РНҚ; I-ДНҚ нуклеотидтері; J-ДНҚ тізбегі; K-ДНҚ; L-рибосома; M-цитоплазма; N-мембрана. (И.Эдвард Алькамо, 2002 бойынша)

Жер бетінде пайда болған тіршіліктің көбейіп, өсіп дамуына қолайлы әсер ететін «қауіпсіздік қалқандары» пайда болды. Біріншісі – Жердің магниттік өрісі. Планетамыздың темір-никель ядросының айналуынан және мантияға үйкелуінен магниттік өріс туындайды. Күннен шығатын электромагниттік (қуатты бөлшектер) ағыны магниттік өріс жиегіне соқтығысып, одан полюстерге қарай жылжиды, онда жарқырап, нұр шашқан полярлық шұғыланы туындатады. Бұл өте әдемі көрініс, бірақ электромагниттік ағын (қуатты бөлшектер) жер бетіне түгел жетсе тірі организмдерге аса қауіпті. Екіншісі-атмосферада 25-35 км қашықтықта орналасқан озон қабаты организмдерге өте зиянды ультракүлгін сәулелерін сіңіріп, «ұстап қалады». Нәтижесінде биосферадағы тіршілік иелеріне қолайлы жағдай туындады. Бірақ адамзаттың тіршілігі әсерінен екінші қалқан-озон қабаты жұқара бастады және «тесіктер» пайда болуда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Федонкин М.А. Сужение геохимического базиса жизни и эвкалиотизация биосферы: причинная связь //Палеонтологический журнал. 2003, № 6.-С. 33-40.
2. Марков А.В. Обзор «Зарождение жизни. Прокариотная биосфера». 2002-2007.
3. Галимов М.А. Феномен жизни: между равновесием и нелинейностью. Происхождение и принципы эволюции. М.: Едиториал УРСС, 2006.- 256 с.

РЕЗЮМЕ

Жайлыбай К.Н., д.б.н., профессор

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЖИЗНИ

В статье рассматриваются изменения понятий жизни в связи с развитием науки, современные концепции о появлении РНК, ДНК, рибосомы, первичных протоклеток. Сформулированы понятия жизни на государственном языке.

Ключевые слова: понятия жизни, РНК, ДНК, рибосомы, первичных протоклеток, современные концепции.

SUMMARY

K.N. Zhaylybay, d.b.s., Prof.

(Almaty city, Kazakh State Women's Teacher Training University)

THE MODERN CONCEPT OF THE ORIGIN OF LIFE

This article considers the changes the concept of life, due to the development of science, modern conception appearances on RNA, DNA, ribosomes, the primary cells. It is Formulated the concept of life in the state language.

Keywords: the concept of life, RNA, DNA, ribosomes, primary protocells, modern concept.

541.12.038.2 017

COMMON CULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF PUPILS IN THE PROJECT ACTIVITIES IN CHEMISTRY

Nurbekova M.A., candidate of chemical sciences

Abdraimova M.R., master of chemistry

Kuanysheva Zh.K., candidate of pedagogical sciences

(Almaty city, Kazakh State Women's Teacher Training University)

Abstract: In the information society, which is rapidly becoming obsolete knowledge of the world, it is necessary not so much the amount of transfer students of certain knowledge, to teach them how to acquire this knowledge yourself, to be able to use the acquired knowledge to solve new cognitive and practical problems.

Key words: Competence, common cultural competence, knowledge.

Society today is undergoing profound socio-economic and socio-cultural transformation. It defines the general cultural competence active human activity, its ability to navigate the various spheres of social life, and harmonizes the inner peace and relationship to society. However, in modern scientific and educational literature took shape understanding of common cultural competence as an educational outcome, which is manifested in the high school age .

Modern young people need to have some integral quality and competence related to their ability to use and awareness of the valuable body of knowledge, skills and ways of life in different areas. In this regard, relevant seems to reveal patterns of development common cultural competence in the high school age as a basis for teaching goal setting and selection of content teaching.

Great opportunities for the development of common cultural competence older students creates project activities (in chemistry classes as well). However, the pedagogical potential of the

project activity on the chemistry in the development of common cultural competence senior schoolboy practically not been studied.

The project activity is considered in the context of student step educational strategy. This presupposes the existence of rationing through each of the stages of this activity. Seems significant substantiation of principles for teaching and project activities seniors aimed at becoming their common cultural competence. There is every reason to believe that the existing domestic and foreign experience on this issue (EV Bondarevskaya, NV Deriglazova, Comte, K. Mannheim, H. Spencer, A. Toffler, SL Troy, A. B. The farm, NE Schurkova) testify to the actual needs in the development of theoretical and practical ways to build education systems aimed at developing common cultural competence of senior students in teaching and project activities.

Teaching and project work will provide a more efficient compared to the existing practice of the development of common cultural competence of senior students under the following conditions:

1. In the definition of the scientific understanding of common cultural competence based on the need to include it as a result of education student capable of self tvorcheskideyatelnostnoy, a landmark in the values of the cultural space that can evaluate the boundaries of their own capabilities.

2. In the development of common cultural competence in the high school age regularly exercise tier development of student attitudes toward himself as a subject of teaching and project activities and its involvement in real social and meaningful relationships.

3. Consider the possibility of the project activity as a common cultural competence development situation of the senior schoolboy, cultural and educational space. Actualization of «self» student gain as a student in the management of their own learning and cognitive activity.

4. When implementing the principles of productive orientation training and project activities to ensure the development of common cultural competence senior schoolboy (creating your own product knowledge - the result of productive activity, student - a creator of new information, the teacher - partner organizer environment and process).

Awareness of their own achievements older students will be done through the gradual formation of its common cultural competence: an adequate understanding of the situation on the basis of existing cultural patterns (cognitive stage), the recognition of the situation, setting and effective implementation of the goals, objectives, standards in this situation (value- orientation stage), the assignment competence as a learning and co-creation (communicative activity- stage) [4, p.20].

Reliability of the results are due to methodological validity of the initial positions of theoretical propositions, a holistic approach to solving the problem, the prolonged nature of the study and teaching practice organization development experimental work at the schools in Almaty, sustainable repeatability of the main results correspond to the conceptual positions trends of socio-educational reality. Scientific understanding of the common cultural competence as an older student learning outcomes defined by the ability to explain the phenomena of reality, to navigate the world of values. Structure of common cultural competence consists of the following components: the ability to navigate the information sources (including the reliability of the information), the ability to explain the phenomena of reality from the standpoint of science, ability to navigate in actual Prblema public life (their nature, causes and ways of solving), ability to navigate in the world social, moral and aesthetic values, abilities, speech culture .

Common cultural competence development process in the high school age as a basis for teaching goal setting and selection of content teaching activities will be carried out regularly through the gradual formation of its common cultural competence.

Pedagogical potential educational project activities due to: a high degree of self- motivation of students to obtain results; personal significance of the results, as explained by the interest in the topic itself, and the realization of its «scientific innovation», a sense of its own success, receiving positive emotions at work on the topic, the possibility of check the results of their work and their own success with the work of classmates that will promote self-education and self-education .

Defining the principles for teaching and project activities of senior pupils in the context of their common cultural competence are predictive (as stepping project goal) kulturosoobraznogo (registration conditions, to-ryh is people and culture of the society) , multiculturalism (cultural resources at various stages of the project in different areas), self-development (as a subject of design and generation of new projects as a result of this goal, which triggers self-education and self-education).

REFERENCES

1. Bratus BS Abnormalities of personality. - M: Thought, 1988. - S. 85-86.
2. Vygotsky, LS Psychology of Art . - M., 1987. – 344.
3. New teaching and information technology in education / ed. ES Polat. - Moscow: Academia, 2000.
4. Trojan SL General cultural competence: definition experience and structuring // Cultural - Historical Psychology. 2008 . Number 2. - С. 19-23.
5. Hutorskoy AV Key competencies and educational standards // Internet magazine «Eidos». - 2002. - April 23.
6. DLC «Olympia» MOU lyceum № 8 «Olympia» in Volgograd. [Electronic resource]. URL: <http://lyceum8.com> (date of access: 09.05.2011).

РЕЗЮМЕ

*Нурбекова М.А., к.х.н., Абдирайымова М., магистр химии, Куанышева Ж.К., к.п.н.
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ МЕТОДОМ ПРОЕКТОВ НА УРОКАХ ХИМИИ

В условиях информационного общества в котором стремительно устаревают знания о мире, необходимо не столько передавать ученикам сумму тех или иных знаний, сколько научить их приобретать эти знания самостоятельно, уметь пользоваться приобретенными знаниями для решения новых познавательных и практических задач. В статье обсуждены о проектных работах в школе.

Ключевые слова: Компетенция, культурная компетентность, проектные работы.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Нұрбекова М., х.ғ.к., Әбдірайымова М., химия магистрі, Қуанышева Ж., п.ғ.к.
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

ХИМИЯ САБАҒЫНДА ЖОБАЛАУ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ

Бұл мақалада мектеп оқушыларының жобалық жұмыстардағы жалпы қоғамдық құзіреттілігінің қалыптасуы жайлы айтылған. Сондай ақ химия сабағында жобалау әдісі арқылы оқушылардың құзіреттілігін арттыру жолдары қарастырылды.

Түйін сөздер: Құзіреттілік, мәдени құзіреттілік, жобалық жұмыстар.

UDC 517.1

**NEW EVIDENCE OF IRRATIONALITY $\sqrt{2}$ AND $\sqrt{3}$, OR ABOUT HOW THE LAST
 DIGIT OF HELPING TO SOLVE THE PROBLEM**

*B. Zhamykanov, candidate of physics
 and mathematick, associate proffessor
 (Almaty city, Kazakh State Women's
 Teacher Training University,)*

Abstract: The paper presents a new, distinctive from Euclidean proof (using the properties of the latter numbers natural numbers) irrational roots of the two roots of the three and a whole class of other numbers. Formulate and solve a variety of problems, for which the properties are used as the last digit.

Keywords: root of two, Euclid, irrationality, the latest figures, the square of the number.

Introduction. Wherever we prove the irrationality of $\sqrt{2}$, is virtually the same proof of Euclid. And strangely enough, that for some reason did not think that the evidence may be different.

In this paper, we present new evidence of the irrationality of certain numbers of fairly large class. Can not be considered that this evidence is generally known better. But they - the other, and based on a review of the last digit of a natural number. These proofs can acquaint students (pupils) as ordinary activities (lessons) algebra and number theory (mathematics), and the additional (narrow circle) classes. In the conclusion the problem, the solution of which is very fruitful help last digits of numbers.

Traditional proof of the irrationality of $\sqrt{2}$.

Theorem. Number $\sqrt{2}$ is not rational.

Proof. We apply the method of proof by contradiction. Suppose that the number $\sqrt{2}$ is rational, that is,

$$\sqrt{2} = \frac{m}{n} \quad (1)$$

Where m, n - natural numbers.

We can assume that the numbers m and n such that the fraction $\frac{m}{n}$ is *irreducible*. Otherwise, this fraction can be abbreviated as long as it would be irreducible.

Raising both sides of (1) in the square. We get $2 = \frac{m^2}{n^2}$ or

$$2n^2 = m^2. \quad (2)$$

The left side of (2) is divided by 2, so the number m^2 is even. Consequently, even and the number m .

Let $m = 2k$, where k - natural. Then (2) takes the form, $2n^2 = 4k^2$ and $n^2 = 2k^2$. Therefore, n^2 is even, so even and n .

Therefore, m^2 is even, so even and n . But in this case, the fraction in (1) can be reduced by 2, and we consider it an irreducible! This contradiction suggests that (1) is impossible. Consequently, the number $\sqrt{2}$ is not a rational number, and there is an irrational number.

A new proof of the irrationality of $\sqrt{2}$. Parity is a natural number is associated with the parity of its last digit in decimal. Let's pay attention to this last number!

Assume that the number of $\sqrt{2}$ - rational. Then $\sqrt{2} = \frac{m}{n}$, where m and n - some *relatively prime* integers.

$$m^2 = 2n^2 \quad (3)$$

Consider *the last* digit of the number m^2 . Since it is the square of a natural number, the number m^2 can end only one of the following numbers: 0, 1, 4, 5, 6 or 9 (4)

It is these numbers end with single-digit squares (check it!). And therefore, all natural.

The last digit in the decimal representation of another square - number n^2 - is also one of the six numbers. But then the number $2n^2$ can only end in one of *three* digits

$$0, 2, \text{ or } 8. \quad (5)$$

It is quite clear that (1) is possible only in the case when both the numbers m^2 and $2n^2$ null terminated. This is the only total figure sets (4) and (5).

But in this case, each of the numbers m and n must be divisible by 5, and this contradicts the irreducible fractions $\frac{m}{n}$. This is a contradiction. Therefore, our assumption is false, and the number

$\sqrt{2}$ - irrational. *A new proof of the irrationality of $\sqrt{3}$.* Similarly, we can prove the irrationality of $\sqrt{3}$. As in the previous proof, let us assume that the number $\sqrt{3}$ - rational representable *irreducible* fraction:

$$\sqrt{3} = \frac{m}{n}.$$

It follows that $m^2 = 3n^2$.

The numbers m^2 and n^2 can only end with the numbers: 0, 1, 4, 5, 6 or 9.

But then the number $3n^2$ can end only in figures 0, 3, 2, 5, 8 or 7.

And one, and another set of figures is only two digits - 0 and 5. But in each of these cases the numbers m and n are multiples of five, which contradicts the irreducibility of fractions $\frac{m}{n}$.

Consequently, the number $\sqrt{3}$ - irrational.

Tasks for independent decision (try to solve all these problems by using the last digit of a number).

- Prove that the number $\sqrt{7}$ is irrational.

- Prove that $\sqrt{2012}$ is irrational.

- Prove that $\sqrt{1828}$ is irrational.

The latest figures help to solve the problem. Consider several problems in which the protagonists are the last digits of numbers.

Task 1. Prove that for any natural n number $n^5 - n$ divided by 10.

Solution. Number n^5 always ends the same digit as the number n (for proof of this fact is sufficient to check it for the single digits). That is why this difference is always ending in 0, and therefore divisible by 10.

Task 2. Whether the equality $1^3 + 2^3 + 3^3 + \dots + n^3 = 5^k + 2$ for any natural numbers n and k ?

Solution We have the following equation (which can be proved, for example, by mathematical induction):

$$1^3 + 2^3 + 3^3 + \dots + n^3 = (1 + 2 + 3 + \dots + n)^2$$

Therefore, this being the sum of cubes at the same time and the square of a natural number, can only end in one of the figures 0, 1, 4, 5, 6, 9.

Moreover, the number 5^k has always ending in 5 and, consequently, the number $5^k + 2$ always ends with 7. Figure 7 is not included in the specified set of six digits. Therefore, viewed in equality is impossible task.

Task 3. Solve the equation $x!+3 = y^2$ in positive integers.

Solution. We have:

$$2! = 2, 3! = 6, 4! = 24, 5! = 120, 6! = 720.$$

It is clear that for all the $x \geq 5$ number $x!$ ending in 0 and ending in the number $x!+3$ ends with the number 3. But the three can not be the last digit of the square integer.

Having considered the remaining four possible x , we find the two answers:

$$1!+3 = 2^2,$$

$$3!+3 = 3^2.$$

Task4. Is the number 897659 a perfect square?

Solution. As noted in the previous task, at $n \geq 5$ the number $n!$ ends with 0. Therefore, the sum of

$$1!+2!+3!+\dots+2012!$$

will end with the same digit as the sum of four terms of

$$1!+2!+3!+4! = 33,$$

that is the number 3.

But the square of an integer can not end with the number 3. Hence, the sum is not a perfect square.

Task 5. (special case of Fermat's Last Theorem). Prove that if none of the natural numbers x , y , and z is not divisible by 5, the equation $x^4 + y^4 = z^4$ impossible.

Solution. It is easy to check (check!) that if a natural number n is not divisible by 5, the fourth of that number

- ends with the number 6, if the number n is even,

- ends with the number 1, if the number n is odd.

Therefore, the sum $x^2=U^2$ can be terminated only number 2 or number 7.

But this is impossible, since the number z^4 can only end with the number 6 or number 1.

Therefore, this equation can not be true (under these conditions).

Task 6. Fermat numbers are as follows (where n - a natural number):

$$F_n = 2^{2^n} + 1.$$

When $n=1$ we get $F_1 = 2^{2^1} + 1 = 5$.

Prove that for any natural number F_n is not divisible by 5.

Solution. If $n > 1$ is divided by 2^k by 4. Denote $2^n=4^k$, where k - a natural number.

Thus

$$F_n = 2^{2^n} + 1 = 2^{4^k} + 1 = (2^4)^k + 1 = 16^k + 1.$$

It is clear that the resulting number ends with the number 7. So, not divisible by 5.

Task 7. Prove that the number $\lg 2012$ is an irrational number. $\lg 2012$ едних цифр.

Solution. Assume the contrary - the rational number $\lg 2012$ can be represented shot $\lg 2012 = \frac{m}{n}$.

Both the number m and n can be considered natural, since $\lg 2012$ the number is positive.

Then, $10^{\frac{m}{n}} = 2012$ and $10^m = 2012^n$

But this equality is not possible, since the number of 10^m null-terminated, and the number 2012^n certainly does not end in a zero.

REFERENCES

1. Штейнгарц Л.А. Новые доказательства иррациональности чисел $\sqrt{2}$ и $\sqrt{3}$ или о том, как последние цифры числа помогают решать задачи.// Математика в школе, №9.-2012.-С. 62-66.

ТҮЙІНДЕМЕ

Жамықанов Б., ф.-м.ғ.к., профессор
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

$\sqrt{2}$ МЕН $\sqrt{3}$ ИРРАЦИОНАЛЫНЫҢ ЖАҢА ДӘЛЕЛІ НЕМЕСЕ СОҢҒЫ САНДАРДЫҢ ҚАСИЕТТЕРІНЕ ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ

Мақалада «Соңғы сандардың қасиеттері» ескеріліп, әркілы есептердің шығару жолдары қалыптастырылады және көрсетіледі. $\sqrt{2}$ мен $\sqrt{3}$ иррационалының жаңа дәлелі немесе соңғы сандардың қасиеттеріне шығарылған есептер білім беруде қолданылатын математика саласының маңызды есептері болып табылады.

Түйін сөздер: екінші түбірі, Евклид, иррационал, санның квадраты.

РЕЗЮМЕ

Жамықанов Б., к.ф.-м. н., профессор
(г.Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

НОВЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА ИРРАЦИОНАЛЬНОСТИ $\sqrt{2}$ И $\sqrt{3}$ ИЛИ РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ ПОСЛЕДНИХ ЦИФР

В статье формулируются и решаются разнообразные задачи, для решения которых применяются свойства последних цифр. Приведены примеры новых доказательств иррациональности $\sqrt{2}$ и $\sqrt{3}$. А также решение задач свойств последних цифр. Применение таких задач является важным в сфере математики.

Ключевые слова: корень квадратных из двух, Евклид, иррационал, квадрат числа.

UDC 004(073)

FORMATION OF INFORMATION-LOGICAL COMPETENCE OF STUDENTS IN THEORETICAL MODELING

Z. Kozhamkulova, Candidate
Physics-Mathematics Sciences,
(city Almaty, Kazakh State
Women's Teacher Training University,)
T. Koishieva, candidate of technical sciences
(city Turkestan, International Kazakh-Turkish
University named Ahmet Yassau)

Abstract: This article discusses the formation of logical information modeling competence of students. Presented concepts, methods and structure formation competence.

Keywords: modeling, competence, information logical competence.

The informatization process of the education system lays new claims to the professional competence for students in different fields. On the basis of this, modern system of education requires new approaches to the provision of quality training. The concept of competency occurred and developed in recent times and allows achieving a modern training for students. It is necessary to accurately determine structural components of modeling, clearly define its parameters and the structure of its characteristics in order to evaluate the level of graduating student's readiness for implementation of the professional activity[1].

We accept a concept, where the activities of information-logical competence are based on modeling of its formation model. From this view, it follows, that the model is created on the analysis basis of specialists and people around its framework.

Making a model of the specialist provides for consistent process of develop of intermediate working models number: *the model of activities, the model of professional features and the model of development.*

The model of the information-logical competence formation summarizes enumerated intermediate models, can generate new models qualitatively, which demonstrates the existence and development of the learners' special abilities on the basis of which it can be implemented the formation of information competence.

Making a model for formation of information –logical competence shall be implemented on the basis of followings:

- the structure and content of the information competence of the future specialist;
- list of professional tasks, which are defined in the content of the learner's professional activities;
- content of information of future specialist.

Formation of information-logical competence will be carried out in the issue of information and computer training of specialist. Information and computer training of specialist we define as the set of conditions for the occurrence and development of information and logical competence of future specialists. Thus, it is necessary to identify all of the conditions of models origin and development for making its formation of information-logical competence.

There by, the result of specialist training on the use of information and computer technology is the process and the result of the information competence formation related to the appropriate selection and use of computer resources needed modern, competitive specialists and forming abilities of their application in solving professional problems.

It should be accounted the processes of personal qualities formation in the model if the information-logical competence formation. It describes *the value-motivational conditions* of information competence formation of the future specialist.

In addition, a model of information - logical competence should take into account the environment in which the preparation process of specialist skills is going on. The information and computer literacy becomes important instrumental and technical support of the educational process. This means that there are a sufficient number of computers and ensuring free access to them, the ability to work independently in extracurricular time. Besides the availability of computer technology, the main thing is to have software. The conditions that determine the technical and instrumental support of the educational process we call procedural.

It is necessary to analyze the features of professional work in the information society for determine the content of academic disciplines and the impact of information and computer technology for the maintenance of professional specialist. There are a number of other problems concerning the organization of the educational process in accordance with the specific content of training, the solution of which is required to achieve the goals. These tasks are as following:

- 1) providing free access to computers and communication resources of all members of the educational process (students and teachers);
- 2) the use of computer and information technologies in the study subjects not related to them directly;
- 3) the use of computer technology in controlling students' knowledge;
- 4) the use of advanced information technology training, which allow to handle different types of information, not only texts, but also audio and graphics;
- 5) the use of computer technology as a means of learning through the use of telecommunications and the use of electronic textbooks;
- 6) the use of information technology to create software products.

To ensure these tasks we need to define educational technology, organizational forms and methods of training activities, and to ensure the content of academic disciplines in compliance with

the specified requirements. Such conditions will be called *organizational and pedagogical* conditions of information competence formation.

Furthermore, it should allocate substantial conditions of information competencies formation that describe the content of the training activities.

The *procedural conditions* of the information-logical competence formation of future specialist are the first priority in achieving our goals. Creating a learning environment in which students are provided with computer hardware and software, not only while studying computer sciences cycle, but also in the study of other subjects will turn your PC into a tool to achieve a variety of objectives during the independent work of the student. They are academic, professional and personal.

Instructive conditions will provide students with opportunities to acquire the skills, necessary for the application of computer for various tasks. Organizational and methodical conditions are determined by the peculiarities of the educational process. Motivational conditions allow formation of the necessary personal qualities of the learners. All the conditions of information competence formation of students are united in the following categories: *organizational and pedagogical conditions, substantial conditions; procedural conditions, values and motivational conditions*.

We define the information and computer training of specialist at a university as a combination of organizational, pedagogical, substantial, technologic, and value-motivational conditions. The use of them will get the necessary results, i.e. the information competence formation. The range of conditions in information competence formation of the learners is a model of information competence formation in the process of training. Considering the content of any condition of information – logical competence formation, we model the formation of the learners' information-logical competence.

Thus, we define a model of information-logical competence as a system of conditions that would create information-logical competence under certain content and structure.

REFERENCE

1. Teaching Computer Science in Educational Institutions of the Republic of Kazakhstan. Collection of best practice materials. – Almaty, 2006. Vol 1.– P. 370.
2. Lapchik M.P., Semakin I.G., Henner E.K. Methods of Teaching Computer. Moscow, Academy, 2001.–P. 624.
3. Beshenkov S., Rakitina E. Modeling and Formalization. Methodical Supplies. Moscow.:LBZ, 2002.–P. 336.
4. Slastenina V.A. Pedagogics of Vocational Education. – M.: Academy, 2004.–P. 368.
5. Zakharova I.G. IT in Education. Educational supplies for students. – M.:ИЦ Academy, 2005.– P. 192.
6. Mikheeva E.V. IT in Professional activities.– M.: Academy, 2006.–P. 384.

ТҮЙІНДЕМЕ

Қожамқұлова Ж.Ж., ф.-м.ғ.к.

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

Қойшыева Т., тех.ғ.к.

(Түркістан қ., А.Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті)

ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУ САЛАСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ АҚПАРАТТЫҚ-ЛОГИКАЛЫҚ ҚҰЗЫРЛЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ұсынылып отырған мақалада модельдеу саласында студенттердің ақпараттық-логикалық құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі талданып, оны қалыптастыру концепциялары көрсетілген. Маманның модельдеу үдерісі барысында негізге алуы тиіс модельдеу аралықтары көрсетілген: іскерлік моделі, кәсіби модель қызметтері және даму моделі көрсетілген.

Түйін сөздер: моделдеу, құзырлылық, ақпараттық-логикалық құзырлылық.

РЕЗЮМЕ

Кожамкулова Ж. Ж., к.ф.-м.н.

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

Койшиева Т., к.тех.н.

(г. Туркистан, Международный Казахско-турецкий университет им. А.Ясауи)

ФОРМИРОВАНИЕ У СТУДЕНТОВ ИНФОРМАЦИОННО-ЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПО ТЕОРЕТИЧЕСКОМУ МОДЕЛИРОВАНИЮ

В статье рассматривается формирование информационно-логических компетенции студентов по моделированию. Приведены концепции, методы и структуры формирования компетенции.

Ключевые слова: моделирование, компетентность, информационно-логические компетенции.

ӘОЖ: 623

ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚОРЛАРДЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТҮРЛЕРІ

М.М. Кунелбаев, магистр оқытушы

Г.А. Исмаилова, магистрант

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік

қыздар педагогикалық университеті)

Аңдатпа: Бұл мақалада прогрессивті технологияның белсенді дамуы, сонымен қатар дәстүрлі емес және жаңа энергия көздерін жаңғырту, соның ішіндегі күн энергиясының потенциалы өте жоғары және қолжетімді технологиялық және техникалық құрылғыны дамыту жөнінде айтылған.

Түйін сөздер: Гелиокондырғы, дәстүрлі емес энергия көздері, гелиоколлектор, жылу насосы, грунт, аккумулятор.

Энергетикалық қорларды тиімді пайдаланудың бірден-бір оңтайлы жолы экологиялық таза және жаңартылған энергия көздерін пайдалану, ҚР электр энергиясымен қамтамасыз ету 25 желтоқсан 1997 ж. қолдау тауып, 25 шілде 2009 ж. ҚР жаңа жоба «Энергиямен қамтамасыз ету» заңын қайта қарауды ұсынған.

Қарастырып отырған мәселе көкейкесті болып саналады. Дамыған елдерде энергия беру өндірістік өнім 5 есе кіріс әкеледі. Бұл мәселенің шешімі екі сұрақты қамтиды, прогрессивті технологияның белсенді дамуы, энерго – тиімді процестің жоғарылату тәсілі, дәстүрлі емес және жаңа энергия көздерін жаңғырту, соның ішіндегі күн энергиясы потенциалы өте жоғары және қолжетімді технологиялық және техникалық құрылғы [3-4].

Гелиокондырғылардың типті өлшемін дамыту көптеген бағытпен жүреді, солардың бірі–гелиоколлектор мен гелиокондырғыны жаңғырту. Бірақ, қондырғының қымбаттылығы мезгілдік жұмыс, жылдық өнімділігі және ПӘК төмен. Біз күткен эффектіні бермейді. Осы сұрақты шешу үшін гелиокондырғының жылу насосын қолданады, бұл қондырғының тиімділігі БҰҰ оқымыстылары, мемлекеттер мен алыс мемлекеттердің зерттеу нәтижелерімен нақтыланады. Гелиокондырғыларды жылу насостарымен қолдану үлкен қызығушылық тудырады. Күн энергиясы қолжетімді энергия көзі болғаныменен, қондырғыларды пайдалану жоғары капиталды және көптеген тұтынушыларға қолжетімсіз. Бұның негізгі орын шарты бар – өндірісте аз орын алады, энергияны пайдалану мезгілдік

сипаттамаға тән. Жаңғыртылған белгілі теорияларға актуалды зерттеулер жүргізу және жаңа конструктивті – технологиялық гелиокондырғылар мен жылу насостарын жасау бұл мәселенің шешімі болып табылады.

Жылу насостарымен байланысты басқа да маңызды сәттерді атап кетуге болады. Бұл энергия көзін сақтау, экологияны жақсарту материалды және адамдық ресурстарды үнемдеу. Жаңа технология – байланыстар, суыту мен жылыту орталығындағы энергияны білу, микроклиматтың тұрақтануы, тез бұзылатын өнімдердің сақталуы болып саналады. Энергия сақтау технологиясы бүкіл әлемде шешілмейтін мәселе және сауда экономикасының түрі. Жаңа әлемдегі энергетикалық және экологиялық саясат, түпкілікті жоғарғы энергия сақтау көзі болып табылады. Толық ұлттық бағдарламалар қабылданып және дамыған елдерде орындалып жатыр, экологиялық таза ортада өркендеу, энергетикалық мемлекеттер қауіпсіздігін қадағалау, сонымен қатар ауру адаптациясын болдырмау [2].

Қазақстан Республикасының Президенті алға қойған мақсатында мемлекет WTO-ға кіруге байланысты дайындықтар, техникалық керек жабдықтар ҚР заңына сәйкес «Энергия сақтау», яғни маңызды орында энергия балансы энергия көзінен алынады делінген. Киотскийдің хаттамасында тазадан даму: Иохенбургскы әлемдік 2002 жылғы саммитінде атмосфераны жану жылуымен ластауын төмендету керек екені айтылды. Күн энергиясы техникалық және экономикалық потенциалды құрайды, төмен капитал сыйымдылықты салыстырады, ауыспалыда уақытқа байланысты, әлемде күн энергиясын меңгеру жетістіктері таңғалдыруда. Гелиокондырғылар кең қолданылатын елдерді атап өтсек: Испания, Италия, Греция, Германия, Франция және т.б. ұлттық бағдарламалар және оларды меңгеру заңдары қабылданған. Мысалы: Израильде ыстық күн су қондырғысы 80% тұрғын үйлерге берілсе, ал елдегі электр энергия шығаруы 5%-ға жетті. Ал, алпауыт елдердің бірі АҚШ-та хауыздардың 60%-дан астамы күн энергиясының арқасында жылиды. Аудандық гелиоколлектрлік қосындылары қазірдің өзінде әлем бойынша m^2 –50 млн.-нан асуда. Эквивалентті, жылына 5 – 7 млн.-нан асуда [2,51 б.,3, 95 б].

Жүргізілген анализдер арқасында негізгі конструкциялық шешімдер қарастырылған, тенденция дамуы және мінездемелік маңыздылығы. Бірінші, екі контурлы гелиокондырғылар және гелиоколлектор аккумуляторы. Таңдаулы қондырғылардың негізгі кемшіліктері қанаттандырмайтын эксплуатациялық- технологиялық көрсеткіштер, қымбатшылық, төмен жылдық өндірушілік және ПӘК, бәсекеге қабілетті шарттармен салыстыру дәстүрлі технологиямен, жылумен қамтамасыз ету.

Бұған қарамастан, соңғы жылдары әлемде гелиотехникалық жабдықтар базарларда қатаң қадағаланады, климат орташа мемлекеттерде екі контурлы қондырғылардың эксплуатациялық көрсеткіштері жоғарылаған. Бұл жаңа конструкциялық материалдарды қолданумен қабілетті, жаңа технологиялар мен насостардың циркуляциялық жұмсақ реттелетін жетектері жатады. Тез өзгертін климаттарда күн радиациясы әсер етеді, бұлардың тиімділігі тең төмендейді. Шет елдегі білікті фирмалар (Wilo, Ferolli, Herz, Fintern, Buderusu) куә болады, Қазақстанда ұсынушылары бар және біздің республикамызда гелиожабдықтар сауда орнын құру мақсатында белсенді маркетингтер жүргізуде.

Соңғы жылдары жылу насостарына деген қызығушылықтар күрт жоғарылады. Энергетикалық және экологиялық мәселелерді шешуде жылу насостарын кең қолдануға әкеп соғады. Қазіргі кезде әлемде 15-18 млн. әртүрлі қуаттағы, бірнеше киловаттан жүздеген мегаватқа дейінгі жылу насостары жұмыс істейді. Әлемдік энергетикалық ауа райы комитетінің айтуы бойынша 2020 жылы дамыған елдерде 75% жылумен қамтамасыз ету жылу насостарының көмегімен жүзеге асырылады. АҚШ-та 2004 ж. есебі бойынша, 9 млн. жылу насосымен жабдықталған және 35% тұрғын үйлер жылу насосымен жабдықталды. Швецияда 74 ірі (5-80МВт), жылу насос құрылымдық станция құру енгізілді, бұлардың ішіндегі ірісі Стокгольм, қуаты 320МВт. Барж-ға орнатылған қыстыгүні мұхит суын жылу энергия көзі ретінде қолданады. Температурасы 4⁰С, 2⁰С дейін суытады, жылудың өзіндік құны газдық қазандыққа қарағанда 20% төмен [1].

Осыған байланысты басты көңіл аударатын жайттар, жылу насос арқылы басқару гелиожүйелері, комбинациялық жүйелер өзіне екі жаңартылған энергия көзін қосады – күн энергиясы және атмосферадағы ауа жылуы. Белгілі зерттеулерде, егер үдемелі материалды сыйымдылығын және үдемелі жылу жоғалту коэффициентін төмендетсек, оптикалық және жалпы ПЭК-ін жоғарылатылады, бұл есептеулер сәтті шешілген болып есептеледі. Ғимарат жобасына сай гелиоқондырғының инженерлік тәуелділігі техникалық шешулер, эффектілердің қарапайым салынуына негізделген және төзімділікке берілмейді, оң нәтижелер бермеген, әсіресе күрт өзгеретін климатта олар жарты жыл бойы әсерсіз болады.

Осыған байланысты мәселенің бір бөлігі ғылыми негіздерге сүйене отырып жыл бойы күн энергиясын тиімді пайдалану жолдары маңызды болып саналады, соның ішінде қыстың суық периодтары кіреді. Егер тұтынатын және шығындық жылу энергия көлемі жоғары болады. Гелиоқондырғыларды типті өлшемдері әртүрлі болып жасалса, адаптері нақты берілсе, егер өмірлік және құрылымдық күшейтілуін сол техника-экономикалық көрсеткіштерінің бір негізгі тапсырмасы болып табылады. Біртұтас жылдық жылу өндіру жүйесі комбинациялық құрылымды жылулық насоспен өндіріледі.

Жапонияда жылына 3 млн.-ға жуық жылу насосы сатылымда болса, (АҚШ-та қарама-қайшы 1 млн.). Жылу насосының жалпы әлемдегі жылумен қамтамасыз етілуі әлемді энергетикалық комитетпен ауа райын нақты түрде нақтылап отырады. 2020 жылы 75% жылу энергиясымен қамтамасыз ету дамыған елдерде жылу насостарының көмегімен іске асырылады. Финдік гелио қондырғыларда ыстық сумен қамтамасыз ететін жылу насостары мезгілдік аккумуляцияланған жылу энергиясы жүйеде қолданылады. «Kelte – Tedder Stvn ind Сока» (Германия) компаниясы жылыту жүйелерінде күн энергиясының жылу насостарымен бірге қолдану комбинациялық пайдалану жобасы жасалады, жылу насосының жылу өнімділігі 2,5 кВт, судың температурасы 55⁰ С, бойлер сыйымдылығы 250 литр (ФРГ, 10-13-046 ПК 15587-85). ФРГ № 2638357 патентінде жылу насосының көп элементті жүйеде күн коллекторының жылуын және қосымша жану көздерін қолдану ұсынылады.

«Solarmat FL» (Германия) комбинациялық күн қондырғысы, газдық және мазуттық су жылыту қондырғысы бар және көп бөлмелі үйлерді жылытуға ұсынылады. Коллектор саны есептеуден алынады, олардың жылдық ыстық суды тұтынуы 65%-ды құрайды. Коллекторлар бөлікте орналасқан, 4 мм әйнекпен бекітілген, минералды мақтамен жылу оқшаулағышы бар (РЖ, НВИЭ, №1, 2003, с8). Комбинациялық күн қондырғыларының термодинамика және жылу техника институтының тиімді зерттеу мәселелерінің бірі болып саналады. Күнді көптеген комбинациялық ұқсастықтармен қолдану қарастырылады. ТЭР (РЖ, НВИЭ, №1, 22003, с8). Күн энергиясын тікелей пайдалану жылу насостарын қолдану экономикалық тиімді, күн жылуы және грунттың жылуын пайдалану тиімді болып бағаланады. Басқалары жылу көздерінің, сонымен қатар жылу насосын ұсынады, газдық жылу беретін қазандық бастапқы энергияға қарағанда 35% артық энергия қажет етеді. Жылу насосының құны 4 – 7,5 мың еуро, барлық жылыту қондырғыларымен бірге 7,5 – 20 мың еуроны құрайды [4].

Болгарияда күн энергиясымен жылытылатын және желдетілетін ғимарат ауданы – 3,50х 4 м², биіктігі – 2,35 м. Жылу насосының негізгі жүйесі электр энергиясын электрлік жетек арқылы берілетін күн батареясының қуаты 600 Вт. Аккумуляторлық батарея 24В, сыйымдылығы 160 А*сағ. Қыста керекті жылу қуаты 2,6 кВт, жазда 1,6 кВт. (РЖ. НВИЭ, 2002– №4, –Б.3).

Швейцарияда күн энергиясы арқылы суды жылытуға көп көңіл бөлінеді. Құрылыстық компания «Milchbuk» 2002 жылы өз үйлеріне 1000 м² коллектор орнатты, 60% ыстық суды тұтынушыларды қамтамасыз етеді. Энергияны сақтауды қарастыратын ұлттық бағдарламада жылу өндірісін, жылу насосында 2250 ГВт*сағ. дейін жоғарылату, соңғы үш жылдың ішінде қолданылып жүрген деңгейден 3 есе жоғары.

Тынығу бөлімінде қуаты 45кВт үш жылу насосы орнатылған, үш хауызды, моншаны, саунаны жылумен қамтамасыз етеді. Хауыздың орташа температурасы 34⁰С, судың максималды температурасы, аязды күндері жылу насосынан мазуттық және газдық қазандықтарға ауыстырады. Ресурс 20...25 жылды қамтиды. «BayerishenHof» бөлімде

мазуттық бөлімде, екі жылу насосына жалпы қуаты 148 кВт-қа ауыстырады. Жылу насосына берілетін су температурасы 40°C дейін радиатор қамтамасыз етеді. Әрбір 1кВт тұтынатын электр қуатын жылу насосы 10°C тұрақты температурасында 4,5кВт жылу өндіреді (РЖ.90.НВИЭ 2003- № 3. – Б.4).

Жылумен және ыстық сумен қамтамасыз ететін комбинациялық жүйелерде (Швейцария) вакуумды коллектордан тұрады, ауданы 28 м^2 , аккумулятор сыйымдылығы 10 м^3 және қазандықтар үшін қуаты 50кВт. Күн 75% жылу береді. Қазандық қазан айының аяғы мен наурыз айының басына дейін аптасына бір рет 6 – 7 сағат жұмыс жасайды (РЖ. 90. НВИЭ. 2003– № 1.–Б.5). А.Денисовтың комбинациялық жүйесінде (Одесса политехникалық институты Украина) гелиоколлектор және жылу насостары қолданылады. Гелиоколлектордың ауданы 60 м^2 және екі трубада қосымша гелиоколлектор қажет емес. Гелиоколлектор ауданының 60 м^2 арттырсақ, жақсарту коэффициенті төмендейді. Грунттық және күн энергиясы жылы айларда тиімді қолданылады, ал суық айларда жылу насосы грунттық жүйе негізделген. Осы университетте аккумуляцияланған күн энергиясын, күн жағалауына зерттеулер жүргізілуде. Авторлардың қолдауымен жобада жасанды және табиғи су қабаттары жиналған су қоймалары күнмен жылытылады.

Неғұрлым кең таралғандары жылу тасымалдағыштар: су, этиленгликоля, органикалық заттар болып табылатын сұйық түрлері кеңінен таралған. Сұйықтар жоғары жылу сыйымдылыққа, кең диапазонда температураның өзгерту ықтималдығына ие, шусыз, энергияны үлкен қашықтықтарға тасымалдау мүмкіншіліктеріне ие.

Гелиоауалы құрылғыларды қолданатын негізгі сала кептіру процесі болып табылады. Ауа тоңазиды, жылыстау мен құрылғының коррозиялануы сияқты проблема туғызбайды. Гелиоауалы коллекторлар қарапайым арзан материалдардан дайындалады және сулы түрлеріне қарағанда неғұрлым арзан.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жамалов А.Ж., Умбетов Е.С. Опыт разработки гелиоколлекторов для горячего водоснабжения //Перспективы развития солнечной энергетики в Казахстане. Ассоциация вузов РК., Институт мирового рынка, КазНТУ им. К. Сатпаева. – Алматы, 2004.– С.133-136.
2. Жамалов А.Ж., Умбетов Е.С., Кунелбаев М.М. Системы солнечного теплоснабжения // Монография. – Алматы, 2010.
3. Жамалов А.Ж., Кунелбаев М.М. Исследование конвективного теплообмена в плоских солнечных коллекторах // Материалы международной научно-практической конференции в Польше, 2009.
4. Жамалов А.Ж., Кунелбаев М.М. Изучение теплового режима плоских гелиоколлекторов. Материалы международной научно-практической конференции в Чехии, 2009.
5. Карсыбаев М.Ш., Кунелбаев М.М., Дауменов Т.Д. Одноконтурные термосифонные гелиосистемы. Сборник трудов международной научно-практической конференции в честь 75 летие КазНУ им. аль-Фараби, 2009.

РЕЗЮМЕ

*Кунелбаев М.М., магистр, преподаватель, Исмаилова Г.А., магистрант
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

ВИДЫ ВЫГОДНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

В этой статье рассматривается активное развитие прогрессивных технологий, нетрадиционных и новых источников энергий, а также очень высокий потенциал энергий и развитие доступного технологического и технического аппарата.

Ключевые слова: Гелиоустановка, не традиционные источники энергии, гелиоколлектор, теплонасосы, грунт, аккумулятор.

SUMMARY

*Kunelbaev M.M., master, lecturer, Ismailova G.A., master
(Almaty city, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

TYPES OF BENEFICIAL USE OF ENERGY SOURCES

In the article was written active development of progressive technologies, unconventional and new source of energies, and also very high potential of energies and their development were accessible technological and technical vehicle.

Keywords: Solar power plant, not the traditional sources of energy, Solar collector, heat pump, ground, battery.

ФИЛОЛОГИЯ– PHILOLOGY

УДК 811.161.1:811.111

ИНОЯЗЫЧНЫЕ СЛОВА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Т.С. Серикова, студент

З.С. Егизбаева, ст.преподаватель

*(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: Нередко говорят и пишут об «иноязычном потоке», заливающим русский язык, о засилье иностранщины, под гнетом которой он гибнет, и такие высказывания рождают чувство безысходности. Но не нужно забывать, что язык представляет собой саморазвивающийся механизм, действие которого регулируется определенными закономерностями.

Разумеется, неумеренное и неуместное употребление иноязычных слов недопустимо, но неумеренность и неуместность вредны и при использовании любого слова. Но запретами здесь ничего сделать нельзя. Нужна планомерная и кропотливая научно-просветительская работа, конечная цель которой – воспитание хорошего языкового вкуса. А хороший вкус – главное условие правильного и уместного использования языковых средств, как «чужих», заимствованных, так и «своих» исконных. Многие заимствованные слова, если их употреблять к месту, обогащают нашу речь, делают ее точной, сжатой и выразительной. Например, совершенно необходимы слова, прочно вошедшие в наш общенародный язык и не имеющие русских синонимов. Необходимы и специальные термины, если нет соответствующих им русских слов. Что касается заимствований, имеющих равнозначные русские синонимы, то употреблять их следует только в языке определенного стиля, не злоупотребляя ими.

Ключевые слова: иноязычие, заимствование, деятели культуры, самобытность, массовая культура, отрешиваться.

Иноязычные слова в русском языке издавна были предметом пристального внимания и обсуждения ученых, общественных деятелей, писателей, любителей русского языка.

Преобразовательская деятельность Петра Первого стала предпосылкой к реформе литературного русского языка. Церковнославянский язык не соответствовал реалиям нового светского общества. Огромное влияние на язык того времени оказало проникновение целого ряда иностранных слов, преимущественно военных и ремесленных терминов, названия некоторых бытовых предметов, новых понятий в науке и технике, в морском деле, в искусстве. С петровских времён существуют в русском языке заимствованные иностранные

слова: *алгебра, оптика, компас, крейсер, армия, кавалерия, аренда, тариф* и многие другие. В связи с развитием мореходства в русском языке появились голландские слова: *лоцман, матрос, флаг, штурман, мичман, катер*.

Известно, однако, что сам Пётр Великий негативно относился к засилью иностранных слов и требовал от своих современников писать «как можно вразумительней, не злоупотребляю нерусскими словами». А.С.Пушкин считал, что русский язык обогащается за счёт пополнения иностранных слов, и смело вводил их в свои произведения. В романе «Евгений Онегин» встречаются такие слова: *панталоны, фрак, жилет, педант* и многие другие. Но были и противники употребления иностранных слов, в частности, Шишков, писатель XVIII века. Известен такой факт. А.С.Пушкин иронично писал, что Шишков с его болезненной ненавистью к иноязычным словам мог бы запретить «Бахчисарайский фонтан», так как автор употребил итальянское слово «*фонтан*» вместо устаревшего русского слова «*водоём*». Великий поэт прекрасно понимал, что русский язык обогащается за счёт пополнения иностранных слов, но важно чувство меры. Задача носителя языка не потерять красоту и богатство родной речи, соразмерно использовать иностранные слова в русской речи.

Прав был А.Н. Толстой, когда писал: «Известный процент иностранных слов возрастает в язык. Не нужно от них отрекаться, не нужно ими злоупотреблять». Существует одна причина, по которой люди используют иноязычные слова: по наблюдениям лингвистов, заимствования осознаются всем коллективом говорящих или его частью как слова более престижные, «красиво звучащие». Ср.: «Все ясно, что *офис* – это не *контора*. И фонетика благозвучнее, и амплуа благороднее. Визитная карточка фирмы, реальное свидетельство тому, что дела идут прекрасно, а жизнь удалась». Л.П.Крысин, говоря о своеобразном «повышении слова в ранге», приводит такой пример: «Французское слово *boutique* значит «лавочка, небольшой магазин»; будучи заимствованным русским языком, оно приобретает значение «магазин модной одежды»; примерно то же происходит с английским *shop*: в русском языке название *шоп* приложимо не ко всякому магазину, а лишь к такому, который торгует престижными товарами (обыкновенный продавец *шопом* никто не назовет)».

Проанализируем, какие сферы жизни наиболее активно «вбирают» заимствования и, пожалуй, не могут без них обойтись. Сделать такой анализ нам поможет «Толковый словарь иноязычных слов» Л.П.Крысина с подзаголовком: «Новейшие заимствования 80-90-х годов XX в.».

Этот словарь очень интересен. В него включены иноязычные слова, извлеченные из новейших источников (газет, журналов, художественной литературы), в том числе специальные термины, появившиеся в русском языке в последние два-три десятилетия: *абстракт, андеграунд, азробус, бассет, видео, виндсерфинг, гастербайтер, грант, дезодорант, дианетика, зомби, йети, йогурт, киллер, копирайт, курсор, кутюрье, лейбл, мафиози, ноу-хау, препринт, рейтинг, ретро, сериал, терминал, фристайл, хит, конвективный, густократерированный* и другие.

Проникновение в язык слов, связанных с политикой и экономикой, вызвано прежде всего переходом к рыночным отношениям и открытостью современного общества для международных контактов. Ориентация на запад и новую систему ценностей послужила важным стимулом, обусловившим активизацию употребления иноязычной лексики. Не стоит на месте и развитие науки: новые реалии требуют новых обозначений, которые мы заимствуем вместе с продуктами новейших технологий. Приведем примеры некоторых активно развивающихся групп иноязычной лексики. Политические процессы, структуры власти, социальное устройство, идеология. Парламент, а, м. [нем. *Parlament*, англ. *parliament*, фр. *parlement*, < фр. *parler* говорить]. Высшее государственное законодательное собрание.

Премьер-министр, м., одуш. [фр. *premier-ministre*, букв. Первый министр]. Глава правительства, кабинета министров, то же, что премьер.

Пресс-секретарь, *м.*, одуш. [< пресса + секретарь]. Представитель высокопоставленного лица или учреждения, информирующий прессу о намерениях и действиях этого лица, о деятельности учреждения.

- Электорат, *а, м.* [фр. electoral < лат.]. Круг избирателей, голосующих за какую-н. кандидатуру или за политическую партию на парламентских, президентских или муниципальных выборах.

- Инаугурация, *и, ж.* [англ. inauguration < лат. inauguratio начало]. *Полит.* Торжественная церемония вступления нового президента страны в должность (преимущ. в США, а также в некоторых других странах).

- Импичмент [мэ и ме], *а, м.* [англ. impeachment < to impeach порицать, обвинять]. *Полит.* Процедура привлечения к суду высших должностных лиц государства. *Подвергать импичменту.*

Экономика и финансы

- Бартер [тэ], *а, м.* [англ. barter]. Товарный обмен (без участия денег). Получить что-н. по бартеру. *Бартерный* – относящийся к бартеру.

- Дилер, *а, м.*, одуш. [< англ. dealer торговец, агент по продаже]. *Ком.* Лицо или учреждение – торговый представитель предприятия, фирмы; биржевой посредник, занимающийся куплей и продажей ценных бумаг. *Фирма ищет дилеров.*

- Лизинг, *а, м.* [англ. leasing < to lease арендовать, сдавать внаем]. *Ком.* Сдача в долгосрочную аренду машин, оборудования, средств транспорта, помещений и т. п. *Лизинговый* – относящийся к лизингу.

- Монетаризм, *а, мн. нет, м.* [фр. monetarisme < monetaire денежный, финансовый]. *Эк., фин.* Экономическая теория, согласно которой денежная масса, находящаяся в обращении, играет решающую роль в проводимой государством экономической политике.

- Менеджер [нэ], *а, м.*, одуш. [англ. manager < to manage управлять]. 1. Специалист по управлению производством.

- Тендер [тэ, дэ], *а, м.* [англ. tender < to tend обслуживать, предлагать, подавать заявку] *Ком.* Коммерческий конкурс, торги, аукционная распродажа по заранее поданным заявкам от участников этих мероприятий.

- Холдинг, *а, м.* [< англ. holding владеющий]. *Ком.* Акционерная компания, использующая свой капитал для приобретения контрольных пакетов акций других компаний с целью установления контроля над ними. *Холдинговый* – относящийся к холдингу, холдингам.

Техника, автоматизация

- Ксерокс, *а, м.* [англ. xerox < греч. xeros сухой]. 1. *мн. нет.* То же, что *ксерография*. 2. *разг.* Аппарат, с помощью которого получается такое воспроизведение. *Размножить тезисы на ксероксе.* || Ср. гектограф, ротапринт, ротатор, фотостат. 3. *разг.* То же, что *ксерокопия*. *Сделать два ксерокса.*

- Пейджер [пэ], *а, м.* [англ. pager < to page вызывать (кого-н.)]. *тех.* Портативное беспроводное устройство для приема и записи информации. *Пейджерный* – относящийся к пейджеру, пейджерам.

- Пейджинг [пэ], *а, мн. нет, м.* [англ. paging < to page вызывать (кого-н.)] *тех.* Система связи, осуществляемая с помощью *пейджеров*.

- Факс, *а, м.* [сокр. слова *телефакс*]. 1. *мн. нет.* Электрический способ передачи графической информации; то же, что *телефакс* 1. *Передать по факсу.* || Ср. гентекс. почта, радио, телеграф, телекс, телефон. 2. Аппарат, передающий и принимающий такую информацию; то же, что *телефакс* 2. *Включить ф. разг. проф.* Сообщение, полученное или переданное таким способом; то же, что *телефакс* 3. *Только что получен ф. из Бонна.* || Ср. радиограмма, телеграмма, телекс, телетайпограмма. 4. *разг.* Номер аппарата, передающего и принимающего информацию таким способом. *Назовите ваш ф. Факсовый* – относящийся к факсам.

Спорт

- Декатлон [дэ], а, *мн. нет, м.* [греч. deka десять + athlon состязание]. *Спорт.* Спортивные соревнования по десяти видам легкой атлетики; десятиборье. || Ср. биатлон, пентатлон, триатлон.

- Кикбоксинг, а, *мн. нет, м.* [англ. kickboxing < kick удар, пинок + boxing боксирование]. Разновидность бокса, в которой допускаются удары по корпусу противника не только руками, но и ногами.

- Могул, а, м. [< англ. mogul кочка на лыжне]. ^ *Спорт.* Один из видов *фристайла*: скоростной спуск на горных лыжах по бугристой трассе.

Массовая культура

- Андеграунд [дэ], а, *мн. нет, м.* [< англ. underground подполье, подпольная организация]. Направление в искусстве, культуре, идущее вразрез с устоявшимися традициями и нередко вызывающее протест против них, а также (*собир.*) произведения представителей этого направления. *Деятели андеграунда. Выставка андеграунда.*

- Бестселлер [сэ], а, м. [англ. bestseller < best лучшее + to sell продаваться]. Наиболее ходкая, пользующаяся спросом книга, издаваемая большим тиражом.

- Диск-жокей, диск-жокея, м., одуш. [англ. disk-jockey]. Тот, кто ведет программу на *дискотеке*.

- Промоутер [тэ], а, м., одуш. [англ. promoter < to promote способствовать, помогать, поддерживать]. Лицо, способствующее организации какого-н. предприятия (спортивных состязаний, съемок фильма и т. п.) путем привлечения инвесторов, спонсоров.

- Шоумен [мэ], а, м., одуш. [англ. showman < show представление, зрелище + man человек]. Специалист по организации и проведению *шоу*.

Быт и некоторые другие сферы

- Акупунктура, ы, *мн. нет, ж.* [< лат. acus игла + punctum укол]. *Мед.* Метод рефлексотерапии многих нервных, аллергических заболеваний уколами (специальными иглами) в определенные точки тела; иглоукалывание. || Ср. акупрессура, электропунктура.

- Мануальный, ая, ое [фр. mانيel < лат. manualis ручной]. *Мед.* Основанный на воздействии рук на болезненные точки и области человеческого организма. *М. способ лечения. Мануальная терапия.*

- Гамбургер, а, м. [англ. hamburger – вероятно, от назв. одного из амер. городов – Гамбурга]. Разрезанная пополам булочка с вложенным в нее бифштексом и овощными приправами. ||

- Йогурт [ё], а, м. Слабокислый молочный продукт из коровьего молока, заквашенного с добавлением специальных бактерий и фруктовых эссенций. *Йогуртовый*

- относящийся к йогурту. || Ср. айран, ацидофилин, каймак, кефир, кумыс, мацони.

- Леггинсы, ов, *мн.* [англ. leggings < leggy длинноногий < leg нога (от бедра до ступни)]. Облегающие ногу тонкие женские рейтузы.

- Слаксы, ов, *мн.* [англ. slacks < slacks свободный]. Брюки свободного покроя. || Ср. бриджи, галифе, джинсы, панталоны, рейтузы, шаровары, шорты.

- Шоп-тур, шоп-тура, м. [< англ. shop магазин + tour путешествие, поездка]. Поездка за границу с целью приобретения вещей, продуктов и т. п. || Ср. вояж, круиз, тур, турне.

- А ниже формируется список иностранных слов с их равнозначными значениями в русском языке.

- Девелопер (с английского языка «to develop» – разрабатывать что-либо) – равнозначное значение «разработчик».

- Диггер (с английского языка «to dig» – копать) – выражение используется многими российскими СМИ в отношении строителей метро. Так бы и называли «строитель метро».

- Драфт – (с английского языка «Draft» – означает «черновик»). В деловой переписке, да и в повседневной жизни, всё чаще говорят «драфт», когда есть нормальное русское слово «черновик», «черновой вариант» или в случае каких-либо соглашений можно просто сказать «макет договора».

- Инвестиции (с английского языка «investment») – равнозначное слово на русском «вложения».
- Инновация (с английского языка «innovation») – равнозначное слово на русском «новшество».
- Кампус – это слово также часто используется центральными СМИ, в переводе с английского «студенческий городок». Почему это стало вдруг называться «Кампусом» никому не понятно!
- Контент – (с английского языка «content») равнозначное значение «содержание».
- Копирайтер – (с английского языка «copyright» – авторское право) в русском языке означает «автор» или «специалист по созданию рекламных текстов». Это слово часто употребляется в сети интернет.
- Креативный (с английского языка «creative», «to create» – создавать, творить) – на русском «творческий», также используется это слово в отношении чего-либо нового, на русском можно сказать «необычный» или «современный».
- Маркет – (с английского языка «market»). Равнозначное значение «рынок».
- Менеджер – наиболее часто употребляемое слово, с английского языка означает «управленец» или «руководитель». Часто употребляется в словосочетаниях офис менеджер – с английского языка означает «секретарь».
- Месседж (с английского языка «message») – данное слово частенько используют в российских СМИ. Равнозначное значение «сообщение».
- Мониторинг (от латинского слова «monitor») – сегодня это слово часто употребляют в качестве глагола «мониторить». Русское равнозначное слово «отслеживать», «следить».
- Окей – с (с английского языка «ok»). Часто встречающееся слово в повседневной жизни, в то время как в русском языке много равнозначных значений таких, как «хорошо», «отлично», «договорись», «идёт», подобрать можно много слов, но использование наверно происходит из-за краткости английского варианта.
- Ресепшэн – (с английского языка «reception» – приём, принимать) равнозначное слово в русском языке «приёмная» (чаще всего в гостиницах).
- Скетч – (с английского языка «sketch» – переводится не иначе, как «набросок»). Данный термин широко распространён в строительной сфере и архитектуре. Интересно, что в русском языке издавна существовал равнозначное слово «набросок», а в простонародье можно сказать «подмалёвок».
- Спичрайтер (с английского языка «speech» – речь и «writer» – писатель) – человек, которой пишет речь для кого-либо. Равнозначное значение может быть слово «автор» или «автор текста». Данное слово всё чаще входит в лексику центральных телеканалов, журналов.
- Стагнация (от лат. stagno — делать неподвижным) – равнозначное значение в русском языке «останавливать», «замедлять».
- Толерантность – (от латинского языка tolerantia) равнозначное слово в русском языке «терпимость».
- Трейдинг – (с английского языка «trade» – торговать). В интернете всё чаще употребляется это слово. Равнозначное значение в русском языке «торговля».
- Фейк – (с английского языка «fake»). Равнозначное значение в русском языке «подделка» или «фальшивка».
- Шоппинг (с английского языка «shop» – магазин) – означает также «покупка» или глагол «делать покупки». На вывеске одного из крупных магазинов Москвы красовалась надпись «приятного шопинга» – можно сказать «приятных покупок».

На основе приведенных примеров можно сделать несложный вывод о том, что количество заимствованных слов, обозначающих самые разные понятия, очень велико и продолжает расти. Если заимствование совсем новое, то его может и не быть в словарях. В таких случаях журналисты обычно дают своеобразное «толкование» слова прямо в тексте статьи. Например: «По-английски «to cater» означает «удовлетворять прихоти». А слово

«catering» переводится как «общественное питание». Чаще всего кейтерингом называют услуги ресторанов выездного обслуживания. От обычных ресторанов они отличаются тем, что не вы в них идете, а они приходят к вам» (Эксперт-Вещь. 2000, март). Этот пример наглядно показывает, что прямой перевод невозможен, русского аналога нет, а передавать смысл всякий раз описательным путем – тяжеловесно и неудобно. Однако использование в газетном или журнальном тексте подобных заимствований возможно только при наличии разъяснения, так как слова типа *кейтеринг* или его синоним *пати-сервис* еще не закрепились в русском языке окончательно.

Иноязычные слова должны быть понятны и доступны читателю или слушателю. Если новое слово заимствовано совсем недавно и еще не попало в словари, чтобы быть адекватно понятным, пишущий должен дать описательное толкование слова в статье, докладе или лекции, предназначенных для широкого круга читателей. Если же автор публикации не считает нужным разъяснить значение того или иного слова непосредственно в тексте, может возникнуть непонимание со стороны читателя и как следствие – коммуникативная неудача. Так, например, в журнале приводится заметка под заголовком: «*Большая дорога транкинга*» – и под ним: «Через год объем услуг транкинговой связи в Петербурге может увеличиться вдвое». В самом тексте небольшого обзора содержится неупорядоченная информация о преимуществах транкинговой связи (отсутствие повременной оплаты, надежность и доступность радиоканалов), но нет определения явления. Особенности этого вида связи так и остаются непонятными для читателя: ведь слова *транкинг* нет ни в одном из последних словарей новых слов.

Задача современного носителя языка заключается в том, чтобы рационально использовать иностранные слова в русском языке. В затруднительных случаях необходимо обращаться к Толковому словарю, к словарю иностранных слов.

Если есть возможность заменить иностранное слово русским синонимом, используйте её (А.С.Пушкин в романе «Евгений Онегин» наряду с английским словом «сплин» использовал русское слово «хандра»).

Русское слово, русская речь должна рассматриваться как составная часть патриотического воспитания школьников. Мы много говорим о том, что нужно сохранить родную природу, памятники старины, заботиться об экологии, но забываем о том, что русский язык тоже нуждается в защите.

*Мне русская речь – как музыка:
В ней слово звучит, поёт,
В ней дышит душою русскою
Создатель ее – народ.
И я в эту речь ныряю,
Как в речку, И там, со дна,
Сокровища добываю,
В которых поет весна.*

Николай Браун

Один из важнейших вопросов речевой культуры – мотивированность использования заимствованных слов. Желая показать начитанность и осведомленность, мы используем иноязычные слова слишком часто, даже если смысл сказанного можно передать русскими словами. Так, например, нет необходимости говорить *элиминация влияния художественной литературы*, если можно заменить непонятное слово *элиминация* русским *устранение*. Вместо «Сэйлы: их мало, но они есть» лучше написать: «Распродажи. Их мало, но они проводятся».

Иноязычные слова в речи использовать можно и нужно, но не стоит ими злоупотреблять, а главное, используя заимствованное слово, нужно быть уверенным в том, что значение его понятно. В противном случае неизбежны коммуникативные неудачи.

Проделав данную работу, я выяснила, что новые слова вливались в русский язык из других языков в результате экономических, политических и культурных связей русского

народа с другими народами, в результате внедрения в жизнь русского народа реалий, новых для России, но уже имеющих названия в других языках. Заметный отпечаток на развитие русской лексики наложили военные столкновения.

Нельзя не отметить, что русские слова пополнили лексику многих народов, в особенности соседних народов Северной Европы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алпеева Л.В. Ипподром, аэродром, психодром // Русская речь. 1999. №3.
2. Баранова Л.А. О папарадии, стингерах и таблицах // Русская речь. 1998. №4.
3. Величко А.Р. О «русскости» русского языка наших дней // Русская речь. 1995. №6.
4. Горожанкина Л.В. Предлагаем бизнес-организаторы из натуральной кожи // Русская речь. 1999. № 3.
5. Дровникова Л.Н. Приоритет и альтернатива // Русская речь. 1998. №5.
6. Дунаевская О.В. Фразы, подобранные в воздух..., или Несколько советов публицистам // Русская речь. 1997. № 1.
7. Карпинская Е.В. Всё о ваучере // Русская речь. 1993. № 1.
8. Карпинская Е.В. Границы транспарентные или прозрачные? // Русская речь. 1992. №4.
9. Катлинская Л.П. Из актуальной лексики // Русская речь. 1993. № 2–6.
10. Крысин Л. П. Иноязычное слово в роли эвфемизма // Русский язык в школе. 1999. №3.
10. Крысин Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни // Русский язык в школе. 1994. № 6.
11. Ларионова Е.В. Менеджер // Русская речь. 1992. № 3.
12. Ларионова Е.В. Спонсор и меценат // Русская речь. 1992. № 5.
13. Лысакова И.П., Лукина Я. В. Жить надо веселее и виртуальнее! // Русская речь. 1998. №3.
14. Морозова В.А. Страница современных терминов // Русская речь. 1992. №4.
15. Морозова Л.А. Размышления о новых терминах // Русская словесность. 1993. №1.
16. Новикова Н. В. Звонкое иноязычие // Русская речь. 1992. № 3.
17. Подчасова С.В. Брокеры, дилеры и другие посредники // Русская речь. 1994. №5-6.
18. Подчасова С. В. Все для офиса // Русская речь. 1995. № 5.
19. Подчасова С.В. Новые слова «адвертайзинга» // Русская речь. 1995. №2.
20. Подчасова С.В. Практикум по информатике // Русская речь. 1994. №4.
21. Рацбургская Л.В. Уникальные части в заимствованных словах // Русский язык в школе. 1995. № 1.
22. Ревенская Н.А. Приглашаются писатели самых высоких кондиций // Русская речь. 1998. № 3.
23. Сергеева Е.В. Заимствования 80-90 г.г. в социолингвистическом аспекте // Русская речь. 1996. № 5.
24. Старкова Н.В. Имидж // Русская речь. 1992. № 5.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Серікова Т.С., студент, Егізбаева З.С., аға оқытушы,
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)*

ОРЫС ТІЛІНЕ ШЕТЕЛ ТІЛІНЕН ЕНГЕН СӨЗДЕР

Мақалада орыс тіліне шетел тілінен енген сөздердің мағынасы жайлы айтылған. Тіл үздіксіз даму үстіндегі үрдіс екені белгілі. Жаңа сөздер экономикалық, саяси және мәдени байланыстарға байланысты енеді. Шетел тілінен енген сөздің мағынасы оқырманға немесе тыңдарманға түсінікті болуы керек. Оқырман қауымға басқа тілден енген сөздерді қолданғанда олардың анықтамасы берілуі керек.

Түйін сөздер: шетел тілі, кірме сөздер, мәдениет құраушылары, қоғамдық мәдениет, бұлтару.

SUMMARY

*Serikova T.S., student, Egizbaeva Z.S., senior teacher, scientific supervisor
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

BORROWED WORDS IN RUSSIAN LANGUAGE

It is known that the language is in constant motion, that its evolution is closely linked to the history and culture medium of the language. In modern conditions the course of language evolution is strongly influenced by the influx of foreign words in our language rushed through gateways provided to them by life itself. The process of excessive borrowing of foreign words can lead to loss of identity of the Russian language. Foreign words should be clear and accessible to the reader or the listener. If a new word is borrowed recently and have not yet hit the dictionaries to be adequately understood, writer must give descriptive interpretation of the word in the article, report or lecture intended for a wide audience.

Keywords: foreign language, borrowed words, culture, identity, popular culture, disowned.

ӘОЖ 372.65

МОДУЛЬДІК ҰҒЫМНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

*А.А. Умирбекова, аға оқытушы
А.Қ. Карабаева, аға оқытушы
(Алматы қ., Қ.И. Сәтпаев атындағы
Қазақ Ұлттық техникалық университеті)*

Аңдатпа: Мақалада модульді оқытудың пайда болуы оның даму сатылары және де модульдік технологияны қолданудағы іскерлік түрлерінің дамуы. Сонымен қатар модульдік технологияның барлық қағидаларының жетістіктері айтылады.

Түйін сөздер: модульдік технология, инновациялық технология, стандарт, іскерлік, тренингтік семинар, парадигма.

Психологиялық байланыстың қай түрі болмасын студенттердің нерв жүйесіне және спецификалық жағдайына өздік қолтаңбасын қалдыратыны сөзсіз, сол себептен әр студент оқу материалын өзінің психикалық ерекшеліктеріне байланысты дербес кесте арқылы меңгере алады. Ал бұл дегеніміз модульдік технологияның басты қағидасы. «Модуль» ұғымы термин ретінде алғаш математика ғылымында пайда болды. Бұл термин латынның *modulus* (өлшеуіш) сөзінен шыққан.

Модульдік көлем мамандықтың оқытылатын дидактикалық мақсаттарына тікелей байланысты болып келеді. Мұндай жағдайда бұрынғы стандарт пен бүгінгі стандарт арасындағы айырмашылықтарды жіктеп, әрбір оқытушы-профессорлар құрамы өзінің жұмыс жобасын ұлттық мүддені негізге алып, Еуроодақ елдеріндегі тағылым мен тәжірибені зерделеп, бейімдеп жүйелеуіне ұшқырлық көзделеді.

Біріншіден, қиындығы бұндай сүбелі жұмысқа әр оқытушы-профессор өз ықыласымен бағдарлай алуы.

Екіншіден, әлеуметтік ортаға қажетті мамандықтарды кеңейтіп, жұмысқа орналасу мүмкіндігін ескеріп барып оқыту модернизация талабына сай іс-әрекетті қамтамасыз етуі.

Үшіншіден, модульдік бейімделу бағдарламалары жұмысқа тұру талаптарының құзыреттілігімен ұштастықта келуін жүзеге асыруы.

Төртіншіден, жаңа инновациялық технологиялардың соңғы нәтижеге болжауына және оның нәтижелігіне кепілдеме беруіне бағдарлауы. Ең соңында Еуроодақ кеңістігіне бұл іс-әрекет жарайтыны мен жарамайтыны жайлы әділетті сараптама жасайтын эксперт шақырылуы.

Жоғарыда берілген төрт шарттың дұрыс ұйымдастырылуы жергілікті және Еуроодақ білімдену кеңістікпен қатысатын өкілеттіліктің, тренингтік семинар, конференция және т.б. белсенділігін арттыруға қозғаушы күш болар іс-шаралары бірнеше рет өткізілуіне байланысты. Модульдік парадигма екі жақты (Қазақстан және Еуроодақ) келісімде құрылуы – талаптың ең басымдығы.

Модульмен оқыту мәселесімен айналысқан ғалымдардың тағы бірі Дж.Д.Рассельдің пайымдауынша, модуль – оқу материалының бір концептуальды бірлігін қамтитын оқу пакетін білдіреді. В.Гольдшмидт және М.Л.Гольдшмидт деректері бойынша АҚШ колледждері мен университеттерінде модульмен оқыту инженерлік пәндерді, химия, психология, социология, лингвистика, ағылшын тілі және басқа пәндерді практикалық тұрғыда оқыту үшін пайдаланылады. Психологтар дәлелдегендей, білімді неғұрлым тиінақты меңгеру үшін оқушылардың мақсаты, түсінуі аса маңызды. Ол үшін психологтардың пікірінше, мақсат-мағынасы нақты айқын белгіленіп, мақсатқа жету тәсілдері көрсетілуі керек.

Модуль арқылы оқытуды экспериментті және практикалық түрде тәжірибеде қолдану АҚШ, Батыс Еуропа елдерінің колледждері мен жоғары оқу орындарында, ТМД елдеріндегі жоғары оқу орындарында қазір кеңінен жүзеге асуда.

Қазақстанда жоғары оқу орындарында модуль арқылы оқыту мәселесін ғалымдар Г.Қ.Нұрғалиева, Р.Масырова – дидактикалық тұрғыдан, Қ.С.Мусин – салыстырмалы педагогика мәселесі қырынан, ғалым Н.Оралбаева – лингвистикалық тұрғыдан зерттеп қарастыруда. Модульмен оқытуды ғалымдар К.Сариева, М.Жанпейісова, З.Бейсенбаева практикалық тұрғыда өз тәжірибелерінде қолдануда. Аталған еңбекке әр ғалым модуль арқылы оқыту мәселесін өздерінің зерттеу объектісі тұрғысынан әртүрлі қырынан қарастырады. Аталған оқыту технологиясының психологиялық негізінде не жатыр деген сұраққа келер болсақ; оның негізінде ХХ ғасырдың бас кездерінде кең танымал болған бихевиоризм жатыр.

Енді осы атауға тоқталар болсақ, бихевиоризм жоғарыда айтылғандай ХХ ғасырдың басында оқытудың субекті-идеалистикалық психологияға қарсы пайда болған психологиялық бағыт. Бихевиоризм ағылшынның behaviour – тәртіп, тәлім, іс-әрекет деген сөзінен бастау алған; оның оқыту нысаны – сана, ал оқытудың ғылыми әдісі – интроспекция болып табылады. Бихевиористер инспекцияны ғылыми әдіс емес деп қарастырып, оқытудағы психологиялық әдістердің ақиқатқа сай келуін мақсат тұтқан. Олардың ойынша адамның іс-әрекеті оның не ойлағанынан гөрі маңыздырақ, сол себептен олар оқыту барысында адамның іс-әрекетіне көбірек көңіл бөлуге шақырған.

Әрине, адамның іс-әрекетін зерттеуге деген олардың құлшынысы көпшілік қолдауына ие болғанымен, бихевиоризмнің ол бастан өзіндік кемшіліктері болды.

Біріншіден, олар психиканы эпифеноменалистік және идеалистік тұрғыда түсіне алмады, олай дейтін себебіміз – олар психиканы субъектінің ішіндегі оқшауланып, тұйық тұрған әлдебір зат ретінде қарастырды және ол затты ғылыми әдістермен қарастыруға болмайды деп ойлаумен қатар, оны оқыту пәндерінің қатарынан алып тастады.

Екіншіден, олар адамның іс-әрекетін оның психикасынан мүлде ажыратып қарастырғанымен қоса, психиканы іс-әрекеттің бір жүйесі ретінде зерттеді. Мысалы: олардың тұжырымы бойынша асқазан, жүрек немесе тағы да басқа ішкі органдардың жұмысы мен психиканың жұмысын бір қатарға қойды.

Ол аз дегендей бихевиористер адамның іс-әрекеті мен жануарлардың іс-әрекетіндегі ерекшеліктерді де көре алмады; олар адамды элеуметтік тұлға ретінде емес, биологиялық жаратылыс ретінде таныды. Іс-әрекет психологиясының негізін қалаушы Д.Уотсонның пікірі

бойынша бихевиоризмнің формуласы іс-әрекет (стимул) пен оған организмнің жауабының арақатынасына (реакция) саяды.

Бихевиористік теорияның негізгі заңдылықтары көптеген өзгеріске ұшырап, оқытудағы психиканың алатын орнын мойындағаннан кейін оқытудың модульдік технологиясында кеңінен қолданып жүр. Оқытудың бихевиористік теориясын ұзақ уақыт бойы жануарларды үйретудің ерекшеліктерін зерттеген Э.Торндайк құрастырған. Торндайктың тұжырымы бойынша оқу процесі берілген ситуация мен оған адамның реакциясының байланысы негізінде және осы процестерді күшейту негізінде құрылуы тиіс деп ойлады. Ол оқудың негізгі заңдылықтары деп әсер ету, қайталау, дайындықты алды. Ол әсіресе әсер ету (эффект) заңдылығына көп көңіл бөлді. Өйткені берілген ситуация мен оған адамның реакциясының байланысы барысында адамның бойында қанағаттанушылық пайда болса, онда байланыс нығая түспек.

Қайталау немесе дайындықтың маңызы – стимулдың бірізділігі неғұрлым жиі болған жағдайда да байланыс мықтырақ болмақ. Ал дайындық туралы сөз қозғағанда білім берудің ырғағы субъекттің жеке бас ерекшеліктерімен тікелей байланыста болмақ. Немесе әр оқушы жеке бас ерекшеліктеріне қарай оқу материалын меңгере алады.

Оқытудың модульдік жүйесі жоғарыдағы қағидаға бағытталғандықтан біз батыл түрде оның жүйелілігі жайлы, икемділігі, оқытудың тұлғаға бағытталғандығы жайлы және оның ырғағы мен оқытудың сапасы жөнінде сөз қозғасақ болады. Оқу модулі – оқу ақпаратының біршама дербес блогы, оған оқу мақсаттары мен міндеттері, әдістемелік нұсқаулар, шамамен алғандағы іс-әрекеттер негізі, оқу қызметін атқару жетістігін бақылау (өзін-өзі бақылау) құралдары енеді.

Оқытудың модульдік технологиясының негізінде көптеген теориялар жатыр, соның ішінде Б.Ф.Скиннердің кейбір теорияларына тоқталып өтейік:

Б.Ф.Скиннердің теориясы бойынша оқыту теорияға емес, тәжірибеге, практикаға негізделуі керек деген. Оның ойынша теориялар уақыттың босқа ысырап болуымен қатар қате көзқарастардың қалыптасуына әкеліп соғады, сонымен қоса психологиялық зерттеулер қарастырылып отырған фактілер деңгейінде болуы керек деп атап көрсеткен. Ол ұсынған қағидаларды оқу процесін жобалау барысында талқылау кезінде ғалымдар Б.Ф.Скиннер теориясының негізінде бихевиористік теорияның жатқанын анықтады [4].

Оқытудың модульдік технологиясында атқарылған іс-әрекеттің маңыздылығын түсіну өте маңызды. Субъект бір іс-әрекетті орындағанда әрқашанда алдына түпкі мақсат қояды, сонымен қоса әр іс-әрекет сол мақсатқа жету жолында жасалатын, белгілі бір рет бойынша жоспарланған операциялардан тұрады.

Түпкі мақсатқа бағыттап оқыту модульдік технологияда кеңінен көрініс тапқан: Алғашқы кезеңде оқушылар түпкі мақсатқа жету барысында атқарылатын іс-шаралар жайында бағыт-бағдар алады, келесі кезеңде жоспарланған іс-шараларды практикаға немесе іске асырады; соңғы кезең іс-шараны бағалау, қорытынды жасау болып табылады.

Ал студент үшін түпкі мақсат емтихан екені бәрімізге аян, осыған орай модульдік оқу технологиясындағы бағалау жүйесі жайында тоқталып кетейік:

Тақырып модульдарға бөлініп, әр модульден кейін межелік бақылау өтеді. Әр межелік бақылау саны модуль санымен тікелей байланысты, сол себепті пәнді меңгеру барысында неше модуль болса, сонша межелік бақылау болады. Бүкіл модуль меңгеріліп, межелік бақылау өткеннен кейін оқушының емтиханға жіберілетін рейтингтік бағасы қойылады, ол балл түрінде беріледі. Баллдың мөлшері оқушының әр межелік бақылаудан алған бағасы, өздік жұмысының бағасы және практикалық сабақтардың бағасының жиынтығынан тұрады.

Олай болса, модульдік оқу технологиясында оқушының өз бетінше жұмыс жасауы қарқындалады, ізденімпаздығы артады, білім қоры молаяды және шығармашылық ізденіспен айналысады. Модульдік технологияның пайда болуы білім беру жүйесінде жіберілген кемшіліктердің орнын толтыруға тырысу деп қарастырса да болады. Ондай кемшіліктерге төмендегілерді жатқызуға болады: Белгілі бір пәнді оқыту барысында білімді жалпылама беру.

Оқытудың модульдік технологиясының жалпы технологиялардан ерекшелігі – түпкі мақсатқа жетудегі бірізділік пен жүйелілік болып табылады. Модульдік технологияда бірінші орынға оқушы қойылады, басқаша айтқанда екпін сабақ беруге емес, оқушының модульмен жұмыс барысындағы өздік жұмысына қойылады. Модульдік технологияның пайда болуымен қоса оқытушының да атқаратын функциялары өзгерді.

Модульдік технологияны қолдану барысында студенттің психикалық көңіл күйін бақылау барысында төмендегідей жағдайларды көре аламыз:

1. Студенттің когнитивтік процестері артады, ойлау қабілеттері дамиды, шығармашылығы, ізденімпаздығы артады.

2. Эмоционалдық көңіл-күйлері жоғары деңгейде болады, өйткені олар өздері ұнатқан, өздерін қызықтыратын модульдарға байланысты ақпарат көздерін тауып, оларды басқалармен бөлісуге мүмкіндік алады.

3. Биопсихикалық қасиеттері тұрақты деңгейде болады, олай дейтініміз студенттер меңгеруге арналған тақырыпты қалаған уақытта өз мүмкіндіктеріне қарай тапсыруға мүмкіндік алады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Амельченко А. Ф. Модульное обучение как здоровьесберегающая технология Текст. А.Ф. Амельченко, С.А. Захарова, Г.А. Калашникова // Профессиональное образование. 2005, № 7. – С. 7.

2. Әуелбекова Г.Д. Модульдік оқыту технологиясы негізінде оқу процесін ұйымдастыру // Администратор в Казахской школе. Қазақстан мектебіндегі басқарушы. 2006.

3. Батышев С.Я. Блочно-модульное обучение. – М., 1997. – 258 с.

4. Жанпейсова М.М. Модульдік технология оқушыны жан-жақты дамытудың бірден-бір құралы. – Алматы, 2006.

5. Селевко П.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. –М.: Народное образование. 1998. — 256 с.

РЕЗЮМЕ

Умирбекова А.А., старший преподаватель, Карабаева А.К., старший преподаватель (г. Алматы, Казахский Национальный технический университет им. К.И. Сатпаева)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОДУЛЬНОЙ КОНЦЕПЦИИ

В статье рассматривается появление, развития модульной технологий и виды деятельности с использованием модульной технологий. А так же описывает все принципы достижения модульной технологий.

Ключевые слова: модульная технология, инновационная технология, стандарт, деятельность, тренинговый семинар, парадигма.

SUMMARY

A.A. Umirbekova, senior lecturer, A.A. Karabaeva, senior lecturer (city Almaty, Kazakh National Technical University named after K.I. Satbaev)

PSYCHOLOGICAL BASES OF THE MODULAR CONCEPT

The article examines the emergence, development, modular technologies and activities using modular technology. And describes all the principles of achievement modular technologies.

Keywords: modular technology, innovative technology, standard, activity, training seminar, paradigm.

**ТАРИХ, ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ– ИСТОРИЯ, ЭКОНОМИКА И ПРАВО
HISTORY, ECONOMY AND LAW**

UDK 930(574/578)

**THE DEVELOPMENT OF COLLABORATION BETWEEN KAZAKHSTAN
AND UZBEKISTAN**

*G.K. Astemes, master
(city Almaty, Kazakh State Women's
Teacher Training University)*

Abstract: Republic Kazakhstan on international relation the last name on keeps by the states of the world, bordering lay at that, not edge of Asia all on world the world and constancy providing and general safety importance is superiority. And also her beginning that day, when Union of Кеңес came unravelled, on to develop the future our of country Middle lifted about collaboration republics of Asia problems, on to carry out will hand some, attained. marks Kazakhstan and Uzbekistan interval ғы does eternity friendship about condition hand puts ғы, country economic interest, friend, language, religion, ecological problem general is. In to connection from by it collaboration in the article, in Kazakhstan and Uzbekistan possibilities development given a report.

Keyword: collaboration, integration, economy, external politics, diplomacy.

The formation and development of the Kazakhstan's state system on the modern stage have revealed the main approaches to studying the foreign policy, and economic and cultural collaborations among the neighboring states. One of the most pivotal aspects of not only theoretical but also practical significance today is an issue of collaboration between Kazakhstan and Uzbekistan on the basis of equal and mutually-beneficial relations. As it is well-known, the 90^s of the XXth century became the milestone period for the most former Soviet Union republics. Uzbekistan, one of the first among the other states of CIS, declared about its independence and entered on the path of independent development determining his priorities. At that period, as Nazarbayev N.A. indicated, there was a tendency of creation two coalitions – Turkic and Slavic, a result of which would be proceeded unpredictable circumstances, i.e. would become a keen national issue. The history has unveiled professional and far-seeing policy of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev which stimulated and became the basis of a new created alliance. The demonstration of this is an Ashkhabad meeting, among the heads of Asian states and Kazakhstan, and an Almaty delegation of the heads of states of the CIS, where there participated 11 Republics of the post-Soviet area. So, the new system of collaboration among new states of the post-Soviet area has been created, from now on, on equal and mutually-profitable principles. Nowadays, without taking into consideration some complexities, collaboration between Kazakhstan and Uzbekistan is developing dynamically. The heads of the states distinctly and successfully collaborated in the questions as economical integrations as well as religious security that necessary for the both sides.

High dynamics of economic and political processes is gradually transforming this vast region in one of the most promising centers of the world community. At the present moment, the Asian region accounts for about 60 % of world production and 40 % of the world trade, and by 2015 it is expected that 5 out of 12 countries, with the highest GDP, will be Asian. [1] Thus, in this chapter the main focus is made on the basic geopolitical conditions and trends of the development of the Kazakhstan Uzbekistan post-independence cooperation. Kazakhstan and Uzbekistan as members of such organizations as the CICA, SCO, and the Central Asian Economic Union cooperatively struggle against terrorism, political and religious extremism, transnational organized crime and other threats to stability and security. Achievements of the historically significant

agreements have passed the path of substantiate and perspective beginnings. The basis of the legal framework is figured up to 170 documents covering almost all areas of cooperation. States that are trying to reach out closer integrity, right now have the opportunity to do so in the framework of the CIS. It is enough to use an example of the integrity into Customs Union of Belarus, Kazakhstan and Russia. Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan also carried out such an intention, signed in July 1994 «The Treaty on the common economic space» [2].

Currently, the relationship between the Central Asian states are built and developed on the basis of «The Turkestan Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance between the Republic of Uzbekistan and the Republic of Kazakhstan», signed on June 24, 1992, as well as the trilateral agreement signed in the Issyk-Kul meeting in April 29-30, 1994 by the Heads of States of Kazakhstan, Uzbekistan and Kyrgyzstan [3]. As a result, one of the first sub-regional organizations in the post-Soviet Union space had become the Central Asian Union of three states: Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan. Its principle was based on «the Treaty of establishing the Economic Union» signed by these countries in September 23, 1993, and in April 10, 1994 the peculiar rider was the proclamation of the common economic space between them.

Finally, in July 8, 1994 were created the Interstate Council of three Central Asian states and its executive committee. On December 15, 1995 in the Zhambyl meeting was established the Interstate Council of Ministers of defense of the three states, which is working on developing specific proposals for the military cooperation. Then was signed the «Agreement on the formation of a joint peacekeeping battalion». Deepening of the integration process among Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan are also reflected in the signing on January 10, 1997 «the Treaty of Eternal Friendship» among them, to which the Tajikistan joined in March 30, 1998 [4].

On January 1994, the «Agreement on the establishment of a single economic space» was signed to enhance economic cooperation between Kazakhstan and Uzbekistan, to which the Kyrgyz Republic soon joined, and then the Republic of Tadjikistan. The presidents of three countries decided to support the initiative of the president Nazarbayev N.A. to convene the Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia. In addition to the initiative of Kazakhstan as a result of the meeting of the Heads of States of Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan signed the «Agreement on economic, scientific-technical and cultural cooperation». At the meeting on January 1993 in Tashkent, the Heads of States of Central Asia were taken the decisions to further deepen mutual cooperation [5].

During the visit, N.A. Nazarbayev to Uzbekistan on January 10-12, 1994, the two sides had agreed about the further steps in the development of Kazakh-Uzbek relations [9]. For the further deepening and developing relations between the two countries, presidents I.A. Karimov and N.A. Nazarbayev signed the agreement on «the Formation of a Common Economic Space between the Republic of Uzbekistan and the Republic of Kazakhstan [8]. According to I.A. Karimov a free trade zone will remove all obstacles and barriers impeding barter. In order to enhance cooperation in this field, the leaders agreed to set up trade offices in Astana and Tashkent. Creation a free trade zone fits in the list of previously identified initiatives in the context of the development of trade and economic relations between the two countries [6]. The ultimate goal of such cooperation, according to the leaders, is a creation of a single market in the Central Asian region. The main achievement of the meeting was the creation of the Interstate Council.

The first council meeting was held in November 2006 during an informal meeting in Tashkent, where Nazarbayev N.A. and Karimov I.A. discussed common interests in the field of water, energy, development of transport communications, and also concluded agreements on the development of mutual trade, customs facilitation and opening outlets in the border areas. Not particularly easy for citizens of the two countries, even in the absence of the visa regime, are procedures of the border crossing and transit. In the first quarter of 2007, Kazakhstan took second place in the list of the main trade partners of Uzbekistan. The Kazakhstan's part in the Uzbekistan's total commodity turnover was 10%, yield only to Russia – 28%, and pushing Turkey into the third place – 6.5% [7].

The Kazakhstan's main strategic goal in this direction – is the maintenance of political stability in Uzbekistan. By that period, Kazakhstan should have the new leverages of govern and manipulation byprocesses in the other countries of Central Asia and their attitude toward the Great Powers; it is important to prevent Uzbekistan's monopoly dictatorship to preserve geopolitical stability in the region. On the other hand, we can expect the inevitable aggravation of the relationships between Kazakhstan and Uzbekistan.

REFERENCES

1. Nazarbayev N.A. Strategy formation and development of Kazakhstan as a sovereign state. – Almaty: Daur, 1992. – P. 56.
2. Tokaev K.K. Diplomacy of the Republic of Kazakhstan.– Astana:Elorda, 2001. –p.552.
- 3.Mazhitov S.F. Kazakhstan scale OSCE realitet, potential, prospects // Otantarikhy. – 2008, № 1. – P. 5-13.Kazakhstan, 1991-2001. RK Statistics Agency. 2001. – P. 18-23.
4. Martens F.F. Modern international law of civilized nations. – M., 1996. – P. 154-155.
5. Diplomatic Courier.1997, № 3. – P. 62.
6. Maksakova L. Trends demographic development in Uzbekistan // Central Asia and the Caucasus. 1999, № 5 (6). – P. 41.
7. Rakhimov M.A. Mutual cooperation of Uzbekistan and Kazakhstan and prospects of integration processes in Central Asia // Central Asia: current problems and prospects of integration. Materials of the round table. – Astana Eurasian National University named after LN Gumilev, 2009. –P. 26-32.
8. Central Asia. 2007: Focus on geopolitics and economic transformation. Uzbekistan in 2007: an overview and analysis of major events // Uzbekistan Central Asia. 2007, № 12. – P. 18.

ТҮЙІНДЕМЕ

Астемес Г.К., магистрант

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ДАМУЫ

Осы мақалада Қазақстан және Өзбекстан арасындағы мәңгілік достықтың орнауы, екі ел арасындағы экономикалық мүдде, тіл, дін, экологиялық мәселе ортақ болуы, ынтымақтастықтың дамуы баяндалған. Атап айтқанда, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы жасалған мәңгілік достық туралы шартқа қол қойғандығы, еліміздің экономикалық мүдделерінің, мәдени-тарихи тамырымыздың, тіліміздің, дініміздің, экологиялық проблемаларымыздың ортақ екені. Осыған орай мақалада, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы ынтымақтастығының даму мүмкіндіктері баяндалған.

Түйін сөздер: Ынтымақтастық, интеграция, экономика, сыртқы саясат, дипломатия.

РЕЗЮМЕ

Астемес Г.К., магистрант

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И УЗБЕКИСТАНОМ

В данной статье рассматриваются становление дружественных отношения между Казахстаном и Узбекистаном. Рассказывается об подписании договора о вечной дружбе между двумя странами,

Ключевые слова: сотрудничество, интеграция, экономика, внешняя политика, дипломатия.

МЕСТО И РОЛЬ КПК В СОВРЕМЕННОМ КИТАЕ

*Б.Н. Омурова, аспирантка кафедры
Международных отношений
(г. Бишкек, Кыргызско-Российский
Славянский Университет)*

Аннотация: В данной статье автор дает анализ роли КПК в современном Китае. В статье «Место и роль КПК в современном Китае» рассматриваются актуальные проблемы, существующие в Китае, а также внутри самой правящей партии, которые могут представлять угрозу целостности страны и КПК. Вместе с тем, в работе указываются те успехи, которые КНР смогла достичь под руководством компартии. В конце статьи ставится вопрос, что из себя представляет КПК – авторитарную партию, ограничивающую свободу своим гражданам, либо же орган, защищающий и представляющий народные интересы. В итоге делается вывод, что Коммунистическая партия Китая все же играет большую и позитивную роль в жизни современного Китая.

Ключевые слова: Коммунистическая партия Китая, проблемы партии, место и роль партии в стране, Китайская Народная Республика, Программа и Устав партии, цели, успехи, пилотный проект, кадры, переобучение, анализ.

Китай с его бурно развивающейся экономикой, большой территорией, огромными человеческими ресурсами вполне можно назвать одним из «китов», на которых держится международный порядок и от которых зависит стабильность в мире. В связи с этим, все процессы, происходящие в Поднебесной, вызывают большой интерес. Значительным является вопрос о ее дальнейшем развитии, и о том сможет ли ее руководство достичь поставленной перед собой цели, и к 2049 году вывести Китай в один ряд с развитыми странами. Предвосхищая события, следует отметить, что многое будет зависеть от последующих действий Компартии, которая является ядром политической системы КНР. Ведь именно она играет определяющую роль в жизни государства и общества, концентрируя в своих руках всю полноту власти. Ее статус был официально закреплен в конституции страны, согласно которой КПК – это единственная организация, знающая, куда и как вести китайский народ, и осведомленная о его истинных интересах. Однако в свете масштабных изменений, происходящих как в мире, так и в Китае, данная расстановка сил вызывает неоднозначную оценку места и роли Коммунистической партии. Если одни позитивно отзываются о деятельности правящей партии и дают оптимистические прогнозы, то другие, критикуют работу КПК и сложившуюся политическую систему в Китае, рисуя ситуацию в стране и ее будущее в довольно мрачных тонах. Как бы там ни было, оба мнения имеют ценность и должны быть приняты во внимание, так как КНР добилась колоссальных успехов под руководством Компартии, и в то же время пока еще существует множество нерешенных проблем, способных свести на нет все плоды многолетних усилий государства.

Коммунистическая партия Китая была основана 1 июля 1921 года в Шанхае. В 1949 году в результате победы над вооруженными силами Чан Кайши, Компартия становится у власти и образует Китайскую Народную Республику. С тех пор прошло не одно десятилетие, но она по-прежнему остается доминирующим органом в государстве. В своей работе партия руководствуется теорией марксизма-ленинизма, идеями Мао Цзэдуна, теорией Дэн Сяопина о строительстве социализма с китайской спецификой, а также идеей Цзян Цземина о тройном представительстве, согласно которой КПК – это представительство передовых производительных сил, передовой китайской культуры и абсолютного большинства китайского народа. Конечная цель партии – осуществление коммунистического общественного строя.

Для вступления в партию необходимо быть гражданином КНР, достигшим 18 лет, признавать Программу и Устав партии, иметь желание состоять и активно работать в одной из ее организаций, выполнять ее решения и вовремя уплачивать членские взносы. На данный момент членами КПК являются около 83 миллионов людей, что составляет приблизительно шесть процентов всего населения Китая. К важным нововведениям можно отнести тот факт, что с недавних пор классовая принадлежность при приеме в КПК перестала играть значимую роль. В результате чего ее ряды пополнились частными предпринимателями и другими лицами, на которых раньше навешивали ярлыки. Для многих людей вступление в Компартию представляет собой возможность сделать успешную карьеру, хотя, конечно, шанс взобраться на «вершину Олимпа» больше у тех, кто имеет влиятельные связи и мощную поддержку.

К высшим органам КПК относятся Общенациональный съезд, Центральный Комитет, Политбюро и Постоянный комитет Политбюро. Соответствующие партийные комитеты функционируют на всех уровнях административного деления вплоть до районов. Другими высшими органами КПК являются: Секретариат ЦК, Центральная комиссия по проверке дисциплины, Военный совет ЦК КПК. Официально во главе партии стоит Генеральный Секретарь. Съезд партии собирается раз в пять лет. В его полномочия входят: заслушивание и рассмотрение отчета Центрального Комитета; заслушивание и рассмотрение отчетов Центральной Комиссии по проверке дисциплины; обсуждение и принятие решения по важнейшим вопросам партии; пересмотр Устава партии; избрание Центрального Комитета; избрание Центральной комиссии по проверке дисциплины. Хотя по уставу съезд партии является главной структурой КПК, он очень обширный (состоит из более двух тысяч делегатов) и редко созывается, что мешает ему играть реальную роль в принятии важных политических решений. Наряду с Общенациональным съездом центральным руководящим органом КПК также является и Центральный Комитет, который ведет работу партии между съездами. В ЦК КПК входит политическая элита (205 постоянных членов) из числа самых влиятельных руководителей страны. ЦК не иницирует политические программы, но любые политические перемены не происходят без его одобрения. Члены Политбюро (25 человек) и его Постоянного комитета (7 человек) состоят в ЦК и избираются им. Оба эти органа не многочисленны, но обладают огромной властью. Они принимают важные политические решения и следят за их реализацией.

КПК имеет контроль над вооруженными силами, над назначением кадров в политических институтах, вооруженных силах, государственных корпорациях, общественных институтах, имеют контроль над СМИ и над судебными органами, и органами внутренней безопасности. Чиновники высшего ранга на каждом уровне государственной системы параллельно занимают ответственные посты в партии. Партийные комитеты в свою очередь, внедрены в Госсовет, министерства и государственные департаменты всех уровней. Согласно некоторым данным Компартия обосновала свои комитеты в 590 тысячах деревень и 90 тысячах городских образований, а ее ячейки присутствуют в 99 процентах учреждений, компаний и зарегистрированных общественных организаций Китая. Подобный расклад гарантирует реализацию политики партии и укрепляет ее влияние в стране.

Следует отметить, что практически никто не может оспаривать власть КПК, так как в стране нет официальной оппозиции. Существующие восемь демократических партий Китая проявляют лояльность по отношению к Компартии и не представляют угрозу ее доминированию. Но, не смотря на это, положение КПК отнюдь нельзя назвать безоблачным. Социальные, экологические и другие проблемы в государстве, а также проблемы, существующие внутри самой партии, висят над ней словно «Дамоклов меч», грозя однажды сорваться и нанести удар по ее авторитету. Политика реформ и призывы о том, что некоторые обогащаются первыми, имели большой успех. В результате страна за короткое время вышла вперед по многим показателям. Но у этих преобразований была и обратная сторона. Так, например, наметился огромный разрыв в темпах развития регионов.

По уровню жизни наиболее процветающая провинция опережает менее развитую в 25 раз, а средний душевой доход городских жителей в 5-6 раз больше, чем у крестьян. Как отмечает В.Михеев, одной из важных проблем в Китае на сегодняшний день является «социальное расслоение населения и концентрация богатства в руках немногих при преобладании в социальной структуре общества людей малоимущих» [1, с.77]. По некоторым данным в руках 7% богатых китайских семей сконцентрировано 30% всех денежных средств, в то время как 40% семей обладают менее 12%-ми. Остро стоит и проблема трудоустройства. Стране необходимо каждый год обеспечивать 24 миллиона рабочих мест, принимать в городах 6 миллионов человек, приезжающих из сельской местности, обустроить 200 миллионов внутренних мигрантов. При этом система социальной защиты граждан в государстве пока еще недостаточно развита. Китай, по сути, богатая страна с бедным населением. Так как КПК опирается на поддержку народа, то социальная напряженность может привести к ослаблению кредита доверия, подтачивая, вместе с тем, подпорки на которых основана власть партии.

Репутации компартии также могут угрожать коррумпированность и моральное разложение самих партийных функционеров. Во время 18-го съезда КПК теперь уже бывший председатель КНР Ху Цзиньтао лично выступил с важным заявлением относительно коррупции. В частности он отметил, что данная проблема «может оказаться для партии смертельной и даже вызвать крах партии и государства» [2]. С этим утверждением невозможно не согласиться. Коррупция – это болезнь, не позволяющая государству развиваться, поедающая его изнутри, словно червь. Политолог Дмитрий Выдрин комментируя итоги 18-го съезда КПК, говорит от том, что основным вопросом на нем стала не смена руководства Китая, а борьба с коррупцией среди партийных чиновников. «Сейчас в КПК идет интенсивный «мозговой штурм»: как отсечь чиновника от соблазнов, при этом, не подтачивая его высокую мотивацию и даже страсть к исполнению своих функций. Уже очевидно, что только лишь репрессивные меры здесь не работают. Даже угроза смертной казни слабее «Мерседеса» и намного слабее «Бэнтли». Поэтому в кулуарах, видимо, много будут говорить о том, как обеспечить систему партийной селекции, отсева, воспитания, повышения иммунной стойкости партийной элиты по отношению к очевидным маленьким и большим радостям окружающего мира», – добавляет политолог [3].

В доказательство его словам по поводу испытываемой некоторыми китайскими чиновниками слабости к материальным ценностям, можно привести реальные цифры награбленного ими богатства. В источниках говорится, что за пятнадцать лет (до середины 2009 года) приблизительно восемнадцать тысяч коррупционеров из числа чиновников и сотрудников госкомпаний нанесли ущерб стране в размере 123,6 миллиардов долларов. Одним из таких лиц является бывший министр железных дорог Ли Чжицзюнь, который присвоил 125 миллионов долларов. Эти деньги он получал в качестве откатов от конкурирующих компаний-подрядчиков. Говорят, что он содержал не менее десяти любовниц [4]. Согласно данным исследовательского центра Госсовета КНР за 2006 год, 91% наиболее богатых людей в стране имеют родственные связи с высокопоставленными чиновниками. Как правило, они живут в роскошных апартаментах, ездят на автомобилях класса люкс, обучают детей в лучших учебных заведениях мира, отдыхают в первоклассных курортах за границей. Такая картина благоденствия резко контрастирует с жизнью большинства простых граждан Поднебесной, что не может вызывать у последних возмущения.

Но китайские лидеры трезво понимают сложность ситуации, и стоит отметить, не сидят сложа руки. В связи со всеми вышеперечисленными проблемами, КПК как правящая партия и как партия, представляющая интересы всего китайского народа, ведет активную работу и предпринимает всевозможные меры для того, чтобы обеспечить социальную справедливость в стране, установить дисциплину внутри партии и улучшить моральный облик ее членов. Компартия еще при «четвертом поколении» руководителей провозгласила

лозунг «Братъ человека за основу», согласно которому в качестве цели экономической политики должен выступать не рост экономики как таковой, а решение социальных задач. Партией была поставлена цель изменить модель экономического роста, сделать его «интенсивным, инновационным, ресурсосберегающим и социально ориентированным» [5, с.65].

Накануне 92-й годовщины создания КПК, во время своего вступления на заседании, посвященном вопросам деятельности кадров, Генеральный секретарь ЦК КПК Си Цзиньпин определил новые критерии оценки работы чиновников. Согласно этим критериям теперь внимание будет больше направлено не на экономические показатели, а социальные. То есть, как следует понимать, оценивая результаты деятельности главы того или иного региона, будут учитывать не только насколько выросла экономика этой местности, а то каков уровень развития общества, каково социальное благополучие и состояние окружающей среды [6].

Что же касается внутривнутрипартийной дисциплины и нравственного воспитания членов КПК, то здесь тоже разворачивается масштабная кампания. Как уже упоминалось выше, борьба с коррупцией была поставлена государством во главе угла. Лидеры партии не ограничиваются предупреждениями в адрес нарушителей, а переходят к действенным мерам. Так были уволены, либо арестованы десятки чиновников. Одним из недавних примеров того, что руководители Компартии не желают мириться со злоупотреблениями государственных служащих стал приговор Бо Силая, оглашенный в сентябре 2013 года. Суд города Цзинань приговорил бывшего известного политика к пожизненному заключению. Подобное решение власти объясняют тем, что «никто не может стоять выше закона». Компартия также внедряет пилотные проекты по «перевоспитанию» партийных кадров. Партийный комитет в провинции Чжэцзян в Восточном Китае, в результате реализации данного проекта, исключил из партии 55 человек за несоответствие партийным нормам, еще 430 человек получили строгий выговор и должны пройти «переобучение». Профессор политического департамента Партийной школы при ЦК КПК Лю Сухуа отмечает, что подобные меры служат наглядным примером для того, чтобы чиновники задумались и улучшили свое поведение [7].

На одном из заседаний Политбюро КПК, прошедшем в июне 2013 года, партия заявила о своих намерениях искоренить практику использования знакомств и связей для продвижения по службе, распространенной среди некоторых партийцев. Также там были рассмотрены такие вопросы как улучшение теоретического обучения, повышение навыков написания статей и усиление эффективности встреч различного уровня; контроль за расходами официальных лиц на зарубежные поездки, транспорт и официальные приемы; предотвращение вымогательства официальными лицами взяток и отказ последних от получения престижных членских билетов или предоплаченных карт; запрет на проведение ненужных празднеств, форумов, международных конференций и на строительство больших правительственных зданий [8].

С тех пор в Китае борьба с излишествами набирает все большие обороты. Недавно глава городской администрации Китая, член КПК был отправлен в отставку из-за роскошной свадьбы своего сына, на проведение которой было потрачено 250 тысяч долларов. Чиновники даже лишаются красных ковровых дорожек и цветов во время визитов, дорогих блюд и спиртного во время банкетов. Активными помощниками власти в отслеживании живущих не по средствам госслужащих становятся простые граждане, которые выкладывают всю информацию в социальных сетях. И это, скорее всего, не предел. Можно предположить, что КПК и дальше продолжит предпринимать меры по сохранению своего авторитета и влияния.

Задаваясь вопросом о месте и роли КПК в современном Китае, хочется все же узнать, что из себя представляет этот орган. В какую сторону перевешивают чаши весов: в ту, где Компартию критикуют за монополизацию власти, отсутствие прав и свобод человека, гражданского общества в Поднебесной, за нежелание развивать принципы демократии в

западной интерпретации, за отсутствие и преследование оппозиции и другие «грехи», либо в ту, где КПК представлена как партия, защищающая интересы всего китайского народа и ведущая страну к светлому будущему? Пожалуй, стоит начать с того, что в Компартии и в целом в политической системе Китая, действительно, есть недостатки. Однако современные реалии показывают, что недостатки есть во всех системах. Даже в развитых демократических государствах существует множество проблем. И там есть люди, живущие в нищете, и там нарушаются права человека, и там коррупция разрастается как ядовитый плющ. Поэтому следует подойти с другого бока и проанализировать, какие позитивные сдвиги происходят в КНР, что конкретно партия сделала для страны и ее граждан. В процессе поиска результатов деятельности КПК, можно наткнуться на следующие факты: за тридцать лет экономика Китая выросла почти в десять раз; согласно данным МВФ Поднебесная очень скоро станет крупнейшей экономикой мира; если раньше Китай зависел от прямых иностранных инвестиций, то сегодня он уже имеет шесть триллионов долларов золотовалютных резервов и фонд народного благосостояния в размере 200 миллиардов долларов США, что превратило его в инвестора [9,с.32.]; он уже обогнал США как производитель и как крупный автомобильный рынок; он не отстает от других стран в плане инноваций и системы образования; по некоторым данным Китай в ближайшее время обойдет Германию по количеству выданных патентов; китайцы достигли большого прогресса в пилотируемой космонавтике и полетах китайских аппаратов к Луне; КНР смогла обрести большой авторитет на мировой арене, все важные решения по международным вопросам принимаются при участии этого государства; Китай имеет огромный политический вес в крупных международных организациях, таких как ООН, АТЭС, G-20, БРИКС, ШОС и т.д. Список достижений можно долго перечислять.

В некоторых источниках, особенно в западных, часто встречается озабоченность по поводу отсутствия политических свобод в Китае и затормаживания Компартией политических реформ. Но редко кто задается вопросом – что большинство китайцев думают об этом. Эксперт МГИМО Сергей Лузянин отмечает, что в менталитете нации заложен принцип иерархичности и подчиненности, и поэтому КПК в глазах своего населения выглядит «абсолютно правильным» [10]. Российский эксперт Алексей Маслов, в свою очередь, считает, что в китайском обществе существуют рассуждения по поводу того, не пора ли ввести демократические свободы, чтобы отрегулировать некоторые проблемы в стране, но при этом там нет широких диссидентских тенденций и большинством китайцев идеи свободы и демократии не востребованы [11]. Конечно, сказанное не означает, что китайцам совсем не надо политических свобод. Человеку нужен простор для его полноценной деятельности, он не может все время находиться в тисках бесконечных табу. Но в случае с Китаем хотелось бы заметить, что слепое импортирование демократических ценностей и поспешные политические реформы не желательны. Перед государством стоит грандиозная задача: к 2049 году достичь уровня развитых государств. Для реализации этой цели необходимо обеспечить стабильность в стране, чем и занимается КПК. Преждевременные демократические преобразования могут привести к потере Компартией своей власти, а значит и контроля над страной, и как следствие к хаосу.

Резюмируя вышесказанное, следует отметить, что роль Компартии в современном Китае велика. Один тот факт, что Китай на сегодняшний день является второй экономикой в мире и имеет большой политический вес на международной арене, сам говорит за себя. История показывает, что не может быть сильной экономики без сильного государства. Страна достигает мощи, когда механизмы внутри нее работают эффективно и Китай тому яркий пример. КПК вопреки всему побил рекорды долголетия. И это не случайное стечение обстоятельств, а умение партии своевременно реагировать на различные вызовы и адаптироваться к требованиям времени.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Михеев В. Экономика Китая: новые горизонты // Экономист, №5, 2002.

2. Компартия Китая обещает пик могущества и богатства к 2049 году / <http://news2000.com.ua>.
3. Выдрин Д. Угроза смертной казни слабее «Мерседеса» и намного слабее «Бэнтли»./ <http://news2000.com.ua>.
4. Кит Б. Ричбург. Компартия Китая пытается вернуть себе былую славу./ <http://www.inopressa.ru>.
5. Мозиас П. Идеология экономических реформ в Китае: основные этапы эволюции. //Мировая Экономика и Международные Отношения, №1, 2007.
6. Карнеев А. Компартия Китая: Переход на новую модель развития должен изменить критерии оценки кадров»./ <http://rus.ruvr.ru>/2 июля 2013 г.
7. В Китае начался эксперимент по «перевоспитанию» членов Компартии./<http://www.vesti.az/news/23> сентября 2013 г.
8. Компартия Китая будет крушить «карьеру по-знакомству»/<http://argument.ru>/26 июня 2013г.
9. Верченко В.Н. Станет ли XXI век веком Китая? Манковские дискуссии о роли Китая/пер.с англ. – М., 2013.
10. Лузянин С. Компартия Китая: давление слева /<http://www.mgimo.ru/> 2011/11/21.
11. Маслов А. Китай против семи западных грехов /<http://www.gazeta.ru>.

ТҮЙІНДЕМЕ

*Омурова Б.Н., Халықаралық қатынастар кафедрасының аспиранты
(Бішкек қ., Қырғыз–Ресей–Славян Университеті)*

ҚАЗІРГІ ҚЫТАЙДАҒЫ КОММУНИСТІК ПАРТИЯНЫҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Мақалада компартияның басшылығының арқасында Қытай Халық Республикасының жеткен жетістіктері туралы да айтылады. Мақаланың соңына қарай, Қытай коммунистік партиясы – авторитарлық партияны көз алдына елестетіп, өз азаматтарына еркіндікті шектетіп немесе халық мүддесін арашалаушы орган ретінде көрсетіледі. Қорыта келгенде айта кететін жайт, Қытай коммунистік партиясы қазіргі кезеңде Қытайда үлкен де жағымды рөл атқарады.

Түйін сөздер: Қытайдың Коммунистік партиясы, партия мәселелері, елдегі партияның орны мен рөлі, Қытай Халық Республикасы, партияның бағдарламасы мен жарғысы, мақсаттары, табыстары, мамандар, қайта даярлау, талдау.

SUMMARY

*B.N. Omurova, graduate student of Department of International relations
(city Bishkek, Kyrgyz-Russian Slovenian University)*

PLACE AND ROLE OF THE COMMUNIST PARTY IN PRESENT CHINA

The article «The place and the role of CCP in modern China» researches important problems existing in China and inside the ruling party which can threat the state's and CCP's integrity. Along with the problems the given work points out success of the state reached under the communist party's management. The main question given in the end of the article is —What is CCP like? Is it an authoritarian party which limits citizens' freedom or the body protecting and representing people's interests? The answer of this question is shown in the conclusion which underlines important and positive role of China's Communist Party in the life of modern China.

Keywords: Communist Party of China, the problems of the party, the place and role of the party in the country, China, and the Constitution of the Party program, goals, success, the pilot project, staff, retraining analysis.

UDK 301.085

С 94

SOCIAL STATE: AS A MAIN MECHANISM OF A SOCIAL POLICY

*S.M. Syzdykova, master
(city Almaty, Kazakh State Women's
Teacher Training University)*

Annotation: Author investigated fully a social state as a main mechanism of the social policy in the article. Also, there is paid more attention for the formation and development of a social state in Kazakhstan.

Keywords: state, a social policy, the development of the social state in Kazakhstan, a social situation.

It is better to mention about the content and meaning of the state, before investigating a social state as a main mechanism of the social policy. The word state is a complex and ancient terminology as the state itself. The word state is used in two meanings: in widely meaning it corresponds to the words «people», «society», «nation» by meaning the organization of a big social group, in a limited meaning it matches with the words «government», «authority» by meaning managing structure, the collection of the state apparatus.

It is necessary to distinguish the indications of the social state in order to define the meaning of it. The first indication consists of a juridical nature implementing the social policy, state's obligation to control and direct the social processes, the second is a formation of a social insurance system, the third is budget –social payments, the fourth is a presence of a state system providing social ensure, job and state protect, the fifth is a state's support of every citizen, the sixth is to increase a responsibility for high degree of their citizens' position [1].

In the mid of XIX century the role of state's social functions were high, that the theory of social regulations of the state's social importance and state development were not enough and it was necessary to appoint the new qualification of the social attributive state. This appointment in the science was a terminology «a social state» entered by Lorenz von Shtein in 1850 [2]. He pointed that «the basic meaning of the social state is that, the social state must teach their citizens for economic and social development, because the development of the first should be a condition for the second» [1]. In 80th of XIX century in Germany was appeared another word «a state benefit» being explained as the state policy was directed to the improvement of citizen's living level along with the word «a social state». At that time both those words had the same meaning and didn't compete with each other. Their main purpose was to give a social right to the people and a social responsibility to the state [2].

One of the basic purposes of reforms of Republic of Kazakhstan is to form a social state. It is stated in the law of Republic of Kazakhstan that «it was developed as a democratic, secular, legal and social state, its main wealth is the people and their life, rights and freedom» [3]. Of course, the main principle of the social state is to keep a social policy and the main function is to protect a social save, too. As was appointed in the Constitution, a social state should lead a social policy in order to support the citizen's or family's benefit if they are unemployed, invalid, old and alone. Theoretically, our country's declaration as a social state, paying more attention for the social-economic development define that, there is paid more attention for the support of peoples' high standard of living. Also, there is not less opinion about that, the direction of the state's social policy to the peoples living level is lead through citizens' action, how do they behave themselves.

So, the formation of the social state is a complex process. Famous scientist R.A.Absattarov by stating in the following way «the main idea of the social state is to develop the social life from the political and legal part on the basis of humanism principals, to activate a complex function, to make good conditions for the development of the citizen society» classified the functions of the social state in the following way: «a social insurance; supporting the opportunities of protecting an

education and health; supporting the human's rights; a social welfare; decreasing the social inequality, supporting with labor; to show a social function, to hold a state policy» [1].

The purposes of the social state are to make condition for the peace and friendship in a society, to develop the social partnership institutions, to give a guarantee to protect from life threatening and for paying the fitting salary for the workers. The main purpose in the formation of a such social state is a divisibility of political and economic power. Of course, it will be connected with the possession's variety.

Social state is a democratic state holding an active and strong policy directed to increase of peoples' living level and reclining to a wide social basis, to the protection of peoples' rights and freedom, to provide with modern health conditions, to the formation of the educational system, to support the weak groups of the society, to prevent the social strike, to a peaceful regulation.

There was formed the main institutions of a social state government system in Kazakhstan. They can be divided into three groups according to N.K. Kaliev: the first are the institutions regulating the social problems along with the unsocial obligations with their general competitiveness (Ministries, agencies, local authorities); the second are the state institutions as Parliament(social-cultural development Commitees), Government(labor and peoples' social protection, Education, Health and other Ministries and agencies), local authorities, whose functions specialized in a specific social sphere, the third are the organizations and social- political groups: labor unions, political parties, different social unions and arbitrary organizations. They are called «the third sector» in western countries. Developing namely the functions of this sector, to increase their role in solving the social problems is one of the main social factors in strengthening the position of the social state [4].

Kazakhstan reached a lot of achievements in the sphere of social policy at the beginning of the independence. Here we can point to that, the salary were increased each year, pensions and scholarships were increased, the level of unemployment were declined, the social support of the people with low living level, the increase of the health insurance and etc. President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbaev pays a special attention for a social policy in his annual Message. The evidence of it can be the Message of the president in 2014, too. For instance, the sayings «The main program of developing the social sphere till 2050 is shown in exact indicative numbers. We should increase the volume of the IGP till 4.5 times per person, which is from 13 thousand dollars till 60 thousand dollars. The people with average level of living must be the most part of the total calculations. According to the global process of the urbanization the number of people living in towns should be increased from 55 per cent till 70 per cent... The stabilization of healthy lifestyle, the development of the medicine will increase Kazakhstan peoples living duration» are the main conditions in the formation of the social state [5]. The problem of the social policy in Kazakhstan is the positions of the people and individuals, social positions. The person whose social situation is bad can't be free. if they can find a social support from the authority, they will have a good social condition. Among them if the positions of the pensioners, students' society, budget workers are increased, in this way the role of the social policy will be increased [6].

In conclusion, a social state is a state where is made a condition for getting a necessary education, for using a free qualitative medicine, for ensuring all ability people with work, for keeping an environment ecologically clean, in other words where the policy is directed for the solving of the social problems. Its social policy is to satisfy the needs of the weak group of the society, older people, invalids, mothers, children, youths, families with many children and disadvantaged. If the problem of improving peoples' position is high, only in this way the efficiency of a social state will be increased.

REFERENCES

1. Absattarov R.B. Social republic: value and rule // Akikat. - 2004. - №5. – 41 p.
2. Akhinov G.A., Kalashnikov S.B. Social politic: Educational book. - M.: Infra-M, 2009. – p.54.– 272 p.
3. Constitution of Republic of Kazakhstan. – Almaty, 2007. – 40 p.

4. Kaliyev N.K. // Management problems are in the social state: resources and real politics / under redaction Serikbayev A.C. – Astana, 2002. – P.49.
5. Message to the Kazakh people of president of Republic of Kazakhstan. 2014, 17 January.
6. Syzdykova C.M. Some problems of social politics in Republic of Kazakhstan. //Bulletin named after Abay «Series of sociology and political scientists». 2013. №1 (41). – P.92 – 119.

ТҮЙІНДЕМЕ

Сыздықова С.М., 2 курс магистранты

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ: ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТТЫҢ НЕГІЗГІ МЕХАНИЗМІ РЕТІНДЕ

Автор мақалада әлеуметтік саясаттың басты механизмі ретінде әлеуметтік мемлекеттің анықтамасын жан-жақты қарастырған. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуы мен даму мәселесіне де баса назар аударған.

Түйін сөздер: мемлекет, әлеуметтік саясат, Қазақстандағы әлеуметтік саясатты жақсарту мәселесі, әлеуметтік жағдай.

РЕЗЮМЕ

Сыздықова С.М., магистрант 2 курса

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

СОЦИАЛЬНАЯ ГОСУДАРСТВА: КАК ОСНОВНОЙ МЕХАНИЗМ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Автор в статье всесторонне раскрывает определение «социальное государство», как основной механизм социальной политики государства. Также, рассматривает проблемы становления и развития социального государства в Республике Казахстан.

Ключевые слова: государства, социальная политика, улучшение состояние социальной политики Республики Казахстан, социальные проблемы.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

УДК 784

МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К ТВОРЧЕСКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ж.Н. Айтжанова, старший преподаватель

*(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: Взаимосвязь и взаимопроникновение литературного и музыкального текстов, связи между этими искусствами в данной статье рассматриваются как необходимое условие эмоционально-познавательной деятельности которая по своей природе межпредметна.

Ключевые слова: Межпредметные связи, школьная песня, хоровое пение, художественное мышление.

Важнейшей задачей современного школьного образования является формирование высокоразвитой личности, способной эффективно усваивать знания, принимать нестандартные решения и умеющей творчески мыслить. Перемены в жизни современной школы требуют от будущих учителей музыки умения придать учебно-воспитательному процессу развивающий характер, активизировать мыслительную деятельность учащихся.

Как провести школьный урок музыки как урок искусства, выявить и поддержать разнообразие музыкальных интересов, подготовить фольклорный праздник и сделать увлекательными беседы классической и популярной музыки? Эти вопросы должны поставить перед собой будущие учителя музыки. Но лучше всего осуществить эти аспекты применив межпредметные связи, а именно с такими науками как изобразительное искусство, литература, казахская литература.

Методика преподавания уроков музыки через межпредметные связи – это система методических приемов и практических знаний разного рода, основанных на том, что окружающая среда способна интегрировать в себе многообразие предметного мира, включающего художественные формы, звуки и т.д.

Методика преподавания уроков музыки через межпредметные связи как один из способов интеллектуального развития школьников дает возможность:

- включать разные типы художественного мышления;
- осваивать историю культуры родного края, мирового художественного наследия;
- развивать фантазию и воображение.

Реализации взаимосвязи музыки и других искусств служит рациональная организация активной деятельности учащихся на уроках музыки. Взаимосвязное обучение возбуждает интерес к знаниям.

Межпредметные связи, являясь одним из важнейших требований современной дидактики, способствуют оптимизации учебного процесса, формированию обобщенных логических приемов мышления, построению системы целостного педагогического воздействия. Осуществление межпредметных связей в процессе подготовки учителей музыки должно быть направлено на формирования у них готовности к творческой педагогической деятельности. В педагогической литературе готовность к такой деятельности определяется владением ряда общепедагогических умений, направленных на решение учебно-воспитательных задач.

Ведущей задачей музыкального обучения в общеобразовательной школе является формирование трех аспектов отношения к музыке: эмоционального, сознательного и деятельно-практического (хорового пения, слушания музыки, музыкально-ритмических движений). При этом хоровое пение считается наиболее активной формой приобщения детей к музыкальному искусству. Именно в процессе хорового исполнительства осуществляется комплексный подход к решению учебно-воспитательных задач. Звеном, объединяющим музыкальные предметы, такие как хоровое дирижирование, хороведение, детская хоровая литература, может стать работа над музыкальным и поэтическим языком школьной песни.

Школьная песня – одна из форм вокально-хоровой музыки. Своей тематикой, включающей разнообразные стороны действительности, своими музыкальными средствами она помогает воспитывать в современном поколении любознательность, любовь к Родине. Для детей песня – первый «учитель музыки», воздействует и воспринимается наиболее непосредственно и активно, она пробуждает музыкальное чувство и любовь к искусству. В музыкальной методической литературе крайне редко рассматриваются вопросы, связанные с раскрытием художественного образа песни. В основном рекомендации по изучению школьной песни ограничиваются указаниями по преодолению вокально-хоровых трудностей.

Между тем школьный репертуар, предназначенный для пения, служит тем музыкальным материалом, на котором раскрывается тема урока. Неумение или

невозможность раскрыть словами мелодию чрезвычайно ослабляет доходчивость, силу песни. В результате слова и мелодия песни как будто усвоены, песня звучит невыразительно и неволнует ни исполнителей, ни слушателей. Поэтому-то наши лучшие педагоги-музыканты О.А.Апраксина, Д.Б.Кабалевский и многие другие неустанно повторяют, что нельзя петь лишь слова, не вникая в их смысл, не проникаясь чувствами к тому, о чем поешь.

В связи с этим в подготовке будущего учителя музыки все острее возникает необходимость его обучения самостоятельному и творческому отношению к школьной песне на основе выявления взаимоотношений двух искусств-поэзии и музыки. Связи между этими искусствами рассматривается как необходимое условие эмоционально-познавательной деятельности, которая по своей природе межпредметна, так как осуществляется в процессе аналитико-синтетической деятельности. Взаимоотношения музыки и слова в вокально-хоровых произведениях создают сложную картину, полную противоречий. Словесный и музыкальный образы выступают в тесном единстве, взаимодополняют и обогащают друг друга. Сочетание музыкального и поэтического образов дает в результате новый, более яркий образ, создает живое единство слова и мотива в пении. Сливаясь вместе и поэзия и музыка сохраняют «перевес» в своей области. Вся конкретность картины, мысли, вся отчетливость понятия целиком определяется словом; вся подлинность, сила и характер чувства, его логика, осмысленность, волевые импульсы устанавливаются музыкой.

Одним из важнейших компонентов начального этапа работы над школьной песней – *постижение образа* – является осмысление поэтического текста и музыкального материала. Характеризуя музыкальный образ школьной песни и анализируя его средства музыкальной выразительности, студенты в полной мере должны опираться на знания теории и истории музыки.

Выявляя образ литературного текста, важно не сводить анализ и классификации особенностей стиха, а осознать индивидуальное значение и живую содержательность поэтического языка. Такое разделение оправдано тем, что любое хорошее стихотворение обладает образной и смысловой многогранностью, многозначностью текста и каждый композитор вправе прочесть его по-своему, расставив смысловые акценты.

Одним из последующих этапов работы над школьной песней – этап сочетания музыкального и поэтического текстов. Учителю музыки нельзя забывать, что слово в песне несет не только новую информацию, но и воспитывает.

Выявляя содержательную сторону произведения школьной песни, обращают внимание в первую очередь на осмысление ее литературной основы, необходимо ставить вопросы о логическом разборе поэтического текста. Это подчеркивает В.Краснощекоев и К.Виноградов: основная мысль фразы, строфы должна стать определяющим фактором выразительного пения.

Способствовать воспитанию нравственно-эстетических чувств и формировать взгляды убеждения духовной потребности школьников поможет связь с предметом «казахская литература», где идет знакомство с легендами казахского народа. Через казахскую литературу и музыку идет понимание и ценность произведения искусства. Изучая тему «Кюи-легенды с симфонической музыкой» рассказать учащимся легенды «Акку», «Аксақ құлан». Во время прослушивания предложить детям прикрыть глаза и представить картины природы, действие легенды. Проанализировать урок и сделать соответствующий вывод по усвоению прошедшего материала.

Раскрыть тему «Обрядовые песни и музыка композиторов» поможет связь с уроками изобразительного искусства. Используя групповую форму, будущий учитель музыки может предложить учащимся поработать с иллюстрациями, где показаны обряды казахского и русского народов, а затем предложить учащимся ответить на вопросы:

- Как бы вы назвали этот обряд?
- Назовите элементы национальных костюмов?
- Какая музыка должна звучать, по вашему мнению, во время данного обряда?

Учащиеся постепенно учатся выражать свои впечатления об увиденном в иллюстрациях и услышанном в музыкальном произведении. При планировании уроков музыки студенты всегда должны учитывать то, что музыкальный материал необходимо структурировать в определенной последовательности. Межпредметные познавательные уроки – это академическая структура организации учебной деятельности учащихся. Такие методы обучения обеспечивают более естественное течение познавательных процессов. Проведя уроки с межпредметными связями студенты должны сделать выводы и обратить внимание на развивающиеся навыки абстрактного мышления учащихся, воспитания эстетического восприятия. При применении данной методики следует обратить внимание на положительные моменты: снижение перегрузки в учебном процессе, занятия преобретают систематичность, формируется всесторонне развитая личность.

В статье мы затронули вопросы преподавания уроков музыки через межпредметные связи как формирующую часть готовности студентов к работе и некоторые «проблемные» моменты, связанные с работой над школьной песней.

Сопоставляя, а затем сочетая воедино образы, созданные поэтом и композитором образы, всесторонне осмысливая художественную форму литературного и музыкального текстов, студенты должны сформировать свое отношение к возникшему в результате слияния новому образу и одновременно определить комплекс средств, которые будут играть выразительную роль в его творческой интерпретации. Реализация взаимосвязи музыки и других искусств служит рациональная организация активной деятельности учащихся на уроках.

Межпредметные познавательные уроки – это академическая структура организации учебной деятельности учащихся. Такие методы обучения обеспечивают более естественное течение познавательных процессов. Межпредметные связи в первом значении – это межпредметный материал, который вычленяется при наложении друг на друга соответствующих программ.

Такая работа тесно связана с ведущими задачами музыкального обучения школьников, что и определяет ее значимость в вопросах формирования готовности студентов к творческой педагогической деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Краснощеков В.И. Поэтический текст в хоровом пении. – М., 1972.
2. Курбанов Б.О. Взаимосвязь музыки и литературы. – Баку, 1972.
3. Лукьянов Т.Н. Работа над раскрытием художественного содержания песни на уроках пения. – М., 1966.
4. Астафьев Б.В. Музыка как процесс.–Л.; Музыка. 1971.

ТҮЙІНДЕМЕ

Айтжанова Ж.Н., аға оқытушы

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС, СТУДЕНТТЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ НЕГІЗГІ ШАРТТАРДЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ

Әдеби және музыкалық мәтіннің арақатынасы және үйлесімділігі. Бұл мақалада осы өнерлердің байланыс табиғаты пәнаралық болып табылатын эмоционалды-танымдық іс-әрекеттің негізгі шарттарының бірі ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: Пәнаралық байланыстар, мектеп әндері, хормен ән салу.

SUMMARY

*Aytzhanova Zh.N., senior Lecturer
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION AS A NECESSARY CONDITION FOR THE FORMATION OF READINESS OF STUDENTS IN CREATIVE TEACHING ACTIVITIES

Relationship and interpenetration of literary and musical texts. Connection between the arts in this article are regarded as a necessary condition for emotional and cognitive activity which by its nature cross-curriculum.

Keywords: Interdisciplinary communication, school song, choral singing.

УДК 37.7

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

*Байназарова Т.Б., к. п. н., доцент
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В статье раскрывается сущность понятий «интеграция», «педагогическая интеграция», а также необходимость построения учебного процесса в начальной школе на их основе. Особое внимание уделено формированию у младших школьников обобщенных представлений об окружающем мире посредством межпредметной интеграции.

Ключевые слова: межпредметная интеграция, учебно-воспитательный процесс, личность.

Изменения, происходящие в настоящее время в науке, производстве, в социальной жизни вызвали необходимость разработки новых подходов к системе обучения и воспитания младших школьников. Поэтому так злободневно сегодня звучат слова К.Д.Ушинского: «... Как много знаний со всех сторон стучится в дверь современной школы, и какое еще хаотичное представление имеем мы о том, что заслуживает великой чести сделать из школы то, что остается в ней повсеместно и в продолжении столетии, и как много должно быть внесено нового» [4, с.12].

В теории и практике начального обучения идут поиски оптимальных вариантов организации учебно-воспитательного развития учащихся. При этом акцент делится на соединение в сознании, в чувствах детей живой мир, все его многогранность, что самым непосредственным образом способствует гармоничному развитию личности младшего школьника.

Поэтому именно интеграция позволяет перейти от локально, изолированного рассмотрения различных явлений действительности к их взаимосвязанному, комплексному изучению. Предметная система обучения предполагает автономное рассмотрение отдельных сторон окружающего мира и ориентирует учащихся на частное усвоения знаний в той или иной области, слабо связанных между собой. В то же время, начальное образование является первой ступенью обеспечивающей интеграцию и базой для углубления и дальнейшего развития на последующих этапах среднего школы.

Продолжительное время учащиеся начальной школы в процессе обучения получали знания в основном посредством дифференцированных учебных предметов. Однако, у

учащихся знания остаются разрозненными сведениями, искусственно расчлененными сведениями, искусственно расчлененными по предметному признаку.

В результате этого ученик не воспринимает целостно не учебный материал, тем более картинку окружающего мира. Потребности преодолеть указанное противоречие привело к активному поиску интеграции. Интегрированные процессы в образовании – явление достаточно сложное, комплексное и многостороннее по разновидностям своего проявления. При этом педагогическая интеграция характеризуется как высшая форма выражения единства целей, принципов содержания, форм организаций процесса обучения и воспитания, осуществляемых в нескольких разделах образования, направленная на интенсификацию системы подготовки учащихся.

Введение интеграции призвано способствовать воспитанию широко эрудированного учащегося, обладающего целостным мировоззрением, способностью самостоятельно систематизировать имеющиеся у него знания и нетрадиционно подходить к решению различных проблем. Основная цель обучения на интеграционной основе - дать целостное представление об окружающем мире – связано с повышением умственной активности учащихся, следовательно, необходимо определение психолого-педагогических основ интеграции знаний четкое представление о фактических особенностях организации интеграции в начальной школе.

Применительно к системе начального обучения понятия «интеграция» может иметь несколько значений:

- во-первых, это создание у школьников целостного представления об окружающем мире. Результат такой интеграции – ученик получает те знания, которые отражают связанность отдельных частей мира как системы, ребенок с раннего возраста представляет мир как единое целое, в котором все элементы связаны.

- во-вторых, это нахождение общей основы сближения знаний отдельных предметов. На стыке уже имеющихся традиционных предметных знаний дети получают все новые и новые представления о явлениях окружающего мира, дополняя и расширяя их.

- в третьих, интеграция в обучении характеризуется диалектическим характером современного научного стиля мышления.

Для учащихся наблюдение изучаемого объекта не остается изолированным элементом. Ученик, сравнивая, строя умозаключения, осознает этот объект в разнообразной сфере понятий и представлений.

Проблема интеграции не является абсолютно новой для педагогики, ее решения всегда обосновывались философскими взглядами на процессе дифференциации и интеграции научного знания на той или иной ситуации общественного развития.

Идея интеграции в виде межпредметных связей в разные времена выдвигались К.А.Коменским, Д.Локком, А.Дистервергом, К.Д.Ушинским и др. По их мнению, интегративное обучение – это система, которая объединяет, соединяет знания по отдельным предметам в единое целое на основе чего формируется целостное восприятие мира.

Наиболее обоснованная идея межпредметных связей получила в трудах и практике русского педагога К.Д.Ушинского. Проблему установления контакта между отдельными дисциплинами школьного обучения он связывал с психологическими особенностями ребенка. Мысль К.Д.Ушинского сводилось к тому что всякий предмет учебного курса представляет собой не беспорядочную грудку знаний, а систему, в которой «кроме специальных понятий принадлежащих каждой науке в особенности есть понятия общие многим, а иные, всем наукам». Таким образом, в дидактических взглядах Ушинского проблема меж предметных связей в преподавании занимала значительное место как одна из важнейших в формировании целостных и системных знаний.

В казахстанской педагогике идеи интеграции учебных предметов нашли отражение в трудах мыслителей и педагогов прошлого: Ж.Аймауытов, М.Жумабаев и др.

Ж.Аймауытов отмечал: «Для того чтобы лучше усвоить литературу, географию и историю, надо увязать эти предметы между собой и начинать такое обучение надо с первых

дней. По мере усвоения материала взаимосвязь этих предметов надо углублять и усложнять».

В своем учебнике «Педагогика», впервые изданном на казахском языке в 1923 году, М.Жумабаев утверждает принцип межпредметных связей, на который должен опираться каждый учитель при подаче новых знаний. При этом он считал, что учителю следует устанавливать преемственность между пройденным и новым материалом. Именно при подаче знаний ребенку необходимо ориентироваться на установление связей от близкого к далекому, от знакомого к незнакомому, связывая новые знания со старыми [1, с. 284].

Изучению интеграции в учебном процессе посветили свои исследования известные ученые нашей страны: Р.Г.Лемберг, И.Н.Нугманов, А.А.Бейсенбаева, Р.К.Аббасова, Р.Б.Лотштейн, И.В.Черкасова, С.В.Илларионова, Н.Оразахынова, Т.Шолпанкулова и др.

Разработка проблемы межпредметных связей в Казахстане связана с именем педагога-дидакта Р.Г.Лемберга, которая в «Дидактических очерках» обосновывает идею межпредметных как важнейшую условия формирования мировоззрения школьника [2, с. 140].

Одним из наиболее известных видов интеграции является межпредметная интеграция. Связь между учебными предметами является прежде всего отражением объективно существующей связи между отдельными науками и связь с практической деятельностью человека. Необходимость данной связи между диктуется дидактическими принципами обучения, воспитательными задачами школы, связью обучения с жизнью, подготовкой учащихся к практической деятельности. Межпредметные связи в школьном обучении являются конкретным выражением интеграционных процессов, происходящих сегодня в науке и в жизни общества. Эти связи играют важный роль в повышении практической и научно-теоретической подготовки учащихся, существенной особенностью которой является овладение школьниками обобщенным характером познавательной деятельности.

Осуществление межпредметных связей помогает формированию у учащихся начальной школы цельного представления о явлениях природы и взаимосвязи между ними и поэтому делает знания практически более значимыми и применимыми, это помогает учащимся те знания и умения, которые они приобрели при изучении одних предметов, использовать при изучении других предметов, дает возможность применять их в конкретных ситуациях, при рассмотрении частных вопросов, как в учебной, так и во внеурочной деятельности, в будущей производственной, научной и общественной жизни.

С помощью многосторонних межпредметных связей не только на качественно новом уровне решаются задачи обучения, развития и воспитания учащихся, но также закладывается фундамент для комплексного видения, подхода и решения сложных проблем реальной действительности. Именно поэтому межпредметные связи являются важным условием и результатом комплексного подхода в обучении и воспитании младших школьников. Межпредметные связи следует рассматривать как отражение в учебном процессе межнаучных связей, составляющих одну из характерных черт современного научного познания.

Межпредметные связи представляет собой системный объект исследования. Они обладают множеством состояний и неоднородностью структуры. Могут абстрагироваться от близко родственных, дидактических явлений и рассмотрены, как относительно самостоятельная система. Системный подход требует: раскрытия состава межпредметных связей, их разновидностей, соподчиненности, а также определения межпредметных связей с другими системными объектами (системой предметного обучения, учебных предметов, учебно-познавательной деятельности, процесса обучения и др.). Структура системы есть результат постоянного взаимодействия ее элементов, ее развития, поэтому в системе межпредметных связей можно выделить ее элементарную единицу и проследить ее превращение в наиболее развитые, совершенные формы в более широкой системе – в процессе обучения [3, с.192]. В современных условиях возникает необходимость формирования у школьников не частных, а обобщенных умений, обладающих свойством широкого переноса. Такие умения, будучи сформированными в процессе изучения какого-

либо предмета, затем свободно используются учащимися при изучении других предметов и в практической деятельности.

В настоящее время в связи с увеличением объема информации, подлежащего усвоению в период школьного обучения, и в связи с необходимостью подготовки всех учащихся к работе по самообразованию важное значение приобретает изучение роли межпредметных связей в активизации познавательной деятельности учащихся.

Межпредметные связи имеют особое значение для формирования естественнонаучных знаний. Например, на уроке «Познание мира» учащиеся знакомятся с понятием «круговорот воды в природе». На занятиях изобразительного искусства эти понятия закрепляются в рисунках на темы: «Дождь», «Дождливый день», «Мороз», «Зимние узоры» и др. Межпредметные связи позволяют исключить повторы в разных учебных предметах, углубить изучение материала без дополнительных временных затрат, реализовать систематизированную согласованность, стимулировать учащихся к применению знаний в повседневной жизни.

Таким образом, интеграция в образовательном процессе рассматривается как установление устойчивых связей при изучении различных дисциплин и освоение знаний в процессе участия в работе различных внешкольных мероприятий. Обучение учащихся начальной школы на интеграционной основе дает возможность существенно изменить концептуальные и методологические подходы, а именно:

- сформировать представления о целостности мира, взаимосвязи всех его явлений и объектов;

- объединить «усилия» учебных предметов по формированию ведущей деятельности младшего школьника и обеспечить вклад каждого в решение этой задачи.

- обеспечить возможность установления связей между полученными знаниями об окружающем мире и конкретной практической изобразительной деятельностью школьника, создает условия для усиления значения разнообразной деятельности как способа познания разных сторон окружающей действительности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Антология педагогической мысли Казахстана. Составители: К.Б. Жарыкбаев, С.К.Калиев. – Алматы, 1999. – С. 284, 305, 429.
2. Лемберг Р.Г. Дидактические очерки. – Алматы, 1964. – С.140.
3. Сухаревская Е.Ю. Интегрированное обучение в начальной школе. – Ростов Н/Д, 2003. – С. 73.
4. Ушинский К.Д. Сбор.соч.: В 11 т.– М., 1952. – Т. 2 – С. 52-53.

ТҮЙІНДЕМЕ

Байназарова Т.Б., п. э. к., доцент

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ПӘНАРАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ОҚУ-ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Мақалада «интеграция», «педагогикалық интеграция» ұғымдарының мәні ашылған. Сондай-ақ, пәнаралық интеграция негізінде бастауыш мектепте оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастырудың жолдары қарастырылған.

Түйін сөздер: пәнаралық интеграция, оқу-тәрбие процесі, тұлға.

SUMMARY

*T.B. Bainazarova, candidate of pedagogical sciences, associate professor
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS AT THE ELEMENTARY SCHOOL ON THE BASIS OF INTERDISCIPLINARY INTEGRATION

The article is written about the general understanding of the word «pedagogical interaction», «aesthetic interaction» of pupils the junior school.

Keywords: pedagogical interaction, aesthetic interaction.

ӘОЖ 37: 18

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕГЕ ҚАТЫСТЫ ОЙЛАР

*У.Р. Кансеитова, п.ғ.к.
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Эстетикалық тәрбиенің басты құралдарының бірі көркемөнер туындылары болса, ол адамдарды жақсыға еліктетіп, кез келген істің, құбылыстың жақсы жағын көре білуге, оны байытып, дамытуға жұмылдырылған. Олай болса, Абай Құнанбаев шығармаларындағы эстетикалық тәрбиелік ойлар туралы сөз қозғамас бұрын, оның көркемдік талғам парасатының қалыптасуына ықпал еткен факторлар туралы айтқан орынды.

Ақын медреседе оқып жүрген кезінде, көбінесе, шығыс ақындарының шығармаларын көп оқығаны туралы оның өмірбаянын зерттеушілер М.Әуезов, С.Мұқанов, Р.Сыздықова, Қ.Жұмалиев, Х.Сүйіншәлиев, З.Қабдолов т.б. жеткілікті айтқан. Бұны олар Абайдың алғашқы ақындық жолына түсуінің еліктеуден басталғанын, ізденіс кезеңі ретінде қарастырады. Зерттеуші ғалымдар жалпы ақынның қалыптасуына үш бұлақ – Шығыс поэзиясы мен қазақ ауыз әдебиеті, орыс әдебиеті және Еуропалық әдебиеттің ықпалы болғанын айтып келеді. Кейін келе ақын поэзияны еркін меңгерген кезде өз жолын анық бейнелейтін шығармалар жазады, қазақ әдеби тілінің бай қорын емін-еркін пайдалануын оның тіл тазалығынан көруге болады. Осы орайда біздің мақсатымыз – ғұлама ақын, философ Абай Құнанбаев шығармаларындағы эстетикалық ой-пікірлерін студент жастарға эстетикалық тәрбие беру мақсатында тиімді пайдалану.

Түйін сөздер: табиғат көркемдігі, сөз өнері, эстетика, шығармалар, ой жүргізу, дағдылану, ұтымды пайдалану.

Еліміздің көркейіп, өркениетті елдер қатарына, әсіресе, халықаралық деңгейге көтерілуі осы заманғы жас ұрпақтың бет-бейнесі және олардың тәрбиелік деңгейіне де тікелей байланысты. Олай болса, бүгінгі жоғары оқу орындарындағы студент жастар бойынан жаһандану заманына лайық, әлемдік мәдениет пен өзге тілдерді меңгеру және тіл арқылы өз мәдениетінің жетістігін дамыту мүмкіндіктерін қарастыруды қажет етеді.

Бұны қайтадан жандандырудың көп жолдарының бірі – халқымыздың көркемдік тәрбиеге байланысты ертеден келе жатқан ой-пікірлеріне сүйене отырып, солардың ішінен қазіргі заманғы эстетикалық тәрбие беруді шешуде іргетасы болатын ұрымтал ойларды бүгінгі күн талаптарына сай пайдалану. Бүгінде еліміздің білім беру ұйымдарында Абай шығармаларын оқыту мен оларды тәрбие үдерісінде пайдалану жұмыстары жанданып келеді.

Ақын шығармалары арқылы эстетикалық тәрбие беруді қарастырғанда алдымен шығармаларын философияның эстетикалық талабы тұрғысынан қарастыру, содан соң ғана солар арқылы эстетикалық тәрбие беру мәселелеріне назар аудару керек деген ойдамыз.

Ақын медреседе оқып жүрген кезінде, көбінесе, шығыс ақындарының шығармаларын көп оқығаны туралы оның өмірбаянын зерттеушілер М.Әуезов, С.Мұқанов, Р.Сыздықова, Қ.Жұмалиев, Х.Сүйіншәлиев, З.Қабдолов т.б. жеткілікті айтқан. Бұны олар Абайдың алғашқы ақындық жолына түсуінің еліктеуден басталғанын, ізденіс кезеңі ретінде қарастырады. Кейін келе ақын орыс әдебиеті және сол арқылы Еуропа әдебиетімен де таныса бастайды. Зерттеуші ғалымдар жалпы ақынның қалыптасуына үш бұлақ – Шығыс поэзиясы мен қазақ ауыз әдебиеті, орыс әдебиеті және Еуропалық әдебиеттің ықпалы болғанын айтып келеді. Сонымен, кейін келе ақын поэзияны еркін меңгерген кезде өз жолын анық бейнелейтін шығармалар жазып, қазақ әдеби тілінің бай қорын емін-еркін пайдаланғанын және тіл тазалығын көруге болады.

Ақын қаламының қуаты артып, өмір тәжірибесі толысқан сайын қыз сұлулығына талғамы да басқаша деңгейге көтеріле түседі, ол «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы» өлеңінде сұлуды – кең маңдай, аласы аз қара көзі, қасы туған айдың бір жаңасындай, қыр мұрын, ақша жүз, алқызыл бет, тісі қолмен тізгендей, мойыны жұп-жұмыр, жауырыны тегіс, иығы тік, нәзік бел, бойы ұзын да емес, қысқа да емес, толқынды қара шаш – сыртқы келбетін айта келе, енді оның ішкі жан дүниесіне үңіледі – сөзі әдепті, мағыналы, саусағы іске ыңғайлы, – деп үйлесімділік табады. Соңында «көз таңдайды» деген жалғыз сөз, ақынның талғамынан хабардар етеді.

Қыздар арасында кездесетін кейбір нашар қылықтарды «бұртақтаған, орынсыз жыртақтаған» деп келтірсе, осы «Қандай қызда ләззат бар жан татпаған» өлеңінде жігіттерді де сынай кетеді «арсыз, ұятсынбайды, тыртақтаған, ой таппаған, күр бекерге бұлғақтаған» десе, бұған «сыр сақтаған» жігітті қарсы қояды. Ақын мұраты әйтеуір еңбек еткен жігіт.

Табиғат көркемдігі – кез келген адамның жанына қуаныш ұялатып, сезімін оятатын ұрымтал дүние.

Ғабит Мүсірепов «Үлкен сарынның ақыны» деген еңбегінде Абайдың орыс классиктері – А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, Толстой, Салтыков-Шедрин, Некрасов т.б.-лардан үлгі-өнеге алғанын айта келіп, әсіресе, табиғат көркемдігі мен адамның сезіміне қатысты тұстарына тоқталады. Жазушы «Абайда еліктеу жоқ, үндестік барын даусыз дәлелдейтін көп өлеңдер бар» екенін баса көрсетеді.

Атап айтсақ, табиғат көркемдігіне байланысты Абайдың «Жазы» мен «Қысы» Пушкин, Некрасовта кездесетін «Жаз» бен «Қыстарға» үндес. «Бірақ, ол үндестік сезіну жағынан реалистік ақындардың өз ойын өзінше дәл суреттей алу жағынан суреттеу» дей келе, «оны орыс әдебиетіндегі, я басқа бір әдебиеттегі қалпында емес, қазақ әдебиетінің рухына төл тумадай қабыса кететін етіп кіргізді» деп жоғары бағалайды. Алайда, қазіргі кезде адамдардағы сезім тапшылығы олардың ішкі жан дүние әлемін кедейлендіріп, мұқалтып отырған секілді. Табиғат көркемдігін жырламаған ақын, сипаттамаған жазушы жоқ. Олар табиғаттың сөз түріндегі бейнесі арқылы адамның сезімін қозғауды көздеген. Адамға ең жақын табиғат көркемдігі.

Табиғат – бұл қоршаған әлемнің әр алуан туындысы. Әркімнің туған жері – тау, тас, құм, шөл, мұз бен қар болуына қарамастан өзіне көркем және туған анасы секілді тартып тұрады. Табиғат өнерде сөз, әуен, бояу арқылы бейнеленеді. Ақын, жазушылар табиғаттың ашық, айқын тұстарымен бірге әдеттегі адамдар көре алмайтын, көрсе де көркемдеп айта алмайтын құбылыстарын сөзбен суреттеп бейнелейді. Сондай суреткерлік Абай өлеңдерінде ерекше байқалады, мысалы, ол «Қансонарда бүркітші шығады аңға» өлеңінде аңшылықтың ерекшеліктерін тұрмыс салтымен ұштастыра келіп ұтымды және көркем сөздермен ұйқастыра келтірген. Солардың ішінде осы өлеңге түр беріп тұрған және оның көркемдігін өңіне келтіріп тұрған сөздер, «ғанибет, ықшам, қайтқан ізі, із шалғанда, қағушы ойда, томаға, самғағанда, тісін қайрап» т.б. Осы өлеңнің бүкіл эстетикалық маңызын көз алдына алып келетін көріністер жаңа жауған аппақ қар:

Қансонарда бүркітші шығады аңға...
 Салаң етіп жолықса қайтқан ізі,
 Сағадан сымпың қағып із шалғанда...

Түлкі мен бүркіттің арпалысуының аппақ қар үстіндегі бейнесін және шомылып жатқан сұлу қызбен салыстырған тұсы:

Қар – аппақ, бүркіт – қара, түлкі – қызыл,

Ұқсайды қаса сұлу шомылғанға..., – деп келтіргені қай жастағы адамға болса да түсінікті, десек те қазіргі кездегі қалада туып-өскен, қыстың даладағы сипатын көзімен көрмеген, ал аңшылықтың жайын тек мылтық асынып барып, бір-екі ит-құсты аяусыз өлтіру немесе атып келу деп таяз түсінетін мектеп оқушылары мен студенттеріне эстетикалық тәрбие ұйымдастыруда осының мәнін көркемдік заңдылығымен түсіндіру қажеттігі туындап отыр. Бұл өз кезегінде оқушылардың экологиялық көзқарасын қалыптастыруға да септігін тигізер еді.

Абайдың табиғат лирикасын сөз еткенде әдебиет теориясындағы бейнелеу әдісін ескере отырып, оны орыс әдебиетінде осы қыс бейнесінің берілуімен салыстырмалауға болады. Мысалы, Некрасов қысты «мороз – красный нос» деп бейнелесе, Абай қазақ халқының түсінігіне жақын «кәрі құда» бейнесінде береді. Ол Абайдың орыс әдебиетіндегі әдістерді үйреніп, өзінше, қазақ ауылы ұғымына жақын меңгеруі деуге болады.

Бұл жөнінде Қ.Жұмалиев Абай поэзиясының тіліне байланысты еңбегінде талдап келтірген. Осыған орай Абайдың психологиялық параллелизм әдісі жөнінде де осыны айтуға болады. Мысалы, қыс бейнесін А.С.Пушкиннің «Қысқы кеш» өлеңімен де салыстыруға болады. Осындай салыстыруды ақынның «Желсіз түнде жарық ай» өлеңіне байланысты айтуға болады. Бұл еңбек педагогика, оның ішінде, эстетикалық тәрбиеге байланысты болған соң әдеби талдауларға тереңдей бермедік. Өйткені, олар туралы жеткілікті жазылған. Бұдан басқа ақынның «Жаз», «Күз», «Қараша, желтоқсан мен сол бір екі ай», «Қыс», «Желсіз түнде жарық ай», «Қарашада өмір тұр» т.б. табиғат құбылыстарына арналған өлеңдерін де эстетикалық тәрбие мақсатында қолдануға болатындығы айтылып келеді.

Бұл ретте ақын шығармасы арқылы эстетикалық тәрбиеге байланысты сөз қозғағанда көпшілік авторлар, мектеп мұғалімдері т.б. зерттеушілер осы табиғат туралы жазған өлеңдерін ғана ескереді. Бұдан «Ақынның басқа шығармалары арқылы эстетикалық тәрбиені жүзеге асыруға болмай ма?» деген заңды сұрақ туындайды. Осы орайда Абай шығармаларынан студенттерге эстетикалық тәрбие беруде ақынның барлық шығармалары негізінде жүзеге асырудың жолдарын қарастыруға болады. Сондықтан табиғат туралы өлеңдерін эстетикалық тәрбиенің бір қыры деп қана айтуға болады. Сонымен, табиғат туралы ақынның басқа өлеңдерін талдағанда олардың тек табиғат көркемдігі емес, сонымен бірге адамның көңіл күйі мен әлеуметтік ахуалын да өлең сөзбен сипаттау ақын шығармашылығының ерекшеліктерінің бірі деуге болады. Оның эстетикалық мәні де осында, мысалы, қыс мезгілінің өзіндік табиғи көркемдігі – ақ киім, ақ сақал, ақ қырау, сықырлап, үскірік, аяз, қар жауып, долданғанда, үй шайқалды деп келтірілсе, сол кездегі адамдардың жай-күйін, олардың әлеуметтік ахуалын табиғаттың осы мезгілінің қаталдығымен байланыстырған – домбығып, үсік шалды, шыдамай теріс айналды деп, ал сол кездегі малдың жайын жылқы арқылы:

Қар тепкенге қажымас қайран жылқы,

Титығы құруына аз-ақ қалды, – деп осы кездегі табиғаттың бөлінбес белгісі қасқыр туралы айтып келеді де малшыларға – қор қылма, күзетіндер, қайрат қыл, – деп ескерте отырып «Құр жібер мына антұрған кәрі шалды» деп ой қорытады. Осы өлеңдегі сезімге әсер ететін тұстарын табиғатпен байланыстырсақ, ол әрі көркем, әрі қатал, сондықтан мұнда эстетиканың екі санаты – көркемдік пен ұсқынсыздық тоғыса келіп, өмірдің қарама-қайшылықтарын көрсететін, біріне екіншісі қарсы келуіне қарамастан бір бүтін табиғат құбылысының адам өміріндегі мәнін көрсетіп отыр.

Табиғат көркемдігі мен ондағы құбылыстар адамның эстетикалық сезімі мен байқағыштығын дамытып, көңілде ой жүргізіп, қиялдануына азық болатыны белгілі. Табиғат

құбылыстарын бақылап, одан сабақ алу өнер туындыларын танып-білу, бағалау және қабылдап түсінуге негіз болады. Табиғат құбылыстарын бақылап өскен адам әдебиет туындылары, соның ішінде поэзия және басқа да көркем өнер туындыларын қабылдауға бейімді де бейілді болып өсетіні туралы педагог ғалымдар айтып келеді. Табиғат көркемдігінен адамдар шығармашылыққа шабыт алады, ойлау іс-әрекетіне қор жинайды. Табиғат – сұлулықтың қайнар бұлағы болғандықтан эстетикалық тәрбиедегі оның орнын басқа ешқандай жасанды туындылармен теңестіру мүмкін емес. Табиғатты бақылау арқылы қиялдануға жол ашылады, сөйтіп эстетикалық сезімнің дамуына ықпал етеді. Абай Құнанбаев осындай табиғаттың көркем туындысын бақылап, одан ләззат алып, тояттап өскен. Сондықтан ол оны сөз түрінде суреттегенде сан алуан теңеулер мен салыстырмалар, гипербола, парабола секілді тәсілдерді әдебиет теориясын білмей тұрып-ақ, туа біткен дарыны мен данагөйлігі нәтижесінде сипаттай алған. Мысалы, «Қызарып, сұрланып» өлеңінде адамның «елбіреп, қалтыраған» жас та нәзік сезімі мен табиғат көрінісінің сәйкестігін:

Жанында жапырақ,
 Үстінде жұлдыз да.
 Елбіреп, қалтырап,
 Жігіт пен ол қыз да, – деп суреттеген.

Жалпы ақынның табиғат көркемдігін толайым сезініп, көңіл толқуларын сөзбен жеткізудегі шеберлігін оның «Желсіз түнде жарық ай» өлеңінен көруге болады. Осы құбылысты көрмеген адам оны дәл ақын Абайдай жеткізе алмас еді. Оның сезімге әсерінің қуаттылығын өлеңдегі «сәулесі суда дірілдеп..., тасыған өзен күрілдеп..., жапырағы сыбырласып..., құлпырған жасыл жер жүзі» деген сөздерден көреміз. Мұнда да ол табиғаттағы көріністерді адамдар арасындағы қарым-қатынас пен жүріс-тұрысымен астарластырып, қабыстыра келтірген, мысалы:

Таймаңдамай тамылжып,
 Бір суынып, бір ысып.
 Дем ала алмай дамыл қып,
 Елең қағып, бос шошып.

Соңғы тармақтан, әрине, ақын қыз туралы айтып тұрғаны, «сөз айта алмай бөгеліп» ақынның өзі не болмаса сол сынды жігіт туралы деп ұғынуға болады.

Адамның әлеуметтік-психологиялық ахуалын табиғатпен қатарластыра суреттеу ақын шығармашылығының басты ерекшеліктерінің бірі деуге болады, мысалы, «Тоты құс түсті көбелек» өлеңінде ол сондай сан алуан бояулармен құлпырған көбелекті көркем және табиғат құбылыстарын адам өмірімен сипаттауда осы өлеңінің астарында балалық, жастық шақты жазғы табиғатпен салыстырмалай келе «бәйшешек солмақ... көбелек өлмек» деп келеді де адам өмірімен астарластырып, адамзатқа керек нәрселерді санап шығады: «сүймек, сезбек, кейімек, харекет қылмақ, жүгірмек, ақылмен ойлап сөйлемек» деген соңғы шумағы адам мен табиғат арасындағы ерекшелікті көрсетеді. Осы жерден адамның ішкі жан дүниесі мен сыртқы іс-қимылы арасындағы байланысы табиғатпен астарласа келіп заман, қоғам, әлем секілді макроортаға араласып, ұштасып жататынын көреміз:

Әркімді заман сүйремек,
 Заманды қай жан билемек.
 Заманға жаман күйлемек,
 Замана оны илемек.

Бұл өлеңінде көптің ішіндегі жеке адам немесе бүкіл бір дәуір не замандағы жеке адамның мінез-құлқын сипаттаған. Заманға ілесе алмаған адамның ұсқынсыз кейпі өлеңмен беріліп отыр. Жан рахатын табиғаттан іздегендігін біз «Қансонарда бүркітші шығады аңға» өлеңінен көреміз. Бұған дәлел ақынның осы өлеңін алдымен оқығандағы алғашқы әсері туралы сөз қозғағанда студенттердің аузына түскен алғашқы сөз «аппақ, әлі ешкімнің ізі түспеген, жаңа жауған қар», «таудың басында бір, төмен жағында (ойда) тағы бір аңшының тұрғаны», «олардың үстінде ішік, басында тұмақ, қолында бүркіт» дегенді айтысты.

Адамның мінез-құлық эстетикасын ақын шығармаларынан іздегенде оның сыртқы сипаты, іс-әрекеті мен ым-ишарат, жаңсаулары, сөйлеген сөзінің мәнділігі т.б. ұштастыра қарастыру керек. Өйткені, ақын адамның бүкіл болмысын бір-бірінен бөлмей, тұтас, жан-жақты зерделейді. Оның талғамына іліккен қыз сипатынан көреміз де, бүгінгідей «еуропацентрлік» ұғымға еліктеу тұсында ақынның көзқарасының оған мүлде қарама-қайшы болғанын аңғарамыз, ол: «Иузи-рәушан көзі – гәуһар» өлеңінде қыз сұлулығын шығыс ғұламаларынша сипаттай келе, оны көргендегі эстетикалық ләззатын:

Кетіп қуат, йұмылып көз,

Бойың сал-сал бола нигә? – деп өзіне сұрақ қояды. Мүмкін ол бұның сұлулыққа құмарлықтан туған күшті сезімнің әсері – эмоция қуаты екенін бала жігіт кезінде әлі түсіне бермегендігінен шығар? Не десек те, әйтеуір, эстетикалық сезімнің болғанын анық көреміз. Осының жалғасы іспетті «Әліпби» өлеңінде де сұлу қыздың суретін айға, ернін шекерге, ақылын кемелге теңеп, өзін асыл, қас, кірпік, көзін жазу өнеріне балап, осы сұлулықтың эстетикалық әсерінен туындаған бойындағы сезім әсерін – күйдірді, мүшкіл, сабырым қалмады, ақылымды тартып алды, уайым жеп, өлді деп ойлаңыз деген сөздермен білдірген.

Ақынның эстетикалық талғамы қазіргі кезде де өз құндылығын жойған жоқ, қашанда қыз сұлуы – қыпша бел, қара көз, жігіт сұлуы – ойлы, еңбекшіл. Ақын жалпы адамды мінез-құлқы мен жүріс-тұрысы, адаммен болған қарым-қатынасы арқылы бағалаған. Кім ақылды, мінезді, ізденгіш, еңбекшіл болса – сол көркем, сол әдепті, сол асқақ. Ақынның бұл пікірлері адамның көркемдігі туралы ой жүгіртіп, пайымдау арқылы бағалауға мүмкіндік береді.

Ақын шығармаларын эстетикалық тұрғыда талдаған зерттеуші А.Тұрбекова «ақын топшылауында өлең, ән, күй болмыс көрінісі болғандықтан, мұң, зар, шер өмір қайшылығын да бейнелейді», – деп олардың өмірмен байланысын жоғары бағалаған. Қайғы, қасіреттен туындайтын күйіну, қапалану, торығу, жабырқау, ызалану мен ашу сияқты эстетикалық сезімінің барлығын, менің пайымдауымша, қуаныш, сүйініштен басым бастан кешкендігінен шығармалары хабар береді. Осыған орай өлеңдері жас буындардың эстетикалық сезімін оятуға, адам өміріндегі қайғы, қасіретті орынды бағалай білуге тәрбиелеуде ұрымтал құрал бола алады.

Біздің оқу пәніміз ағылшын тілі болғандықтан, осы пәнге арналған сабақтарда Абай Құнанбаев шығармаларындағы осындай ой-пікірлерді сабақта қолдану. Бұл жерде ағылшын тілі пәні негізге алынғандықтан, сабақтың білім беру мақсаты: шетел тіліндегі сөздерді меңгеру, мағынасын дұрыс пайымдау, дұрыс айту, байланыстырып сөйлеу, дұрыс аудару, жылдам аудару немесе ойлау және шығармашылық мүмкіндіктерін дамытуда Абай шығармаларын ұтымды пайдалану.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Абай. Энциклопедия. Бас редактор Нұрғалиев Р.Н. – Алматы, 1995. – Б.13.
2. Абай Құнанбаев. Шығармалардың екі томдық толық жинағы. – Алматы: Жазушы, 2005. – Т. 1,2.
3. Әуезов М. Әр жылдар, ойлар. – Алматы, 1959. – 142 б.
4. Мұқанов С. Наш Абай // Ленинская смена, 1971. – 28 май.
5. Сыздықова Р. Абайдың сөз өрнегі. – Алматы, 1995. – 207 б.
6. Жұмалиев Қ. Абай Құнанбаев // Сөз зергерлері. – Алматы, 1966. – Б. 350-395.
7. Сүйіншәлиев Х. Абайдың эстетикалық көзқарасы // Қазақ әдебиеті. – 1980. –18 июль. –Б. 10.
8. Қалмырзаев А.С. Абайдың эстетикалық көзқарасы // Жұлдыз. – 1974. – №5.
9. Қабдолов З. Абайдың ақындығы. – Алматы: Жазушы, 1988. – Б. 9-42.
10. Халитова І.Р. Абай Құнанбаев мұрасын оқу-тәрбие процесіне енгізу тарихы (1960-1995 жж.): пед. ғыл. док. ... дис. – Алматы, 1998. – 250 б.
11. Тұрбекова А. Абайдың әдеби-эстетикалық көзқарасы жайында // Қазақстан мектебі. 1975. – № 7. –Б. 93-94.

РЕЗЮМЕ

Кансеитова У.Р., к.п.н.

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

МЫСЛИ КАСАЮЩИЕСЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ВОСПИТАНИЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБАЯ КУНАНБАЕВА

В данной статье рассматриваются природная красота, эстетический вкус и эстетические мнения, касающиеся эстетического характера в творчестве Абая. Цель использования произведений Абая развитие творческого мышления и навыков перевода.

Ключевые слова: красота природы, искусство слова, эстетика, произведение, мыслить, эффективное использование.

SUMMARY

Kanseitova U.R., candidate of pedagogical sciences

(city Almaty, Kazakh State Women`s Teacher Training University)

THOUGHTS ABOUT AESTHETICAL EDUCATION IN WORKS OF ABAY KUNANBAEV

This article focuses on the opinion concerning the natural beauty, aesthetic choice and behavior in the Abay's work.

Keywords: beauty of nature, art of word, aesthetics, works, to think, efficient use.

UDC 37.013

THE ROLE OF GAMES IN TEACHING AND LEARNING LANGUAGES

Z.B. Kulmanova, master, teacher

*(city Almaty, Kazakh Economic
University named after T.Ryskulov)*

Abstract: Famous British teacher and educator Andrew Wright in his books' Language learning is hard work. Effort is required at every moment and must be maintained over a long period of time. Games help and encourage many learners to sustain their interest and work.

Games also help the teacher to create contexts in which the language is useful and meaningful. The learners want to take part and in order to do so must understand what others are saying or have written, and they must speak or write in order to express their own point of view or give information.'

The need for meaningfulness in language learning has been accepted for some years. A useful interpretation of 'meaningfulness' is that the learners respond to the content in a definite way. If they are amused, angered, intrigued or surprised the content is clearly meaningful to them. Thus the meaning of the language they listen to, read, speak and write will be more vividly experienced and, therefore, better remembered.

Keywords: games, motivating, relaxing, meaningful context.

Games offer students a fun-filled and relaxing learning atmosphere. After learning and practicing new vocabulary, students have the opportunity to use language in a non-stressful way.

Games are also motivating. Games introduce an element of competition into language-building activities. This provides valuable impetus to a purposeful use of language (Prasad 2003). In other words, these activities create a meaningful context for language use. The competitive

ambiance also makes learners concentrate and think intensively during the learning process, which enhances unconscious acquisition of inputs. Most students who have experienced game-oriented activities hold positive attitudes towards them [1,56]. An action research conducted by Huyen and Nga, students said that they liked the relaxed atmosphere, the competitiveness, and the motivation that games brought to the classroom. On the effectiveness of games, teachers in Huyen and Nga's (2003) reported that action research reported that their students seem to learn more quickly and retain the learned materials better in a stress-free and comfortable environment.

If it is accepted that games can provide intense and meaningful practice of language, then they must be regarded as central to a teacher's repertoire. They are thus not for use solely on wet days and at the end of term! Another distinguished scholar, Aydan Ersoz, of USA noted them following:

Language learning is a hard task which can sometimes be frustrating. Constant effort is required to understand, produce and manipulate the target language. Well-chosen games are invaluable as they give students a break and at the same time allow students to practice language skills. Games are highly motivating since they are amusing and at the same time challenging. Furthermore, they employ meaningful and useful language in real contexts. They also encourage and increase cooperation.'

Games are highly motivating because they are amusing and interesting. They can be used to give practice in all language skills and be used to practice many types of communication.'

In Korea a noted teacher Lee Su Kim distinguished games as follows.

There is a common perception that all learning should be serious and solemn in nature, and that if one is having fun and there is hilarity and laughter, then it is not really learning. This is a misconception. It is possible to learn a language as well as enjoy oneself at the same time. One of the best ways of doing this is through games.

There are many advantages of using games in the classroom:

1. Games are welcome break from the usual routine of the language class.
2. They are motivating and challenging.
3. Learning a language requires a great deal of effort. Games help students to make and sustain the effort of learning.
4. Games provide language practice in the various skills- speaking, writing, listening and reading.
5. They encourage students to interact and communicate.
6. They create a meaningful context for language use.'

Many experienced textbook and methodology manuals writers have argued that games are not just time-filling activities but have a great educational value. W. R. Lee holds that most language games make learners use the language instead of thinking about learning the correct forms [3, 75]. He also says that games should be treated as central not peripheral to the foreign language teaching programme. A similar opinion is expressed by Richard-Amato, who believes games to be fun but warns against overlooking their pedagogical value, particularly in foreign language teaching. There are many advantages of using games. «Games can lower anxiety, thus making the acquisition of input more likely» [3, 147]. They are highly motivating and entertaining, and they can give shy students more opportunity to express their opinions and feelings [4, 59]. They also enable learners to acquire new experiences within a foreign language which are not always possible during a typical lesson. Furthermore, to quote Richard-Amato, they, «add diversion to the regular classroom activities», break the ice, «[but also] they are used to introduce new ideas» [4, 98]. In the easy, relaxed atmosphere which is created by using games, students remember things faster and better [5, 218]. S. M. Silvers says many teachers are enthusiastic about using games as «a teaching device», yet they often perceive games as mere time-fillers, «a break from the monotony of drilling» or frivolous activities. He also claims that many teachers often overlook the fact that in a relaxed atmosphere, real learning takes place, and students use the language they have been exposed to and have practiced earlier [5, 97]. Further support comes from Zdybiewska, who believes games to be a good way of practicing language, for they provide a model of what learners will use the language for in real life in the future [6, 86].

Games encourage, entertain, teach, and promote fluency. If not for any of these reasons, they should be used just because they help students see beauty in a foreign language and not just problems that at times seem overwhelming.'

When to Use Games Ms. Uberman noted that 'Games are often used as short warm-up activities or when there is some time left at the end of a lesson. Yet, as Lee observes, a game «should not be regarded as a marginal activity filling in odd moments when the teacher and class have nothing better to do» [7, 113]. Games ought to be at the heart of teaching foreign languages. Rixon suggests that games be used at all stages of the lesson, provided that they are suitable and carefully chosen.'

Games also lend themselves well to revision exercises helping learners recall material in a pleasant, entertaining way. All authors referred to in this article agree that even if games resulted only in noise and entertained students, they are still worth paying attention to and implementing in the classroom since they motivate learners, promote communicative competence, and generate fluency.

Learning Vocabulary Games have been shown to have advantages and effectiveness in learning vocabulary in various ways. First, games bring in relaxation and fun for students, thus help them learn and retain new words more easily. Second, games usually involve friendly competition and they keep learners interested. These create the motivation for learners of English to get involved and participate actively in the learning activities. Third, vocabulary games bring real world context into the classroom, and enhance students' use of English in a flexible, communicative way.'

Therefore, the role of games in teaching and learning vocabulary cannot be denied. However, in order to achieve the most from vocabulary games, it is essential that suitable games are chosen. Whenever a game is to be conducted, the number of students, proficiency level, cultural context, timing, learning topic, and the classroom settings are factors that should be taken into account.'

The collection of word games is a valuable resource for the teacher of young through adult learners of English as a second or foreign language. Focusing primarily on language development through the use of high frequency vocabulary and structures, they reinforce classroom lessons and provide additional spelling, conversation, listening and speaking practice.

The most instructive language learning games are those that emphasize specific structures. They do not only practice the basic pattern but also do so in a pleasant, easy way that allows the students to forget they are drilling grammar and concentrate on having fun. The following games are concerned with Yes/No questions, Wh-questions, tag questions, comparative and superlative, adverbs, modals, demonstratives, etc.

Most learners somehow accept that the sounds of a foreign language are going to be different from those of their mother tongue. What is more difficult to accept is that the grammar of the new language is also spectacularly different from the way the mother tongue works. At a subconscious, semiconscious and conscious level it is very hard to want to switch to «to be» ('I'm 23', 'I'm hungry', 'and I'm cold') if it is «have» in Italian.

Grammar is perhaps so serious and central in learning another language that all ways should be searched for which will focus student energy on the task of mastering and internalizing it. One way of focusing this energy is through the release offered by games. Teenagers are delighted to be asked to do something that feels like an out-class activity and in which they control what is going on in the classroom – they become the subjects, while for a lot of the 15,000 hours they spend in schools they are the objects of teaching. The point is that fun generates energy for the achievement of the serious goal.

Grammar games can be used in three ways:

- diagnostically before presenting a given structure area to find out how much knowledge of the area is already disjointedly present in the group;
- after a grammar presentation to see how much the group have grasped;
- as revision of a grammar area.

One should not use grammar games as a Friday afternoon 'reward' activity. Using them as a central part of the students' learning process would be a better idea. Thus, each game is proposed

for a given level ranging from beginner to advanced. This refers simply to the grammar content of that particular game. But, as it has been already mentioned above, a lot of activities can be adapted to different classes with different grammar components. By changing the grammar content a teacher can, in many cases, use the game frame offered at a higher or lower level. Generally, any frame can be filled with any structures you want to work on with your students. The students have to take individual responsibility for what they think the grammar is about. The teacher is free to find out what the students actually know, without being the focus of their attention. Serious work is taking place in the context of a game. The dice throwing and arguing lightens and enlivens the classroom atmosphere in a way that most people do not associate with the grammar part of a course. The game's locomotive pulls the grammar train along. Everybody is working at once- the 15-30 minutes the average game lasts is a period of intense involvement.

Other reasons for including games in a language class are:

1. They focus student attention on specific structures, grammatical patterns.
2. They can function as reinforcement, review and enrichment.
3. They involve equal participation from both slow and fast learners.
4. They can be adjusted to suit the individual ages and language levels of the students
5. They contribute to an atmosphere of healthy competition, providing an outlet for the creative use of natural language in a non-stressful situation.
6. They can be used in any language-teaching situation and with any skill area whether reading, writing, speaking or listening.
7. They provide the immediate feedback for the teacher.
8. They ensure maximum student participation for a minimum of teacher preparation.

A game should be planned into the day's lesson right along with exercises, dialogues and reading practice. It should not be an afterthought.

Games are a lively way of maintaining students' interest in the language, they are fun but also part of the learning process, and students should be encouraged to take them seriously. They should also know how much time they have to play a game. It's not useful to start a game five minutes before the end of the lesson. Students are usually given a 'five-minute warning' before the time is over so they can work towards the end.

The older the students are, the more selective a teacher should be in choosing a game activity. Little kids love movements, while older ones get excited with puddles, crosswords, word wheels, and poster competitions whatever. Modern language teaching requires a lot of work to make a lesson interesting for modern students who are on familiar terms with computers, Internet and electronic entertainment of any kind. Sympathetic relations must exist not only among students but between students and a teacher. It's of special importance for junior students because very often they consider their teachers to be the subject itself, i.e. interesting and attractive or terrible and disgusting, necessary to know or useless and thus better to avoid.

A teacher should bear in mind that it is the content, not the form, which is of interest to the child. A toddler does not learn to say, «Cookie, please», in her native language because she is practicing the request form. «Cookie, please» is learned because the child wants a cookie.

So children learn with their whole beings. Whole-child involvement means that one should arrange for the child's participation in the lesson with as many senses as possible. Seeing pictures of children performing actions and repeating, «The boy is running», «The girl is hopping» is not at all as effective as when students do the actions themselves in response to commands and demonstrations from the teacher.

All said above is fairly true to adult learners not only children, because of our common human nature to possess habits through experience. We all learned to understand and speak our first language by hearing and using it in natural situations, with people who cared for and about us. This is the most effective and interesting way to learn a second language as well. The experts now advise language teachers to spend most of the classroom time on activities that foster natural acquisition, rather than on formal vocabulary and structure explanations and drills. They insist that «once you have become accustomed to the rewards and pleasures gained from teaching through activities, you

will wonder how second-language teaching ever got to be anything else. Your own ideas for activities and their management will flow, and your students' learning rates will soar!» «Activities' mean action games, finger and hand-clapping games, jump rope and ball-bouncing games, seat and card games, speaking and guessing games and even handicraft activities. Judging the results we have nothing but believe them.

'In conclusion, learning vocabulary through games is one effective and interesting way that can be applied in any classrooms. The results of this research suggest that games are used not only for mere fun, but more importantly, for the useful practice and review of language lessons, thus leading toward the goal of improving learners' communicative competence.'

So language learning is a hard task which can sometimes be frustrating. Constant effort is required to understand, produce and manipulate the target language. Well-chosen games are invaluable as they give students a break and at the same time allow students to practice language skills. Games are highly motivating since they are amusing and at the same time challenging. Furthermore, they employ meaningful and useful language in real contexts. They also encourage and increase cooperation.

Games are highly motivating because they are amusing and interesting. They can be used to give practice in all language skills and be used to practice many types of communication.

I noticed that those groups of students who practiced grammar activity with games felt more motivated and interested in what they were doing. However, the time they spent working on the words was usually slightly longer than when other techniques were used with different groups. This may suggest that more time devoted to activities leads to better results. The marks students received suggested that the fun and relaxed atmosphere accompanying the activities facilitated students' learning. But this is not the only possible explanation of such an outcome. The use of games during the lessons might have motivated students to work more on the vocabulary items on their own, so the game might have only been a good stimulus for extra work.

Although, it cannot be said that games are always better and easier to cope with for everyone, an overwhelming majority of pupils find games relaxing and motivating. Games should be an integral part of a lesson, providing the possibility of intensive practice while at the same time immensely enjoyable for both students and teachers.

REFERENCES

1. Abbott G., McKeating D., Greenwood J. and Wingard P. The teaching of English as an international language. A practical guide. – London, 1981.
2. Azar B. Sh. Fun with grammar. – New York, 2000.
3. Ersoz Aydan. The Internet TESL Journal, Vol. VI, No. 6, June 2000.
4. Hubbard P., Jones H., Thornton B. and Wheeler R. A training course for TEFL. – Oxford: Oxford University Press, 1983.
5. Horwitz E.K., Horwitz, M.B. and Cope J.A. Foreign language classroom anxiety. The Modern Language Journal 70 (2) – 1986.
6. Su Kim. Creative Games for the Language. Class Forum Vol. 33 No 1, January – March, 1995.
7. Lee, W. R. Language teaching games and contests. – Oxford: Oxford University Press. 1979.
8. Nguyen Thi Thanh Huyen, Khuat Thi Thu Nga. Learning Vocabulary Through Games. 'Asian EFL Journal' . December 2003.
9. Rinvolucris Mario. Grammar Games: cognitive, affective and drama activities for EFL students. –Cambridge, 1989.
10. Rinvolucris Mario and Paul Davis. More grammar games. – Cambridge University Press. 1992.

ТҮЙІНДЕМЕ

Кульманова З.Б., магистр, оқытушы

(Алматы қ., Т. Рысқұлов атындағы қазақ экономикалық университеті)

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА БІЛІМДІК ОЙЫНДАРДЫҢ РӨЛІ

Үздіксіз даму үстіндегі оқу үрдісі заман талабына сай елеулі өзгерістерді күтуде. Мақалада оқу үрдісінде жиі қолдануды қажет ететін білімдік ойындардың ерекшелігі туралы айтылады. Сонымен қатар, заманауи оқу жүйесіндегі алар орны мен тиімділігі жайында сөз қозғалады.

Түйін сөздер: ойындар, мотивация, релаксация, мағыналы контекст.

РЕЗЮМЕ

Кульманова З.Б., магистр, преподаватель

(г. Алматы, Казахский экономический университет им. Т. Рыскулова)

РОЛЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИГР В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В настоящее время учебный процесс требует постоянного совершенствования, так как происходит смена приоритетов и социальных ценностей. В данной статье рассматривается преимущество образовательных игр в аудитории и их преимущество в современном учебном процессе.

Ключевые слова: игры, мотивация, релаксация, выразительный контекст.

ӘОЖ 371

М 84

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-МАМАНДАРДЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ МЕН ИННОВАЦИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ

К.Т. Медеубаева, п.ғ.к., аға оқытушы

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

Аңдатпа: Мақалада болашақ педагог-мамандардың құзыреттілігі мен инновациялық мәдениеті және педагогикалық құрылым мен жаңа технологияны қолдану – білім беру саласының басты жетістігі жайлы айтылады.

Түйін сөздер: педагог, педагогикалық инновация, технология, құзыреттілік, кәсіби біліктілік.

Әлемдік білім кеңістігінде жоғары оқу орындарындағы білім алушыларды өзгермелі өмір жағдайына тез бейімделетін, өз жолын дұрыс таңдай білетін, әртүрлі жағдайда оң шешім қабылдай алатын маман ретінде дайындау басым бағытқа ие болып отыр. Егеменді Қазақстан Республикасының бүгінгі таңдағы басты мақсаты – өркениетті қуатты 30 елдің қатарына қосылу болса, оған жетудің бірден-бір жолы әлемдік білім кеңістігінен орын алу болып табылады. Қазақ халқының ұлы тұлғасы М.Әуезов сөзімен айтқанда: «Ел мен елді, халық пен халықты теңестіретін – білім» [1].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді

ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникацияның желілеріне шығу», – [2] деп білім беруді жаңашаландыру мәселесіне ерекше көңіл бөлінген. Бүкіл дүниежүзілік білім әлеміне кіру мақсатында қазіргі кезде Қазақстанда білімнің жаңа жүйесі құрылуда. Бұл үрдіс педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіне нақты өзгерістер енгізумен қатар жүргізіледі. Елімізде болып жатқан түрлі бағыттағы өзгерістер білім беру қызметіне жаңаша қарауды, қол жеткен табыстарды сын көзбен бағалай отырып саралауды, білім алушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуды, педагог іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді.

Қазақстанның білім беру жүйесін реформалаудың жаңа кезеңі Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» стратегиялық Жолдауында, Үкіметтің, Білім және ғылым министрлігінің құжаттарында көрсетілген идеялар кешенін енгізуді талап етеді. Мұның мәні ҚР «Білім туралы» Заңында, «Білім» мемлекеттік бағдарламасында көрсетілгендей, қоғамның экономикалық және әлеуметтік жағынан ілгерлеуінің маңызды факторы ретінде білім берудің ұлттық моделін дамыту, шығармашыл тұлға қалыптастыруға дағдылану, ақыл-ой қорын жинау сияқты мақсаттарды көздейді. Бұл мәселе Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейін білім беруді дамыту Тұжырымдамасында: «Жылдам өзгеріп отыратын дүние жағдайларында алынған терең білімнің, кәсіби дағдыларының негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру», – [3] деп атап көрсетілген.

Жалпы білім берудің қазақстандық моделінің негізі білім алушылар санасына өз халқының тарихи тамырын, рухани және адамгершілік қағидаларын, отансүйгіштік, азаматтық, ұлтжандылық идеяларын, басқа халықтарға деген ізгі көзқарастарын сіңіру қажеттілігі бүгінгі білім беру мен оқу-тәрбие үрдісінің басты қағидасы болып табылады. Қазіргі уақытта педагогика ғылымының бір ерекшелігі – білім алушының тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларын шығаруға ұмтылуы.

Педагогикалық технология – оқытушы мен білім алушының іс-әрекеттерінің біріккен жүйесі арқылы іске асатын, ақпаратты білім беру нәтижесі және рефлексия негізінде білім алуға бағытталған, бір үлгідегі педагогикалық жүйе. Аталған педагогикалық жүйенің мынадай құрылымы бар:

1) оқу және тәрбиелеу мақсатында нақты жүйелі дидактикалық, педагогикалық зерттеу жүргізу;

2) оқушы меңгеруге тиісті ақпарат мазмұнын толықтыра отырып, жүйелеу;

3) қажетті дидактикалық, техникалық оқу құралдарын дұрыс қолдануын қадағалау;

4) тәрбиелеу және диагностикалық оқыту жүйесін дамыту;

5) білім алушыларға жоғары деңгейде сапалы білім беру.

Оқытудың жаңа педагогикалық технологиясын меңгеру оқытушыдан білім мазмұнын анықтайтын «Инновация», «Педагогикалық инновация», «Технология», «Педагогикалық технология» сияқты негізгі факторларды жан-жақты терең білуді қажет етеді. Жаңа технологияның педагогикалық негізгі қағидалары төмендегідей:

- білім алушыларға ізгілік тұрғысынан қарау;
- білім беру мен тәрбиенің бірлігін ұштастыру;
- білім алушының танымдық қабілетін қалыптастыру және дамыту;
- білім алушының өз бетімен әрекеттену белсенділігін ұштау;
- білім алушының танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту;
- барлық білім алушының жан-жақты дамуы үшін жүйелі жұмыс түрлерін жүргізу;
- білім алушының қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне қарай білім беру.

Білім беру саласындағы технологиялық идеялар туралы терминді шетел ғалымдары 1960 жылы «педагогикалық технология» деген атаумен ғылымға енгізді. Педагогикалық технологиялар туралы сан алуан пікірлер мен тұжырымдар бар. Атап айтқанда, В.Беспалько: «Педагогикалық технология дегеніміз – тәжірибеде жүзеге асырылатын белгілі бір педагогикалық жүйенің жобасы, ал педагогикалық жағдайларға сай қолданылатын әдіс-

тәсілдер оның құрамдас бөлігі» десе, ғалым Э.М. Роджерс инновацияны: «Инновация – нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея», – деп түсіндіреді. Педагогикалық технология М.В.Клариннің анықтауында: «Педагогикалық мақсатқа жету үшін пайдаланылатын барлық дара, инструменталдық және әдіснамалық құралдардың қолдану реті мен жиынтығының жүйесін білдіреді». Ғалым-академик В.М.Монахов оқыту технологияларының практикадағы қолданыс аясын тереңірек зерттей келіп, оны жаңаша қырынан танытады. Ғалымның пікірінше: «Технология – оқушы мен ұстазға бірдей қолайлы жағдай тудырушы оқу процесін ұйымдастыру және жүргізу, бірлескен педагогикалық әрекетті жобалаудың жан-жақты ойластырылған үлгісі». Сондай-ақ А.И.Пригожин инновация ұғымын былай түсіндіреді: «Белгілі бір мақсатқа бағытталған өзгерістерді, қоғамдық топтарды ұйымдастыру, жаңадан тұрақты элементтерді нақтылы әлеуметтік тұрғыдан енгізу» [4].

«Педагогикалық технология» ұғымы қолданысқа ену барысында педагогикада екі бағыт:

- оқу үрдісінің барлық саласында техникалық құралдарды пайдалануға бағытталған «білім саласындағы технология» немесе «оқыту технологиясы»;
- оқу үрдісінің өзін технологияландыру немесе «оқытуды технологияландыру», яғни «педагогикалық технология» пайда болды.

Болашақ мұғалімдерді даярлау қай уақытта да ең өзекті мәселелер қатарына кіретіні белгілі. Олай болатыны қоғамның әлеуметтік-экономикалық міндеттері заманына сай өзгерістерге ұшырап, өскелең ұрпақты оған лайықтап өмірге бейімдеудің жаңа талаптары туындап отырады. Бүгінгі студент – ертеңгі маман жоғары оқу орындарында жүріп жаңа педагогикалық технологиялар негізімен танысады және оларды сабақ беру үрдісінде пайдалануды үйренеді. Білім берудің жаңа технологияларын меңгеру болашақ мұғалімнің кәсіби даярлығының қажетті және маңызды құрамдас бөлігі болып саналады. Қазіргі заман ағымына сай кез келген жоғары оқу орындарының мақсаты – жаңа технологияларды меңгерген, оларды тиімді қолдана білетін мамандар даярлап шығару. Мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқу үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияларды ендіруді міндеттейді. Бұл:

- 1) болашақ мұғалімдерді ақпаратты қоғам жағдайында оқып білім алуға, өмір сүруге бейімдеу;
- 2) жаңа ақпараттық және телекоммуникациялық технологияға бейімделген білім берудің ғылыми-әдістемелік базасын жасау, білім беру жүйесін жақсарту;
- 3) дүниежүзілік ақпараттық білім кеңістігіне орта білім беру мен жоғары білім беру жүйесін сәйкестендіре отырып кіріктіру;
- 4) білім берудің иллюстративтік түсіндірмелі жүйесін дамыта оқыту жүйесіне енгізу;
- 5) оқыту үрдісінде білім алушының шығармашылығына негізделген оқыту әдістерін пайдалануға түбегейлі көшу.

Бүгінгі ғылыми-техникалық прогрестің қарқындап дамуы кезінде өндірісті автоматтандыру, компьютерлендіру мәселесімен тығыз байланысты өркендетіп отырған өтпелі кезеңде білім алушыларға ғылым негіздерін меңгеруде білімді әлемдік стандартқа жақындату, оқытудың мазмұны мен әдістерін жаңарту арқылы білім сапасын көтеру мемлекеттік мәселе болып отыр. Осыған орай, ғаламдану заманында, әсіресе, білім беру жүйесіндегі өзгерістер мен түбегейлі жаңарулар дәуірінде жоғары оқу орындары педагогтерінің алдында тұрған мақсат пен міндеттің жүгі ауыр болмақ. Қазіргі дамыған қоғамда оқытушылардың алдындағы басты міндеттің бірі – білім берудің әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және жаңа педагогикалық технологияны меңгеру, жан-жақты қабілетті, яғни құзыретті болу. Ал құзыреттілік кез келген кеңістікте табысты және шұғыл әрекет жасайтын адамның қабілеттілігі деген мағынаны білдіреді. Ғалым А.Хуторской «компетенттілік», «компетенция» ұғымдарына төмендегідей түсінік береді: «Компетенттілік – адамның сәйкес компетенцияны меңгеруі, иеленуі, «компетенция – өзара байланысқан тұлғалық сапалардың жиынтығы, адамның мәселелерден жақсы хабардар болуы,

танымдарды және тәжірибелерді меңгеру аумағы». Қазақстан Республикасының жаңа формация мұғаліміне арналған Тұжырымдамада ұстаз туралы: «Білім алушылардың іс-әрекетін ұйымдастыра білетін, одан тиісті нәтиже шығара алатын, кемшіліктерді түзей білетін, бір сөзбен айтқанда, құзыретті тұлға», – [5] деген баға берілген. Құзыреттілік – адамның меңгерген білім мен тәжірибесін түрлі өмірдегі жағдайларда қолдана білу қабілеттілігі, яғни білім мен жағдайдың арасындағы байланыс немесе мәселені шешу үшін қажетті қабілеттілік. Қазіргі педагогтің кәсіби біліктілігін, құзыреттілігін көрсететін бір өлшемі – инновациялық мәдениеті.

Инновациялық мәдениет – педагогика үрдісінде жеке тұлғаны қоғам талабына сай дамытуға, оның әлеуметтік тұрғыдан қабілетін арттыруға бағыттау, үйрету, тәрбиелеу, білім мазмұнын өмір талабына сай жаңашаландыру, оқытушы мен білім алушының қызметін өзара біріктіру. Білім алушы бойында құзыреттілікті қалыптастыру оның тәжірибесі мен іс-әрекетіне және белсенділігіне, ортамен қарым-қатынасына негізделеді. Әр білім алушының қабілеті мен талантын, өз-өзіне сенімін нығайтуға жол ашу – бүгінгі білім беру саласының басты міндеті. Осыған орай инновациялық мәдениеттің негізгі шарттары төмендегідей жүйеленеді:

- білім берушінің өзінің алдында отырған білім алушыны өзімен тең ұстауы;
- білім берушінің білімділігі мен өзін-өзі ұстау мәдениеті;
- білім алушылардың жан-жақты дамуына барынша жағдай жасай білуі;
- психология мен педагогика заңдылықтарын терең білуі;
- білім әлеміндегі жаңалықтарды меңгеруі және оны білім беру үрдісінде қолдана білуі.

Педагогтің инновациялық мәдениетінің бірнеше түсініктемелерін саралап көрсетуге болады. Атап айтқанда:

- бірінші, қазіргі заманғы білім беру ісіндегі жүріп жатқан жаңалықтардан хабары мол, өз пәнін жетік білуі және жаңа, озық іс-тәжірибеден өз қажетін тауып, қажетіне қарай жарата білуі, кәсіби шеберлігін үнемі ұштап жүруі, білім кеңістігіндегі жаңалықтарды қабылдауы және оны өз пәнін оқыту барысында енгізіп, қолдана білуі педагогтің кәсіби шеберлігі мен құзыреттілігін танытады;

- екінші, педагогтің білім алушымен қарым-қатынасы, яғни білім алушыға тапсырманы бұйыра орындату емес, білім алушыны өзіне тең тұтып, тапсырманы мәжбүрлі түрде емес, ерікті түрде орындауға жағдай жасауы педагогтің мәдениеттілігін, ішкі жан-дүниесінің байлығын байқатады;

- үшінші, педагогтің білікті де білімді болуы, орынды талап қоя білуі білім алушының құрметін, сыйластығын тудырады;

- төртінші, педагогтің өз пәніне білім алушыларды қызықтыра білуі, сабақ барысында жаңа инновациялық технологияларды, оқытудың белсенді әдістерін ұтымды пайдаланып, білім алушылармен бірлесе, ынтымақтаса сабақ өткізу де инновациялық мәдениет көрсеткіші болып табылады.

Инновациялық мәдениеттің құрамдас бөлігінің бірі – оқытудың педагогикалық технологиясы болып табылады, өйткені педагогикалық технология білім алушы мен білім беруші үшін бірдей қолайлы жағдай тудыратын оқу үдерісін ұйымдастыру және оны жүргізу, яғни бірлескен педагогикалық әрекетті жобалаудың жан-жақты ойластырылған тиімді үлгісі ретінде сараланады. Білім беру саласындағы жаңа парадигма, жаңа модель білім алушының құзыреттілігін қалыптастыруға негізделеді. Ол жоғары оқу орнын бітірген жас маманның қоғамға тез сіңіп кетуін, әлеуметтік көзқарасының дұрыс қалыптасып, жоғары оқу орнында алған білімін өмірде қажетіне жарата білуін көздейді. Білім беру жүйесін демократияландыру, оқу-тәрбие үрдісін ізгілендіру т.б. білім берудің негізгі ұстанымдарын жүзеге асыру білім берушіден инновациялық жаңаруды, инновациялық мәдениетті талап ететінін өмір көрсетіп отыр.

Білім және ғылым саласын ақпараттандыру Қазақстан Республикасында қабылданған білімді дамыту Тұжырымдамасының басым бағыттарының бірі болып саналады. Білім кеңістігін ақпараттандыру білім сапасын арттыруға және болашақ мамандардың кәсіби

білімділігін көтеруге негізделген. Мультимедиялық-телекоммуникациялық мүмкіндіктердің артықшылықтарына бағытталған қазіргі кездегі компьютерлік технологияның даму деңгейі сапалы және бәсекеге түсуге білімді қамтамасыз ететін алғышарттар болып табылады.

Елімізде білім берудің жаңа жүйесі жолға қойылып, әлемдік білім беру кеңістігіне ену мәселесі кең қарқынмен дамып келе жатқанда қоғамның экономикалық, саяси, мәдени, әлеуметтік дамуына үлес қосатын, әлемдік өркениеттің талабына сай білімді, мәдениетті, жоғары интеллектуалдық мүмкіншіліктері мол маман өсіріп шығаруда педагогтің құзыреттілігі мен инновациялық мәдениеті негізгі ұстаным болмақ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әуезов М. Шығармалар жинағы. – Алматы, 1979-1985.
2. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы. – Астана: Ақорда. 2007 ж., 27 шілде.
3. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейін білім беруді дамыту Тұжырымдамасы. – Астана, 2004.
4. Иманбекова Б. Оқытудың негізгі формасы. – Алматы, 2003.
5. Қазақстан Республикасының жаңа формация мұғаліміне арналған Тұжырымдамасы. – Астана, 2004.
6. Тұрғынбаева Б. Дамыта оқыту технологиялары. – Алматы, 2007.
7. Қоянбаев Ж.Б. Педагогика. – Алматы: Атамұра, 2000. – Б. 384.

РЕЗЮМЕ

*Медеубаева К.Т., к.п.н., старший преподаватель
(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)*

КОМПЕТЕНЦИЯ И ИННОВАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

В статье рассмотрены актуальность и значимость структуры инновационной культуры педагогов, педагогическая компетенция и использования инновационных технологии как основной показатель педагогических компетенции в сфере образования.

Ключевые слова: педагог, педагогическая инновация, технология, компетентность, профессиональная квалификация.

SUMMARY

*K.T. Medeubayeva, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

COMPETENCE AND INNOVATION CULTURE OF FUTURE TEACHERS

The article discusses the relevance and importance of the structure of the innovation culture of pedagogical competence of teachers and the use of innovative technology as the main indicator of pedagogical competence in the field of education.

Keywords: teacher, pedagogical innovation, technology, competence, professional qualification.

ӘОЖ 78

ҚАЗАҚ КЛАССИКАЛЫҚ ОПЕРА ХОРЛАРЫН ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

*Н.Т. Айнабекова, магистр, оқытушы
(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік
қыздар педагогикалық университеті)*

Аңдатпа: Мақала болашақ музыка мұғалімін белсендірудің жолдарын анықтауға, оның ішінде ұлттық хор репертуарының атқаратын рөлі мен алатын орнын нақтылауға арналған. Музыкалық білім беруде музыка мұғалімінің басты мақсаттарын айқындайды.

Түйін сөздер: опералық хорлар, қазақ ұлттық операсы, оқу үдерісі.

Хор өнері ежелгі заманнан батыс еуропа, орыс халықтарында бастау алып дамыған өнер түрі болып табылады. Әу бастан хор өнері шіркеулерде және діни ұйымдарда қарқынды дами бастады. Келе бара хор өнеріне деген қызығушылық артып, бұл өнер түрі халық арасында қарқынды дамыды.

Қазақ халқы профессионалды хор өнерімен ХХ ғасырдың басында танысып, сол кезден бері хор өнері халқымыздың бірден-бір ажырамас жанрларының бірі болып келеді. Хор өнері аса қарқынды даму кезеңін кеңес дәуірінде барлық социалистік елдер қатарында бастан кешірді. Алғашқы қазақ опералары жазылып, оларға хор енгізілді. Алғашында примитивті түрде халық әндерін имитациялау ғана болып басталып, кейіннен профессионал композиторлардың шеберлігінің дамуына байланысты өте күрделі де ұлттық нақышта жазылған шығармалар болып табылды.

Егемен еліміз тәуелсіздік алып, көк байрағын көтергеннен бері жаңа буындағы жас композиторларымыз хорға арнап шығармалар жазуда. Бастамасын қазақ ұлттық хор өнеріне зор үлес қосқан қазақ композиторы Б.Байқадамовтан алған қазақ халық әндері мен күйлерін хорға арнап өңдеу де өз жалғастырушыларын табуда. Дегенмен, хор өнері қазақ халқының ежелгі заманнан келе жатқан төл өнері болып табылмағандықтан, қазақ ұлттық репертуарымен жұмыс жасауда және оны дамытуда көптеген сұрақтар туындайды. Бұл тақырыптың өзектілігі хор өнеріндегі қазақ ұлттық репертуарын игерудегі дұрыс жолдарды табу болып табылады.

Тәуелсіз еліміздің туы биіктен желбіреген бүгінгі күні Қазақстандағы ұлттық опера өнері – Еуропа мәдениетінің биік өнер түрлерінің мәдениетімізге сіңіру жолының бірі болып табылады. Опера өнері структурасы, формасы жағынан Еуропа өнеріне негізделсе де, қазақ операсының өзіндік ерекшеліктері мен ұлттық қасиет пен ұлттық менталитетке тән өзгешеліктері баршылық. Бұл жанрдың мазмұны орыс және Еуропа мәдениеті үдерісі негізінде ұлттық фольклорымызды кең қолдана отырып, халықтық мұраны жаңғырту болып табылады.

Қазақстанның ұлттық операсы – халықтың рухани қазынасындағы белгілі бір дәрежедегі жаңаша көркемдік құбылыс. ХХ ғасырдың басында ғаламдық, қоғамдық және әлеуметтік қиыншылықтар тұсында туындаған қазақ операсы кейінгі онжылдықтарда жоғары дәрежедегі адамгершілік функцияларды атқарып, өз дәуірінің көркемдік және эстетикалық белгілеріне сай келіп, заманауи музыка мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігіне айналды.

Музыка, әдебиет және сахна өнері сияқты аса маңызды үш үлкен саланың жиынтығынан тұратын жанрдың басымдығы ғасырлар бойы жинақталған фольклор мұрасының дәстүрлерін қолданумен (ауыз әдебиеті, прозалық, музыкалық және орындаушылық), орыс классикалық, батысеуропалық өнердің және заманауи көркемдік үдерістің ұтымды үйлесуімен байланысты. Тарихи оқиғаларды көрсетудің ауқымдылығы мен

мәнерлілігі жағынан опера жанры «өмірлік маңызы бар сұрақтарды шешудің жоғарғы сатысы» ретінде көрінеді (А.Герцен бойынша).

Академик Б.В.Асафьев «композиторға қоршаған әлеуметтік ортаға опера арқылы шығу оңайырақ тиеді, ол әрекеттерінің, сюжеті мен түрлерінің ерекше байлығы арқылы қиялды жетілдіріп, нақты нәрселерге бағыттайды, оған қоса театрлық-драмалық ортадағы адам дауысының эмоционалды әсеріне қарай адамдармен тілдесу жеңілірек болады», – деп атап көрсеткен.

Қазақстанда операның қоғамдық жаршы ретіндегі рөлі жаңа мәдениеттің белсенді құрылысы тұсында айтарлықтай дәрежеде анықталды. Шынайы өмір құбылыстарын терең әрі жан-жақты көрсетуі, елеулі идеялар мен образдарды жүзеге асыра білу қабілеті, халықтың бай музыкалық мәдениеті мен көп салалы байланысы арқылы осы жанр халықтың рухани өмірінде жетекші орынға ие болды. Опера жазған ұлы композиторлардың бірі П.И.Чайковский жанрдың кең мүмкіндіктерін анықтай отырып, былай деген: «Опера және тек қана опера сізді адамдармен, сіздің музыкаңызды нағыз қауыммен жақындастырады, сізді жекелеген шағын үйірмелердің ғана емес, жағымды жағдай туса, бүкіл халықтың игілігіне айналдырады». П.И.Чайковскийдің айтып кеткен «жағымды жағдайы» Қазақстанда өткен ғасырдың 30-шы жылдары қалыптасқан. Опера жанры табиғатынан ұлтаралық бола отырып, ұлттық және адами даму заңдылықтарын тану жағынан маңыздылардың біріне айналды.

Қазақстанда опера жанры Таяу Шығыс пен Орта Азия елдеріндегідей үлкен шығармашылық табыстар мен көптеген ауыртпалықтарды бастан кешірді. Жарты ғасырға жетпейтін уақыт аралығында пайда болған 60 қазақ операсының кейбіреулері бірқатар объективті және субъективті себептерге байланысты сахнада көрініс таппады, екіншілері репертуарда ұзақ сақталмады, ал үшіншілерінің өмірі тұсаукесерден кейін-ақ тоқтаған. Тек кейбіреулері ғана жоғары кәсіби деңгейлі композиторлық мектепті және халықтың көркемдік-эстетикалық құндылықтарын көрсете отырып, ұлттық музыка мәдениетінің алтын қорына енген.

Қазақстанда опера жанрының қалыптасуы, дамуы және өзгеруі әлемдік классикалық опера өнерінің қалыптасқан түрлері мен типтерінің әсерімен дәстүрлі қазақ мәдениетінің образдық және жанрлық ерекшеліктеріне сәйкес жүзеге асып отырған. Бұл құбылыстың табиғаты Қазақстандағы опера өнеріне тарихи қалыптасқан динамиканың үздіксіздігімен және интегративті үрдістермен сипатталады.

Опера жанры дамуының барлық кезеңдерінде әндік-инструменталды фольклордың дәстүрлі жанрлары мен формаларын түрлендіру басты музыкалық-стильдік белгісі болып табылады. Олардың нақты қолданылуының дәрежесі уақыт ағымы мен ұлттық опера мектебінің даму деңгейіне байланысты терең үдерістерге, көптеген факторларға тәуелді. Жалпы, әрбір қазақ операсы синтезін құрайтын бөліктердің әртүрлі арақатынасына негізделеді. Шығармалардың дәстүрлі үлгілерін ауыстырып отыру немесе олардың әртүрлі нұсқаларын араластыру нәтижесінде авторлар біртума жанрлық жаңа туындылар шығарған.

Мәселен, өткен ғасырдың 30-40-шы жылдары алғашқы опера шығармаларын жасауда халық музыкасын цитаттау әдісін қолдану басым болғаны тарихи тұрғыдан заңды және түсінікті. Орта Азия елдерінің (өзбек, қырғыз, түркімен және тәжік) ұлттық мәдениеттерінде музыкалық фольклорды осындай жолмен қолдану өздерін жан-жақты танытуға, кейінірек өз болмысын көрсету және көркемдік мүмкіндіктерін барынша қолдану ұлттық опера стилистикасының жаңашыл үрдістеріне негіз болды. Архитекtonика, музыкалық драматургия қағидалары түрленіп дамыды, әуендік-интонациялық құрылым, ладо-ырғақтық үйлестіру кеңіп, тереңдей түсті, жанр негізі түрленді.

Опера өнерінің шарықтау шыңы деп республиканың халық әртістері, алғашқы ұлттық авторлар А.Жұбанов пен Л. Хамидидың «Абай» операсын (1944 ж.) және ұлттық опера өнерінің мұражайына айналған, КСРО Мемлекеттік сыйлығына ие болған (1949ж.) КСРО халық әртісі М. Төлебаевтың «Біржан мен Сара» операсын (1946 ж.) айтуға болады.

Музыка драматургиясының жаңа үрдістері кейінгі жылдардың опералық туындыларынан байқалады. Мысалы, ертеректе «Қыз Жібек» пен «Жалбырда» орын алғандай, Е. Брусиловскийдің «Дударай» операсында (1953 ж.) аралық образдық мәндік бағыт цитата тілімен де, лейтинтонациялы дамумен де ұштасады. Мария Рыкинань (1887-1950) осы аттас әніне негізделген опера лейттақырыбы ауқымдылыққа ие бола отырып, кейбір жағдайлардың өткірлігін күшейту арқылы, опера кейіпкерлерінің әртүрлі психологиялық күйлері мен қылықтарына сай, сюжетке үйлестіріліп енгізілген.

Опера өнердің барлық түрлерінің (музыкалық, драмалық, балет, көркем және орындау) синтезі ретінде кейінірек айтарлықтай өзгерістерге ұшыраған. Оның өзгерістері әсіресе дәстүрлі мәдениетпен генетикалық байланыстағы, терең әрі көп аспектілі түрдегі жан табиғатының эволюциясынан айқын байқалады. Көркем үдерістерінің осы үрдісі ең алдымен сюжетті-тақырыптық негіздегі, батырлық, романдық және тарихи эпостық сияқты ауыз әдебиет фольклорының үлгілерінен алынған идеялар мен мотивтерден көрініс табады. Себебі эпос халық шығармашылығының таптырмас қазынасы бола отырып, рухани мәдениетінің таусылмас қорын құрайды. Заманымыздың ірі жазушысы Мұхтар Әуезов «Халық – жыршы, халық – ақын, ол ежелден бойындағы ақындық даналығының бар күшімен өз рухын өшпес туындыларында – эпостық поэмаларда, көптеген және алуан түрлі халық әндерінде көрсеткен» деп өте орынды айтып кеткен.

Халықтың эпостық мұрасына бет бұру – Қазақстандағы опера өнерінің даму тарихындағы заңды құбылыс. Эпостық сюжеттер мен образдарды игеру, олардың көркем ерекше әлемін тану қазақ операсының ұлттық стилі мен өзіндік өзгешелігін сипаттайтын басты ерекшелік. Эпостық тақырып «Ер Тарғын», «Бекет», «Алпамыс» операларында, «Қамбар мен Назым», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Ақсақ құлан» балеттерінде және т.б. жан-жақты көрініс тапқан.

Қазақ операсының көркемдік құндылығы мен тарихи маңыздылығы оның ұлттық классикалық әдебиетпен органикалық байланысында жатыр, бұл – жоғары бағаланатын ерлік пен лирикалық мотивтер, тарихи болмыс пен таңғалдырар сюжеттер, заманымыздың толғандырар оқиғалары, ұлт-азаттық қозғалыстарды суреттейтін көріністер мен қазақ жазба әдебиетінен алынған ұлттық мінездің, тұрмыс пен образдардың, менталитеттің ерекшелігі. Олар Мұхтар Әуезовтың «Абай», «Бекет», «Еңлік-Кебек», Бейімбет Майлиннің «Жалбыр», Сәбит Мұқановтың «Алтын астық», Ғабит Мүсіреповтың «Амангелді», Сәкен Сейфуллиннің «Көкшетау», Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Қамар сұлу», Хамит Ерғалиевтың «Құрманғазы», «Махамбет» (операның либреттосында Махамбет Өтемісовтың ақындық мұрасы қолданылған) және тағы басқа да шығармаларда айрықша көрініс тапқан.

Қазақ операсы сюжеттерінің, музыканы көрсету тәсілдері мен тіл семантикасының концептуалды негізі халықтың көп ғасырлық көркем мәдениетінен – ақындық, прозалық, музыкалық фольклорынан және орындаушылық өнерінен алынған. Олар қазақ операсының композициялық, жанрлық және тілдік құрылымының анықталуына негіз салған. Халық шығармашылығында шоғырланған тәсілдердің алуан түрлілігі, театрландыру және симфониялау элементтері («аспапты музыка саласы»), ән айту мәдениетінің музыкалық-сөйлесу икемділігі және эмоционалдығы опера белгілеріне ие бола отырып, Қазақстандағы осы жанрдың ұлттық негіздеріне айналған.

Академик, музыкатанушы Борис Асафьев «Негізі музыканы халық шығарады, ал біз тек өңдеушіміз» деп кеткендей, қазақ операсындағы хорлар негізінен қазақ халқының әндерінің негізінде жазылған. «Музыкалық білім» мамандығында оқып жүрген студенттер хорларының репертуары көбінесе аса әйгілі Евгений Брусиловскийдің «Қыз Жібек», Мұқан Төлебаевтың «Біржан-Сара» және Латиф Хамиди мен Ахмет Жұбанов бірлесіп жазған «Абай» операларынан хорлар болып табылады. Неге студенттік хор репертуарынан осы опералар жиі көрінеді деген сұрақ туындайды. Бұл опералар біріншіден қазақ операсының классикасы болып келеді. Екіншіден, ішіндегі хорлардың әуені халық әндеріне негізделген. Үшіншіден, осы опералардағы хорлар фактурасы мен хордың жалпы структурасы жағынан өте ұтымды, музыкалық білімі жоқ студенттердің қабылдауына лайық болып келеді.

Хор класы пәні студенттер үшін тек қана жетекші таңдаған шығармаларды орындаумен шектелмейді. Бұл шығармаларды нақышына келтіріп орындау мақсатында, шығарманың түп тереңдігі мен поэтикалық мәтініне үңіліп, музыкасының көркемдік ерекшеліктерін жеткізуге ұмтылған кезде берілген шығарманың өздеріне де тигізетін әсерін ұмытпаған жөн. Сондықтан, бүгінгі күнде болашақ музыка пәнінің мұғалімін даярлауда қазақ халқының ұлттық қасиеттерін сіңірудің бірден-бір жолы, қазақ ұлттық опера өнерімен толығырақ танысып, осы опералардан хорларды репертуарға көбірек енгізу болып табылады.

Мысалы «Хор класы және хормен жұмыс жасау практикумы» пәні бойынша типтік оқу бағдарламасына негізделе отырып, көлемді шығармаларды сәйкестендірсек: қазақ ұлттық хорлары 30 пайыз (8 шығарма), ал басқа ұлт шығармалары – 70 пайыз (14 шығарма) құрайды. Әрине, музыка өнеріндегі жұртшылық репертуарын өзгертіп, жаңа, қызықты, ұтымды шығармаларды іздеумен болғандықтан дәл осы типтік бағдарламадағы шығармаларды ғана өз репертуарына енгізеді деуге келмейді, бірақ опера жанры ән секілді күнде жазыла беретін жанрға жатпайды. Бұл типтік бағдарламада берілген шығармалар, хор өнерінің классикасы болып табылып, хор класындағы репертуардың өзгермейтін дінгегі болып келеді. Бұл қазақтың студенттік хорлар орындай алатын деңгейде жазылған опералық хорлардың аздығын көрсетеді. Ұлттық опералардан нөмірлер орындау ұлттық қасиеттерді насихаттаудың бірден-бір жолы болып келеді. XX ғасырдың 30-40 жылдарында жазылған алғашқы операларға халықтық музыканы кең қолдану әдісі тарихтың көзімен қарағанда дұрыс болды, әрі өзін ақтай алды.

Қазақ халқының және де бүкіл түркі халықтарының музыкасы монодиялық бағытта өрбігені белгілі. Ән де, күй де бар еді, әнші де, күйші де бар еді. Бірақ бұлардың бірде бірі опералық түрде жанаспаған, өзінің байырғы қалпында жеке-жеке өскен, жеке-жеке орындалып келген. Дала өнері, дала дәстүрі, дала менталитеті еуропалық дәстүрмен жанасып, қазақ операсы туындады. Халқымыз үшін хор өнері жат жанр десек те, той жиындарда, қыздар мен жігіттер айтыстарында бір дауыста қосылып ән айту жанры болған. Опералық хор – бүгінгі операның негізгі компоненттерінің бірі. Әр операның хоры сол опера жазылған уақытына, тақырыбына, жанрына байланысты әртүрлі болып келеді. Кейбір операда тек қана декорациялық рөл атқарып, сахна сәнін келтіруші ғана болса, кейбір операларда негізгі кейіпкерге айналады. Б. Асафьев операдағы хорды «негізгі қасандық және халықтық пен демократияның бекітілуі» деп қарастырды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жакеева Б.К. Хор жүргізу. – Алматы: Өнер, 1988.
2. Джердималиева Р.Р., Балагазов С.Т. Личностно ориентированная позиция педагога музыканта в работе с хором.
3. Джумакова Р., Кетегенова Ж. Казахская музыкальная литература. – Алматы: Гылым, 1995. – 255.
4. Айдарбекова Л. А. Оперно-хоровое творчество композиторов Казахстана. – А., 1991.
5. Бейсалиева Д. Некоторые вопросы музыкальной драматургии оперы А.Жубанова и Л.Хамиди «Абай».

РЕЗЮМЕ

Айнабекова Н.Т., магистр-преподаватель

(г. Алматы, Казахский государственный женский педагогический университет)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КАЗАХСКИХ КЛАССИЧЕСКИХ ОПЕРНЫХ ХОРОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Данная статья рассматривает проблему использования хоров из казахских опер, в процессе обучения студенческих хоров педагогических училищ, университетов, музыкальных колледжей.

Ключевые слова: оперные хоры, казахская национальная опера, процесс обучения.

SUMMARY

*Aynabekova N.T., master, teacher
(city Almaty, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

THE USE OF THE KAZAKH CLASSICAL OPERA CHORUSES IN THE LEARNING PROCESS

This paper considers the problem of the use of choirs from Kazakh operas, in the learning process of students' choir teacher training colleges, universities, music colleges.

Keywords: opera choruses, Kazakh National Opera, the learning process.

УДК 78

ФОЛЬКЛОРНОЕ СТИХОСЛОЖЕНИЕ И НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ МУЗЫКАЛЬНОЙ РЕЧИ ЯКУТСКОГО ЭПОСА – ОЛОНХО

*К.И. Исаметова, старший преподаватель
(г. Алматы, Казахский государственный
женский педагогический университет)*

Аннотация: В данной статье затронуты вопросы взаимосвязи и взаимодействия поэтического и музыкального начал. Также прослежен определенный параллелизм организации стиха и мелодики песен.

Ключевые слова: эпическое искусство, олонхо, сингармонизм, аллитерация, ритмика речи, звуковая форма стиха, фонетический строй, ритмоинтонация.

Якутский эпос относится к древнейшему эпосу тюркоязычных народов, запечатлевшему наиболее архаические особенности эпического жанра. Возникновение народного стихосложения связано с пением и музыкой. Это взаимообусловило связь, которая проявляется на различных уровнях, различных сторонах музыкально-поэтического искусства. Так, метрика и ритмика устной поэтической речи определяются особенностями звуковой системы вокализма того или иного языка.

Вера древних людей в магическую силу слова способствовала рождению образной речи, настойчивые обращения с мольбой к духам и богам приводили к повторению особо значащих слов, словосочетаний и фраз, ритмически организующих речь, что было характерно для обрядовой поэзии.

Стихи олонхо – новый этап в эволюции поэтической речи. В этом процессе большую роль сыграла эпическая традиция исполнения олонхо, заключающаяся в сопровождении вдохновенного повествования протяжным пением.

Звуковой строй якутского стиха имеет теснейшую связь с основными закономерностями фонетики якутского языка, в частности, с господствующим в ней законом сингармонизма. Этот фонетический закон, действуя в пределах одного слова, распространяется также на аффиксацию и на образование сложных или парных слов. Например: Туналбаннаах Туйаарыма – Куо.

Определенные закономерности в якутском языке существуют также и в области употребления в слове согласных звуков. Например, некоторые согласные не могут быть начинающими или замыкающими слово, а также в начале и в конце слова, как правило, не

встречается более одного согласного. Якутский язык вообще не терпит большого стечения согласных звуков в одном месте.

Шесть основных согласных – к, с, т, х, б, д начинают огромное большинство слов. Частые повторения этих звуков в стихотворной строке или строфе образуют аллитерацию.

Согласные звуки постепенно теряют свою силу по направлению от начала к концу слова, тогда как, гласные звуки – усиливаются. Такая особенность фонетического строения слова находит свое отражение в ритмике речи и в музыкальной ритмике якутских песен. Преобладание согласных в начале слова приводит в ритмике к преобладанию коротких ритмических длительностей. Усиление же в конце гласных и естественное стремление к их выделению приводит к замедлению темпа песенной речи и появлению долгих длительностей. Эта тенденция от кратких к длинным, естественно, часто может выступать в качестве ритмического параллелизма фонетической последовательности в слове.

Лингвисты, характеризуя фонетические особенности якутского языка, давно отметили аллитерацию, как главный признак народного стиха. «Аллитерация, писал О.Н. Бетлингк (создатель первой научной грамматики якутского языка) – составляет самое большое и почти единственное украшение якутских сказок, песен и импровизаций».

Үтүө дойду өтөн кыыллаах,
Толуу дойду тойон кыыллаах,
Модун дойду мохсоҕол кыыллаах,
Киэн дойду кэбэ кыыллаах.

П.А.Ойунский (якутский писатель, ученый-филолог) различал 2 основных вида аллитерации в якутской народной поэзии: т.н. вертикальную и линейную (междустиховая и междусловная).

Таким образом якутское народное стихосложение имеет своеобразную высокую звуковую организацию, в которой уже были заложены основы многообразия и разностороннего развития различных средств инструментровки стиха.

Кроме того, в якутской народной поэзии высоко развита звукопись на основе различных эмоционально окрашенных звукосочетаний и очень большого количества звукоподражательных образных слов, которые имеются в якутском языке. Подчеркивая большой удельный вес образных слов в смысле изобразительных средств олонхо и указывая на тесную связь поэтической семантики с поэтической фонетикой олонхо, фольклорист Г.У.Эргис писал, что «звукописью народные певцы передают связь между звучанием и впечатлением образа».

В этой связи, хотелось бы обратить внимание на то, что основной глубинной чертой выразительности музыкальной интонации в некоторых стилях якутского пения является не самостоятельная интонационная выразительность. Такая песенная речь воспринимается, прежде всего, как специфическое усиление музыкальными средствами звуковой инструментровки стиха. Певец в данном случае относится к интонации, как к важному средству донесения звуковой формы стиха, которая, как уже отмечалось, сама является носителем содержательности.

В связи с этим следует отметить, что интонационное начало речи, резонируя с фонетическим строем стиха, становится его просодическим выражением. Такая интонационная оформленность речи придает ей качественность, образуя резонансную тембральность стиха. Кроме того, она наполняет её и интонационным тонусом. Здесь очень важно учитывать, что интонационно-музыкальный компонент речи решает проблему «как» произнесено. Её задачей является произносительное оформление. Интонация здесь не музыка сама по себе, а музыка словесной речи стиха.

Музыкально-просодический компонент заботится прежде всего о качестве поэтической речи. Благодаря ему речь становится или натуралистичной, или богатой эмоциональными оттенками, обретает волевою устремленность или эпический пафос, становится угрожающей или напротив мягкой и т.д. По ходу действия формула раскрывается самым различным образом.

Может быть именно поэтому с точки зрения обычных представлений, упрощенный и даже примитивный ладоинтонационный строй, ограничивающийся часто двумя звуками, неразвитый в звуковысотном отношении, имеет здесь только какую-то переходную ступень от первичной ритмичности, присущей всякой художественной речи, к той развитой ритмической структуре стиха, которая характерна для более поздних форм стихосложения.

При таком положении, когда стих не имеет ясно выраженного ритмического строя, не всегда легко можно отличить стих от прозы. Неслучайно во многих ранних публикациях якутского фольклора олонхо печаталось сплошным текстом, как проза, без разбивки на стихи. Дело в том, что ритмика стиха олонхо, взятая в целом, весьма неустойчива и изменчива. Она постоянно меняется, складывается как-будто совершенно свободно, внешне не подчиняясь каким-либо законам и обязательным правилам. Стихи различной величины по числу слогов и слов, здесь сменяются и чередуются в зависимости от образной структуры и смыслового членения текста.

Олонхо сказывается в быстром темпе. Сказитель произносит каждый стих четко, переводя дыхание после каждого законченного периода. Вообще народная стихотворная речь в исполнении олонхосутов не насыщена паузами. Принято даже говорить скороговоркой. Олонхосут, исполняя песни олонхо, в конце каждого периода переходит на «дъиэрэтии», т.е. заливаясь голосом на ассонансах. Так, каждый период в песне служит для мелодического её деления, т.е. для периодической смены речитатива и вокальной каденции. Следует отметить, что чем короче фраза (период), тем исполнение может проходить в более замедленном темпе и наоборот.

Таким образом целые фразы – тирады или периоды, представляющие собой эмбриональные строфы, в известной мере определяют и темп, и ритм стиха. Составляя целостное единство, они объединяют в себе более дробные ритмические отрезки речи, а именно – стихотворные строки. Композиционно этому принципу отвечает и строение песни: мелодия – формула и её вариантное повторение.

Строка или стих – есть наиболее законченная и полновесная единица ритма в якутском народном стихосложении. Стих в народной поэзии всегда имеет свои грамматические границы, представляя собой определенную синтаксическую группу (синтагму). Народный стих не знает ни цезуры, ни переноса.

Будучи вполне законченным речевым отрезком, стих обычно фиксируется спереди, если не строфической аллитерацией, то особым акцентом, начинающим стих, а в конце – замыкается отчетливо слышимой ритмообразующей паузой, где известное повышение голоса в связи с остановкой совпадает обыкновенно с созвучной концовкой, возникающей при синтаксическом параллелизме.

Народное стихосложение не могло не учесть наличие в языке ритмического словораздела. Поэтому при всей видимой неравномерности и несоизмеримости в устной народной поэзии, все же наблюдается определенное тяготение к уравниванию количества слов во всех ритмически связанных соседних стихах. Каждое слово выступает как носитель ударения. Это говорит о том, что якутский стих уже в его фольклорной стадии не совсем глух к тоническому началу. Появление тоничности связано с действием музыкально-ритмических факторов и, конкретно, с ритмоинтонацией стиха.

В литературе последнего времени проводится четкая грань, отличающая профессиональное искусство, которое ориентировано на такой результат творчества, как музыкальное произведение, и собственно фольклорную традицию, где музыкальная деятельность воплощается в конкретном, каждый раз рождаемом заново, акте музицирования. Эта различная ориентация художественного творчества диктует и определяет различное значение таких сторон музыкальной выразительности, как лад, ритмика, метр, интонация и т.д. Например, даже форма в музыкальном фольклоре, как известно, в значительной степени может подчиняться внешним экстрамузыкальным факторам. Так, Е.В.Назайкинский в «Логике музыкальных композиций» пишет, что «... в народной песне музыка организуется во времени текстом, его формой и содержанием,

фабулой, ритуальной деятельностью, обрядом, естественными музыкальными условиями – конситуацией, в которую пение вплетено... Музыка здесь сама по себе не является ещё основой временной организации». Справедливая и многократно подтвержденная в музыкально-этнографических исследованиях (Земцовский, Рубец) мысль. Она остро ставит вопрос о правомерности изучения образцов народной музыки вне контекстуальной «ауры». Что же касается эпической традиции, то ситуация здесь несколько меняется.

Якутская эпическая традиция, как и в целом эпическое творчество, представляет собой становление и стадию профессионального искусства. Пусть, в пределах фольклора, но в связи с эпическим искусством происходит отделение певца – сказителя от слушателей. Такое выделение профессиональных певцов сопровождалось не просто выработкой профессионального мастерства, но и формированием особой народной музыкально-поэтической системы, находящей свою материализацию в стадияльно последующих, оносительно «чистого фольклора» типах ладовых и ритмических моделей. Влияние же профессионального искусства на фольклор всегда мощно и значительно изменяет весь его строй, как художественного творчества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алексеев Э. Некоторые особенности звуковысотной организации традиционной якутской мелодики, в кн.: Музыкальная фольклористика. – М., 1973. – С.138-173. Алексеев Э. Раннефольклорное интонирование. – М., 1986.
2. Бердибаев Р. Роль сказителя в системе эпической традиции тюрко-монгольских народов. Советская тюркология. 1979, №3. – С. 20-24.
3. Васильев Г. Якутское стихосложение. – Якутск, 1965.
4. Дмитриев П. Ойунский и героический эпос олонхо, в кн.: Эпическое творчество народов Сибири. – У-Удэ, 1973. – С. 51-52.
5. Жирмунский В. Ритмико-синтаксический параллелизм как основа древнетюркского народного эпического стиха. Вопросы музыкознания. 1964, №4.
6. Кривошапко Г. О музыке олонхо. Полярная звезда. 1971, №4. – С.120-124.
7. Назайкинский Е. Логика музыкальных композиций. – М., 1982.
8. Пухов И. Якутский героический эпос олонхо. – М., 1962.
9. Сивцев. Д. Саха фольклора. – Якутск, 1970.
10. Хамраев М. Очерки теории тюркского стиха. – А-Ата, 1969.
11. Харлап М. Ритм и метр в музыке устной традиции. – М., 1986.
12. Барашков П. Звуковой состав якутского языка. – Якутск, 1953.

ТҮЙІНДЕМЕ

Исаметова К.И., ага оқытушы

(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

ЯКУТ ХАЛҚЫНЫҢ МУЗЫКАЛЫ-ПОЭТИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Автордың пайымдауынша якут халқының поэтикалық шығармашылығы мен музыкалық-поэтикалық тұсы өзара тығыз байланысты ғана емес, сонымен қатар үйлесімді де, бір-бірін толықтыра түсетін әсері бар. Эпикалық әуенділіктің өзіндік ерекшелігі поэтикалық тілінің басты заңдылығына айналады. Яғни, поэтикалық тілінің қалыптасу кезеңінде музыкалық әуенділігі басым келеді.

Түйін сөздер: эпикалық өнер, олонхо, сингармонизм, аллитерация, сөйлеу ырғағы, өлеңнің әуезді түрі, фонетикалық құрылым, ырғақты интонация.

SUMMARY

*Isametova K.I., senior lecturer of Department of the musical instruments
(Almaty city, Kazakh State Women's Teacher Training University)*

FOLK VERSE AND SOME FEATURES OF MUSICAL SPEECH OF THE YAKUT OLONKHO IS EPIC

The article deals private observations of the author over the peculiarities of jakut poetics and the correlations between musical and poetry beginning are suggested, that it interact with each other actively. Characteristic features of the epic melody were predetermined by basic patterns of poetic language. On the other hand, a music beginning is an active factor in organization of poetic speech.

Keywords: epic arts, the olonkho, vowel harmony, alliteration, rhythm, speech sound form of verse, a phonetic system, ritmo intonation.